

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 4 від 28.04.2021).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліко-
вані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на
видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються.
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова
установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Brui O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Neshitov V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Republic of Belarus
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Teremko V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 4 from 28.04.2021).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement
with editorial staff. A reference to publications is necessary.
Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with
point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research
Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

УДК 015:061.1](477)(051)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297)

З М І С Т

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

- БОНДАР Ю., ШПАК В.* Видавнича програма: комунікаційний місток і маркетингова стратегія 3
- ОНИЦУК М.* Польща: історія та тенденції розвитку індустрії книги 10
- ПОГОРЕЛОВСЬКА І.* Ідентифікація серіальних видань у системі ISSN:
національний досвід і міжнародна практика..... 15

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- СЕНЧЕНКО М.* Інформаційно-аналітична діяльність "мозкових центрів" 24

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

- МЕДВЕДЕВА В.* Актуальність інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у сучасних умовах 31

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

- БАЛАНДИНА Н., КУБКО В.* Досвід проектування освітньої програми з журналістики
в Одеському національному політехнічному університеті..... 35

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

- ДОЯР Л.* Українські книгодруки 1945—1946 років: рефлексії на події воєнного лихоліття 41

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

- КУШНАРЕНКО Н., СОЛЯНИК А.* Відома постать українського документознавства
(до 70-річчя від дня народження Ю. Палехи) 50

CONTENT

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

- BONDAR Yu., SHPAK V.* Publishing program: communication bridge and marketing strategy 3
- ONYSHCHUK M.* Poland: history and development trends of the book industry 10
- POGORELOVSKA I.* Identification of serial publications in the ISSN system:
national experience and international practice 15

LIBRARIANSHIP

- MEDVEDEVA V.* The relevance of information and analytical work of the library in the
modern environment 24

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

- SENCHENKO M.* Information and analytical activities of "brain centers" 31

JOURNALISM AND MEDIA

- BALANDINA N., KUBKO V.* Experience of projecting an educational program in journalism
at Odesa national polytechnic university 35

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

- DOIAR L.* Ukrainian book prints 1945—1946: reflections on the events of the military disaster 41

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

- KUSHNARENKO N., SOLIANYK A.* A famous figure of Ukrainian document science
(to the 70th anniversary of the birth of Yu. Palekha)..... 50

УДК 655.55(477)(047.1)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).3-9

Юрій Бондар,

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
e-mail: Bondar1960@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-6744>

Віктор Шпак,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри видавничої справи Інституту журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка,
e-mail: victorshpak@eo.kiev.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7007-0683>

Видавнича програма: комунікаційний місток і маркетингова стратегія

Сучасний видавець, аби бути успішним, повинен належним чином позиціонуватися, що виразило б його серед інших, зробило б помітним і потім рибним для читача, а отже — затребуваним на ринку. У статті розглянуто питання створення конкурентоспроможної видавничої програми як складника й передумови успішної маркетингової стратегії для видавництва в інтелектуально-літературній сфері. Оприлюднено результати соціологічного експрес-дослідження (за участі 223 докторів, кандидатів наук та інших науковців), метою якого стало визначення кола книжкових видань, знакових і важливих для наукової спільноти; вироблення рекомендацій видавничої та комунікаційної політики видавничої організації в контексті налагодження ефективного соціальних комунікацій; пропагування й пропозиції читачеві так званих "великих книг". Результати цього дослідження подано в зіставленні з підсумками інших, проведених авторами раніше, зокрема серед аудиторії читачів віком до 25 років. У розвідці також відображено рейтинг популярності окремих авторів серед науковців.

Проведене дослідження сприятиме формуванню видавничої політики та стратегії маркетингу конкретних видавничих програм суб'єктами видавничої справи.

Ключові слова: "великі книги"; видавництво; видавнича діяльність; видавнича програма; інтелектуально-літературна сфера; книжковий маркетинг; маркетинг дослідження; соціальні комунікації

Постановка проблеми. За умов насиченості книжкового поля, загострення конкурентної боротьби за аудиторію між різними — традиційними та новими — засобами соціальної комунікації (до яких, безумовно, належить і видавництво) наразі в Україні суб'єкти видавничої діяльності стикаються з потребою пошуку власного місця на ринку інформаційних та частини місцевих послуг. Адекватною, на наш розсуд, відповіддю на ці актуальні виклики є вироблення та реалізація стратегічно продуманої, аргументованої видавничої програми, що дала б змогу не лише належно вирізнити та позиціонувати видавця, а й забезпечити йому економічну можливість провадити видавничу діяльність, бути успішним на ринку.

Не менш важливою, на переконання авторів, є також потреба пропозиції українському читачеві високоякісної літератури — найкращих творів, написаних упродовж видавничої історії, що містять важливі пізнавальні знання та світоглядні візії, чинили й продовжують чинити вплив на цивілізаційний поступ, суспільно-політичні трансформації, фактично є своєрідними цивілізаційними смисловими "кодами". Такі твори — складники важливого комунікаційного, інтелектуального поля людності, де формуються світоглядні цінності людини й соціуму, бачення ними подальшого особистісного й суспільного розвитку. Виконуючи актуальну соціоінженерну роль, "вічні книги", є, так би мовити, видавничим класом, містком, що забезпечують інтелектуальний зв'язок поколінь,

тяглість знань і традицій, відтворених і збережених у виданнях. На наш погляд, визначення й гуртування у видавничій програмі важливих у світоглядно-цивілізаційному сенсі й так само прогнозовано конкурентоспроможних на видавничому ринку творів та, як напрям стратегії, — авторів, є доцільним, дослідницько й практично перспективним завданням.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти видавничої справи, зокрема щодо планування й реалізації видавничих проєктів, видавничого маркетингу, значення наріжних пізнавальної, інформаційно-комунікаційної, естетичної та інших функцій книжкових видань відображено в дослідженнях І. Баренбаума [2], М. Крилової [9], М. Маклюєна [22], В. Маркової [10], А. Москаленка [11], Г. Почепцова [12], В. Різуна [13], М. Рубакіна [14], М. Сенченка [15; 16], В. Теремка [17; 18], Г. Швецової-Водки [19], В. Шпака [20; 21] та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. У цих працях — базисне розуміння принципів успішної видавничої діяльності, значення й ролі видань для збереження та спадковості знань, налагодження соціальних комунікацій, досягнення за допомогою видавництва комунікаційного взаєморозуміння в суспільстві.

Помічними для розкриття запропонованої тематики є також праці Ю. Бондаря [3; 4; 6—8], присвячені дослідженню генезису, становлення та подальшого розвитку видавничої справи у процесі соціально-політичних трансформацій. У публікаціях містяться

відомості про успішні кейси планування видавничо-освітньої діяльності та реалізації книжкових проєктів у різні історичні періоди. До таких прикладів, поміж інших, автор відносить і складання списків найкращих, фактично обов'язкових до читання, а отже й для виготовлення, книжкових творів, що веде традицію від найдавніших часів. Такі списки складали, наприклад, книжники Александрійської бібліотеки, відомі вчені й автори Платон, Квінтіліан, Арістотель, Еразм Роттердамський, інші просвітителі Стародавніх Греції та Риму, держав доби Середньовіччя й пізніших часів. Існувала певна традиція укладання книжкових списків і в Україні. Початки її сягають доби Київської Русі, коли в "Ізборнику Святослава" від 1073 р. було вміщено "Список книжок істинних і ложних", котрий можна трактувати як перший звід "цензурних" обмежень у давньому українському видавництві.

Цікавою в контексті пропонованого дослідження є також праця американського філософа, організатора гуманітарної освіти й відомого редактора М. Адлера "Як читати великі книги. Керівництво із читання великих творів", що вперше побачила світ 1940 р., а згодом неодноразово була перевидана різними мовами [1]. Здобувши енциклопедичні знання (Адлер був, до слова, головою редакційної ради славнозвісної Британської енциклопедії) та багатий практичний досвід, науковець запропонував розуміння "великих (або ж "вічних") книг". Це, переконаний дослідник, не обов'язково найпопулярніші твори, однак такі, що пройшли випробування часом та залишаються значущими для людей і розвитку суспільства впродовж десятків років і навіть століть. "Великі книги, зауважує автор, — це "артефакти минулого, що не потьмяніли", вони найвпливовіші з творів, а їхнє прочитання є цінною інвестицією в розвиток особистості [15, с. 6; 16, с. 3]. М. Адлер запропонував також критерії для власної класифікації "великих книг". Це, зокрема, "сучасність" книжкових смислів, книги торкаються проблем, що споконвіку хвилюють людство, вони повчальні, дають нові й ґрунтовні знання, зрозумілі для читача й доступні йому. Наголошує автор і на призначенні "великих книг", що полягає в тому, аби бути найпотужнішими засобами виховання розвиненої особистості в сучасному світі [15, с. 6].

Важливі для розуміння порушеної теми й результати адресних маркетингових і соціологічних досліджень книжкового простору та читацької аудиторії, з визначення, зокрема, найпопулярніших видань у різних сегментах літератури та читання загалом. Прикметним є соціологічне дослідження, котре 2014 р. провели науковці Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно з фахівцями Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича серед студентів київських і регіональних закладів вищої освіти, а також молодих людей так званого покоління незалежності — на той період віком до 25 років, співорганізаторами якого також були автори цієї публікації [5]. У результаті дослідження, участь в якому взяло 1350 респондентів, було сформовано списки найважливіших, на думку

учасників, творів, що вплинули на формування їхнього світогляду і обов'язкові до прочитання. Такі списки дали поживу для розуміння читацьких уподобань молоді, окреслення дослідниками пріоритетних для нового покоління книжкових кіл, що, зі свого боку, дало підстави припустити існування певних смислових книжкових кодів, які, власне, є чи можуть бути ключем комунікації та впливу в певній групі читачів, котрі брали участь в опитуванні, як і разом серед опитаних. Дослідники дійшли висновку, підтвердивши припущення, що нині книжкові видання є важливим складником системи соціальних комунікацій. Забезпечуючи функції накопичення, збереження й поширення інформації та знань, друки виконують також важливу роль суспільного посередника, формуючи інформаційне та смислове поля, що забезпечують діалог та комунікаційне взаєморозуміння в соціумі, впливають на становлення та забезпечення стабільності соціальних груп і спільноти загалом. Різні соціальні, професійні чи вікові групи людей мають властиві їм, зокрема й читацькі, характеристики, що певною мірою ілюструють і пояснюють як рівень стійкості цих груп, так і особливості їхніх світоглядно-ціннісних позицій та суспільної практики. Аналіз читацьких уподобань українців віком до 25 років дав підстави зробити висновок про високу читацьку поінформованість і обізнаність молодих людей, їхню відкритість до сприйняття світу через широкую палітру творів різних авторів і народів та водночас про існування встановленого під час дослідження доволі окресленого кола видань, важливих для респондентів.

Висновки, здобуті в результаті дослідження, слугували підґрунтям для подальшого аналізу та врахування їх у працях фахівців комунікаційної сфери, а також для формування видавничої політики, видавничих програм окремими суб'єктами видавничої справи. Водночас дослідження не надало і, з огляду на запропоновані обмеження, не могло надати відповіді щодо особливості книжкових пріоритетів інших читацьких груп, що зумовило потребу подальшого вивчення питання.

Мета дослідження — окреслення комунікаційно-смислового поля, книжкового кола інтелектуалів — докторів і кандидатів наук, інших науковців для подальшого створення видавничої програми — складника маркетингової стратегії — модерного видавництва інтелектуальної літератури.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети кафедра соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно із відділенням масової комунікації Національної академії вищої освіти України провели соціологічне дослідження. Для його здійснення було застосовано комплекс елементів пошукових, описових та аналітичних дослідницьких методів, зокрема опитування, аналізу інформації, експертної оцінки тощо.

Учасникам дослідження було запропоновано назвати "п'ятірку" (*кількість респондентів* і *могли*

збільшити на власний розсуд) найважливіших книг чи окремих творів, які вплинули на формування їхнього світогляду і які варто було б прочитати іншим. Здобуту соціологічну інформацію було проаналізовано відповідно до визначених цільових груп аудиторії опитування, а сукупним підсумком стало визначення списку книжкових уподобань учасників дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Участь в опитуванні взяли 223 респонденти, що представляли 70 закладів вищої освіти та їхніх відокремлені підрозділи, інші наукові установи з 16 міст України, а також науковці з Естонії, Канади та Польщі. В опитуванні репрезентовано, зокрема, Буковинський державний медичний університет, Донецький національний університет, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київський національний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський університет імені Бориса Грінченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національну академію аграрних наук України, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського, Національний університет "Києво-Могилянська академія", Національний університет "Львівська політехніка", Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Тернопільський національний технічний університет, Харківський національний медичний університет та інші освітні й наукові заклади та установи. Серед учасників опитування — представники різних наукових галузей та напрямів: філологи, історики, медики, юристи, економісти, журналісти та інші.

Усього в анкетах було наведено 423 назви книжок та окремих творів, а також у 69 випадках було відзначено сукупну творчість окремих авторів.

Цільні 15 позицій книжкового рейтингу інтелектуалів:

1. **Біблія (121 голос).**
- 2—3. **"Капітал", Карл Маркс (51).**
- 2—3. **Коран (51).**
4. **"Кобзар", Тарас Шевченко (43).**
5. **"Походження видів", Чарльз Дарвін (21).**
6. "1984", Джордж Орвелл (17).
- 7—8. "Майстер і Маргарита", Михайло Булгаков (13).
- 7—8. "Так казав Заратустра", Фрідріх Ніцше (13).
9. "Маніфест Комуністичної партії", Карл Маркс, Фрідріх Енгельс (12).
- 10—12. "Державець", Нікколо Макіавеллі (11).
- 10—12. "Майн кампф", Адольф Гітлер (11).
- 10—12. "Війна і мир", Лев Толстой (11).
- 13—15. "Буквар" ("Абетка", "Азбука") (10).
- 13—15. "Сто років самотності", Габріель Гарсія Маркес (10).
- 13—15. "Божественна комедія", Данте Аліг'єрі (10).

Окремо було проаналізовано книжкові вподобання груп "доктори наук" і "кандидати наук та науковці".

Доктори наук (разом — 80 респондентів) назвали 169 видань і творів, а також окремо відзначили творчість 37 авторів. Пріоритети цієї групи виявилися такими:

1. **Біблія (48 голосів).**
- 2—3. **"Кобзар", Тарас Шевченко (21).**
- 2—3. **Коран (21).**
4. **"Капітал", Карл Маркс (15).**
5. **"Походження видів", Чарльз Дарвін (7).**
6. "Маніфест Комуністичної партії", Карл Маркс, Фрідріх Енгельс (6).
- 7—9. "Архіпелаг ГУЛАГ", Олександр Солженіцин (5).
- 7—9. "Війна і мир", Лев Толстой (5).
- 7—9. "Так казав Заратустра", Фрідріх Ніцше (5)
- 10—12. "Божественна комедія", Данте Аліг'єрі (4)
- 10—12. "Майн кампф", Адольф Гітлер (4).
- 10—12. Тора (4).

Кандидати наук та інші науковці (разом — 143) запропонували ширший спектр книжок та окремих творів — 321 назву, а також окремо відзначили творчість 41 автора. Цільний список їхніх видань:

1. **Біблія (73 голоси).**
2. **"Капітал", Карл Маркс (36).**
3. **Коран (30).**
4. **"Кобзар", Тарас Шевченко (22).**
5. **"1984", Джордж Орвелл (15).**
6. "Походження видів", Чарльз Дарвін (14).
7. "Майстер і Маргарита", Михайло Булгаков (11).
8. "Державець", Нікколо Макіавеллі (9).
- 9—11. "Війна і мир", Лев Толстой (8).
- 10—11. "Сто років самотності", Габріель Гарсія Маркес (8).
- 10—11. "Так казав Заратустра", Фрідріх Ніцше (8).
- 12—16. "Буквар" ("Азбука", "Абетка") (7).
- 12—16. "Іліада", Гомер (7).
- 12—16. "Майн кампф", Адольф Гітлер (7).
- 12—16. "Маленький принц", Антуан де Сент-Екзюпері (7).
- 12—16. "Одіссея", Гомер (7).

Нас цікавили також уподобання за віковим критерієм науковців, які були розмежовані на старших і молодших за 50 років. Старша вікова група опитаних (усього — 97 осіб, середній вік респондентів — 61 рік, найстаршому з опитаних — 88 років) найважливішими зі 196 названих творів (окремо було відзначено також творчість 42 авторів) визначила такі:

1. **Біблія (57 голосів).**
2. **Коран (26).**
3. **"Капітал", Карл Маркс (23).**
4. **"Кобзар", Тарас Шевченко (20).**
- 5—6. **"Маніфест Комуністичної партії", Карл Маркс, Фрідріх Енгельс (9).**
- 5—6. **"Походження видів", Чарльз Дарвін (9).**
7. "Війна і мир", Лев Толстой (8).
8. "Майн кампф", Адольф Гітлер (6).
- 9—12. "Божественна комедія", Данте Аліг'єрі (5).
- 9—12. "Буквар" ("Азбука", "Абетка") (5).
- 9—12. "Так казав Заратустра", Фрідріх Ніцше (5).
- 9—12. Тора (5).

13—15. "Сто років самотності", Габріель Гарсія Маркес (4).

13—15. "Про обертання небесних сфер", Микола Коперник (4).

13—15. "Занепад Європи", Освальд Шпенглер (4).

Молодші за віком науковці (усього — 126 осіб, середній вік респондентів — 38 років) зупинили свій вибір на 284 книжках і творах (окремо було відзначено творчість 36 авторів). Чільний список склали:

1. **Біблія (64 голоси).**

2. **"Капітал", Карл Маркс (28).**

3. **Коран (25).**

4. **"Кобзар", Тарас Шевченко (23).**

5. **"1984", Джордж Орвелл (14).**

6. "Походження видів", Чарльз Дарвін (12).

7. "Майстер і Маргарита", Михайло Булгаков (10).

8. "Так казав Заратустра", Фрідріх Ніцше (8).

9. "Державець", Нікколо Макиавеллі (8).

10—17. "Бесіди і судження" ("Лунь Юй"), Конфуцій (6).

10—17. "Гамлет", Вільям Шекспір (6).

10—17. "Злочин і кара", Федір Достоевський (6).

10—17. "Критика чистого розуму", Іммануїл

Кант (6).

10—17. "Маленький принц", Антуан де Сент-

Екзюпері (6).

10—17. "Одіссея", Гомер (6).

10—17. "Сто років самотності", Габріель Гарсія Маркес (6).

10—17. "Чума", Альбер Камю (6).

Свій рейтинг популярності серед науковців не лише у книг, а й в окремих авторів. Їхнє рейтингування певною мірою відрізняється від популярності творів. Разом учасники опитування назвали в анкетах 316 авторів. Найуспішніша ж умовна "десятка" (15 і більше згадувань) така:

1. **Карл Маркс (65 згадувань).**

2. **Тарас Шевченко (47).**

3. **Арістотель (28).**

4. **Чарльз Дарвін (22).**

5—6. **Фрідріх Ніцше (18).**

5—6. **Джордж Орвелл (18).**

7. Гомер (17).

8. Михайло Булгаков (16).

9—11. Фрідріх Енгельс (15).

9—11. Конфуцій (15).

9—11. Лев Толстой (15).

Менше (10 і більше) згадувань в анкетах мають Платон (14), Федір Достоевський і Вільям Шекспір (по 12), Адольф Гітлер, Еріх Марія Ремарк, Нікколо Макиавеллі, Зігмунд Фрейд (по 11), Данте Аліг'єрі та Габріель Гарсія Маркес (по 10).

Варто назвати авторів — лідерів популярності також і за означеними нами групами учасників опитування. Далі — перші п'ятірки.

Доктори наук: Карл Маркс, Тарас Шевченко (по 23 згадування), Арістотель (11), Фрідріх Енгельс (9), Чарльз Дарвін (8).

Кандидати наук та інші науковці: Карл Маркс (42), Тарас Шевченко (25), Арістотель (17), Джордж Орвелл (16), Гомер, Чарльз Дарвін (по 14).

Науковці, старші за 50 років: Карл Маркс (33), Тарас Шевченко (22), Фрідріх Енгельс (12), Арістотель, Лев Толстой (по 10).

Науковці, молодші за 50 років: Карл Маркс (30), Тарас Шевченко (24), Арістотель (15), Джордж Орвелл (15), Фрідріх Ніцше (13).

Зауважимо також і про відносне лідерство Чарльза Дарвіна: у трьох визначених категоріях він посідає шосте місце, а серед "авторських" пріоритетів докторів наук входить до першої п'ятірки, що в підсумку й дало йому змогу посісти високе місце в загальному рейтингу авторів.

Обговорення. Дослідження наукових та інших джерел, а також результати проведеного анкетування надали можливість скласти перелік важливих, на думку науковців, книг і творів, котрі є вартісними та значущими для формування світоглядних основ сучасної людини й утворюють інтелектуальне інформаційно-комунікаційне поле учасників опитування, що вважаємо доволі-таки репрезентативним. Безсумнівним лідером загального та окремих рейтингів є "книга книг" — Біблія, котру як цілісний твір та окремо частинами (Старий і Новий заповіти) згадано в більшості анкет — 121 раз. Про важливість духовних першооснов, до яких учасники опитування, вочевидь, пропонують щоразу апелювати, свідчить і високе місце в загальному рейтингу іншої "вічної книги" — Корану, що поділяє другу сходинку з економічним твором-теорією "Капітал" німецького економіста Карла Маркса. Рейтингову стабільність демонструє духовна книга мусульман також і в інших групах аналізу, входячи до чільних трійок кожної з них.

Феномен "Капіталу" (до творчого редагування праці, зазначимо принагідно, долучався, крім автора, також Фрідріх Енгельс), oprіч його потужного, а інколи й наріжного впливу на суспільно-політичні трансформації останніх століть, можна пояснити, на наш погляд, також і фундаментальністю твору. Праця, перший том якої побачив світ 1867 р. і яка згодом багато разів перевидавалася, ставши економічною "Біблією" марксистів, увібрала в себе теорії та знання багатьох поколінь провідних економістів та суспільствознавців різних країн, що, власне, й зумовило її ґрунтовність, як, зрештою, аргументованість та впливовість.

Серед незмінних пріоритетів науковців і духовний скарб українців — Шевченків "Кобзар". Посідаючи в загальному рейтингу четверте місце, він незмінно в першій п'ятірці в усіх визначених категоріях опитування, найвище ж значення збірки творів, котру належить сприймати наразі як цілісний твір, числять доктори наук, у рейтингу яких він на другому місці.

Відаючи належне духовним орієнтирам, науковці, варто зазначити, досить-таки прагматичні в оцінюванні значення й внеску окремих творів у формування світоглядних парадигм та цивілізаційного поступу. До

першої п'ятірки загального рейтингу, окрім згаданого "Капіталу", входить ще один революційний твір — праця англійського природознавця Чарльза Дарвіна "Походження видів", що стала основоположною для теорії еволюційного розвитку світу, визначивши значною мірою ідеологію та напрями досліджень у багатьох інших науках.

Слід відзначити фактичні збіги книжкових уподобань у чільних списках визначених груп аналізу. В їхніх перших п'ятірках із певною корекцією місць збігаються чотири книги — Біблія, "Кобзар", Коран та "Капітал", і лише п'яте "призове" місце поділяють "Походження видів" (йому надали перевагу доктори наук і ті, кому за 50) та твір Джорджа Орвелла "1984" (кандидати наук, інші науковці й ті, кому менше 50-ти). Значно більше розбіжностей, звісно, у ширших списках, що зумовлено, припустимо, особистими вподобаннями респондентів, а також освітніми та віковими відмінностями. Звернімо увагу на кількість названих книг і творів у групах докторів наук і кандидатів наук та інших науковців, відповідно — **169** і **321** назва. Помітний розрив і у групах науковців, старших за 50 років, і тих, хто є молодшим за віком, відповідно, **196** та **284** назви. Така розбіжність пояснюється, вочевидь, як ґрунтовністю інтелектуального відбору важливих книг і, можливо, певною консервативністю старшого покоління науковців, так і до певної міри несформованістю бачення значущості окремих праць, а то й, так само можливо, ширшим читацьким колом молодших учасників опитування.

Прикметним, на наш погляд, є також порівняння популярності певних авторів у різних групах, результати якого свідчать так само про нетотожність авторського списку зі списком популярності окремих "авторизованих" книжок чи творів, а отже й різницю в уподобаннях науковців. Так, якщо перші дві позиції в групах збігаються між собою (а також із загальним рейтингом авторів — Карл Маркс і Тарас Шевченко), то далі простежуємо зміни. Зокрема, науковці, старші за 50 років, на третє місце виводять Фрідріха Енгельса (в інших тут Арістотель), а доктори наук ставлять його на четверту сходинку, проте у зведену чільну п'ятірку німецький економіст і політик не потрапляє. Лише раз до першої п'ятірки входить Чарльз Дарвін (доктори наук), утім, завдяки частому згадуванню в інших групах він так само перебуває серед лідерів сукупного списку. Схожа ситуація і з Фрідріхом Ніцше та Джорджем Орвеллом, які вибороли "місце під сонцем" у загальному рейтингу завдяки стабільності й кількості згадувань.

Потрібно зауважити й про видання, що зазначені переважно без авторства, проте заслуговують на особливу увагу. Насамперед це "Буквар" (також — "Азбука", "Абетка"), який згадано 10 разів і який, поза сумнівом, є найвеличнішою книгою у становленні будь-якої людини. Це також і, так би мовити, історичний корпус — група видань про загальну історію та минувшину окремих народів, чи, до прикладу, культури. Належить виокремити й казки та міфи, котрі поодинокі згадуються, як і книги про історію, — до

10 разів. Низка згаданих в анкетах видань належать до окремих сфер пізнання, як-от, скажімо, "Психологія", "Біоенергетика", "Соціологія", "Криптологія", "Макро-економіка" та інші. Виокремимо й "універсальні" видання — енциклопедії, на значенні яких також наголошують учасники дослідження. Дехто називав і твори, що є наріжними для демократичного будівництва, наприклад, "Конституція США", "Конституція Пилипа Орлика", "Декларація прав людини" та інші.

Показове зіставлення здобутих результатів із висновками дослідження щодо книжкових зацікавлень і пріоритетів покоління незалежності, про яке йшлося. Попри суголосність завдань обох анкет, учасники опитування не солідарні у формуванні списків важливих і вартісних, на їхній погляд, книжок та інших творів. Тотально різняться перші п'ятірки сформованих рейтингів. До раніше наведеного переліку вподобань науковців додамо, що читачі віком до 25 років на чоло списку поставили книги (від першої позиції): "Майстер і Маргарита" Михайла Булгакова, "Три товариші" Еріха Марії Ремарка, "1984" Джорджа Орвелла, "Портрет Доріана Грея" Оскара Вайльда та "Маленький принц" Антуана де Сент-Екзюпері [5, с. 27]. Фактично лише третина збігів назв і в перших десятках рейтингів. Учасники обох опитувань віддали належне значущості Біблії (у науковців книга, нагадаємо, на першому місці, у молодих читачів — на сьомому), а також згаданим "Майстру і Маргариті" (відповідно — сьоме та перше місця рейтингів) та "1984" (шосте й третє місця). Суттєво різняться також і перші п'ятірки "авторських" рейтингів обох опитувань. У чільному списку популярності у молодого покоління читачів — Еріх Марія Ремарк, Михайло Булгаков, Федір Достоєвський, Джордж Орвелл та Рей Бредбері [5, с. 20], з яких лише Орвелл поділяє п'яту сходинку рейтингу також і в науковців.

Попри розбіжності книжкових уподобань, різні рейтинги засвідчують водночас і увагу читачів до цінностей творів, що дає змогу стверджувати про існування корпусів "великих книг" також і серед українців. Книг, що є важливими й затребуваними, адже в них — смислові та комунікаційні коди людності, що зумовлюють її розвиток. У цьому контексті наведемо думку М. Адлера: "Потрібно читати великі книги. Тільки так людський розум, де б він не перебував, можна звільнити від невідкладних потреб і провінційних забобонів — піднявшись на універсальний рівень спілкування. Тільки так можна досягнути загальні істини, свідком яких є уся культурна традиція соціуму. Люди, здатні читати добре, уміють читати критично. У цьому сенсі їх розум вільний. Якщо вони прочитали великі книги — по-справжньому прочитали, — то спроможні вільно рухатися далі — в будь-якому напрямі. Тільки вони дійсно уміють користуватися тим великим і неосяжним розумом світу, який у будь-якому місці та в будь-який час не належить їм повністю" [16, с. 7].

Висновки. Книжкові твори залишаються центром формування світоглядних позицій, а їхні смисли — наріжними в суспільній інформаційно-комунікаційній системі, насамперед інтелектуального соціуму. Виконуючи важливі функції накопичення та збереження знань, вони формують інформаційний базис розуміння подальшого розвитку суспільства, забезпечуючи також ґрунт для міжособистісного й громадського спілкування.

Провівши рейтингове дослідження книжкових пріоритетів науковців, що є першим не лише в Україні, автори засвідчили високу читацьку поінформованість і дійшли висновку про сформованість доволі-таки окресленого кола видань і творів, котрі для читачів, які репрезентують наукову спільноту, є важливими й котрі можна класифікувати як українські "великі книги".

Аналіз ширших читацьких уподобань, зіставлення підсумків пропонованого дослідження з результатами опитувань, проведених раніше, серед читачів так званого покоління незалежності, підтвердили очевидну відмінність книжкових зацікавлень представників різних соціальних, професійних, вікових та

інших груп. Це свідчить, на наш погляд, з одного боку, про певну літературну ангажованість і, відповідно, читацьку орієнтованість таких спільнот (у тому числі світоглядну), а з другого — дає розуміння напрямів видавничої політики щодо певних цільових читацьких аудиторій.

Висновки, здобуті за результатами дослідження, слугують підґрунтям для подальшого аналізу та врахування у працях фахівців комунікаційної сфери, для формування видавничої політики як окремими суб'єктами видавничої справи, так і на національному рівні, а також допоміжним матеріалом для створення маркетингового видавничого плану, здатного забезпечити стратегію ефективного розвитку видавництва інтелектуальної літератури.

Подяки. Автори висловлюють вдячність колегам із Донецького національного університету імені Василя Стуса, працівникам Книжкової палати України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича, Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника за допомогу в проведенні дослідження.

Список використаної літератури

1. Адлер М. Как читать великие книги. Руководство по чтению великих произведений / Мортимер Адлер ; пер с англ. Л. Пlostак. — Москва : Манн ; Иванов и Фербер. — 2011. — 344 с.
2. Баренбаум И. Е. Всеобщая история книги : учебник / И. Е. Баренбаум, И. А. Шомракова. — Санкт-Петербург : Профессия. — 2005. — 392 с.
3. Бондар Ю. Видавнича комунікація: до питання інституалізації / Юрій Бондар // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 10. — С. 3—6.
4. Бондар Ю. В. Друга видавнича. Зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Середньовіччя і Нового часу : монографія / Ю. В. Бондар ; [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ : ДП "Вид. дім "Персонал". — 2017. — 528 с. — (Серія "Видавництво трансформацій").
5. Бондар Ю. Книга: комунікаційний вимір / Ю. Бондар // Наукові записки Інституту журналістики. — 2014. — Т. 55. — С. 25—31.
6. Бондар Ю. В. Перша інформаційна. Права видавництва: зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу : монографія / Ю. В. Бондар ; [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ : ДП "Вид. дім "Персонал". — 2016. — 560 с. — (Серія "Видавничі трансформації").
7. Бондар Ю. В. Третя комунікаційна. Розвиток видавничої справи в процесі суспільно-політичних трансформацій Новітнього часу : монографія / Ю. В. Бондар ; [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ : ДП "Вид. дім "Персонал". — 2018. — 660 с. — (Серія "Видавництво трансформацій").
8. Бондар Ю. В. Четверта українська. Розвиток видавничої справи в процесі суспільно-політичних трансформацій України Новітнього часу : монографія / Ю. В. Бондар ; [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ : ДП "Вид. дім "Персонал". — 2019. — 514 с. — (Серія "Видавництво трансформацій").
9. Крылова М. Д. Управление проектами в книжном деле : учебное пособие / М. Д. Крылова. — Москва : МГУП. — 2008. — 276 с.
10. Маркова В. Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє : монографія / В. Маркова. — Харків : ХДАК. — 2010. — 252 с.
11. Москаленко А. З. Реабілітація слова / А. З. Москаленко. — Київ : Рад. письменник. — 1989. — 101 с. — (Серія "Роздуми письменника").
12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. — Київ : Видавничий центр "Київський ун-т". — 1999. — 307 с.
13. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник / В. В. Різун. — Київ : Видавничий центр "Просвіта". — 2008. — 260 с.
14. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги / Н. А. Рубакин. — Москва : Всесоюзная книжная палата. — 1977. — 230 с.
15. Сенченко М. "Великі книги" і як їх визначити — технологія Мортімера Адлера / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 6. — С. 3—8.
16. Сенченко М. "Великі книги" і як їх визначити — технологія Мортімера Адлера (закінчення) / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 8. — С. 3—7.
17. Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії : монографія / В. Теремко. — Київ : Академвидав. — 2012. — 328 с. — (Серія "Монограф").
18. Теремко В. І. Видавничий маркетинг / В. І. Теремко. — Київ : Академвидав. — 2009. — 272 с.
19. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій : монографія / Г. М. Швецова-Водка. — Рівне : Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — 2001. — 438 с.

20. Шпак В. І. Видавничий бізнес в умовах української державності : монографія / В. І. Шпак. — Київ : ДП "Експрес-об'ява". — 2015. — 392 с.
21. Шпак В. І. Розвиток видавничої справи України в 1990—2010 рр. : монографія / В. І. Шпак. — Київ : ВПК "Експрес-поліграф". — 2011. — 232 с.
22. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man / M. McLuhan. — Toronto : Univ. of Toronto Press. — 1962.

Yurii Bondar, Viktor Shpak

Publishing program: communication bridge and marketing strategy

A modern publisher, in order to be successful, needs proper positioning, which would distinguish it among others, make it noticeable and necessary for the reader, and therefore — in demand in the market. The purpose of the study is to identify the literature that is important and contributes to the formation of personality, which will promoted to create a competitive publishing programs, as components and prerequisites for a successful marketing strategy for Ukrainian publishing houses of intellectual orientation. The theoretical understanding of this problem was based on empirical rapid research with the participation of 223 doctors of science, PhD and other scientists. The materials of the analysis are presented in comparison with the results of others conducted by the authors earlier, in particular among the audience of readers under 25, who confirmed the obvious difference in book interests of different social, professional, age and other groups.

The results of the research will contribute to the creation of specific marketing programs by the subjects of publishing in the context of offering the reader sound intellectually important books.

Keywords: "big books"; publishing house; publishing activity; publishing program; intellectual literature; book marketing; marketing researches; social communications

References

1. Adler, M. (2011). *Kak chytat velykye knyhy. Rukovodstvo po chtenyiu velykykh prozvedeniy* [How to Read a Book: The Classic Guide to Intelligent Reading]. Moskva: Mann ; Yvanov y Ferber.
2. Barenbaum, Y. & Shomrakova, Y. (2008). *Vseobshhaya ystoriya knyghy* [General history of the book]. Sankt-Peterburg: Professyja.
3. Bondar, Yu. (2014). Vydavnycha komunikacija: do pytannja instytualizaciji [Publishing communication: to the question of institutionalization]. *Visnik Knizkovoyi palati*, 10, pp. 3—6.
4. Bondar, Yu. (2017) *Druha vydavnycha. Zarodzhennja ta rozvytok vydavnychoji spravy u procesi suspiljno-politychnykh transformacij Serednjovichchja i Novogho chasu* [The second publishing. Origin and development of publishing in the process of socio-political transformations of the Middle Ages and Modern times]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal".
5. Bondar, Yu. (2014). Knygha: komunikacijnyj vymir [Book: communication dimension]. *Naukovi zapiski Institutu zhurnalistiki*, 55, pp. 25—31.
6. Bondar, Yu. (2016). *Persha informacijna. Pravydavnyctvo: zarodzhennja ta rozvytok vydavnychoji spravy u procesi suspiljno-politychnykh transformacij Starodavnjogho sviutu* [The first information. Early publishing: the origin and development of publishing in the process of socio-political transformations of the ancient world]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal".
7. Bondar, Yu. (2018). *Tretja komunikacijna. Rozvytok vydavnychoji spravy v procesi suspiljno-politychnykh transformacij Novitnjogho chasu* [The third communication. The development of publishing in the process of socio-political transformations of modern times]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal".
8. Bondar, Yu. (2019). *Chetverta ukrajinsjka. Rozvytok vydavnychoji spravy v procesi suspiljno-politychnykh transformacij Ukrajiny Novitnjogho chasu* [The fourth Ukrainian. Development of publishing in the process of socio-political transformations of modern Ukraine]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal".
9. Krylova, M. (2008). *Upravlenye proektamy v knyzhnom dele* [Project management in book business]. Moskva: MGhUP.
10. Markova, V. (2010). *Knygha v socialjno-komunikativnomu prostori: mynule, suchasne, majbutnje* [The book in the social-communicative space: past, present, future]. Kharkiv: KhDAK.
11. Moskalenko, A. (1989). *Reabilitacija slova* [Rehabilitation of the word]. Kyiv: Rad. pys'mennyk.
12. Pochepov, G. (1999). *Teoriya komunikaciji* [Communication theory]. Kyiv: Vydavnychiy centr "Kyjiv'skyi un-t".
13. Rizun, V. (2008). *Teoriya masovoji komunikaciji* [Theory of mass communication]. Kyiv: Vydavnychiy centr "Prosvita".
14. Rubakin, N. A. (1977) *Psikhologiya chitatelja i knigi* [Psychology of the reader and the book]. Moskva: Vsesoyuznaya knizhnaya palata.
15. Senchenko, M. (2015). "Velyki knyghy" i jak jikh vyznachyty — tekhnologhija Mortimera Adlera ["Great Books" and how to define them — Mortimer Adler technology]. *Visnik Knizkovoyi palati*, 6, pp. 3—8.
16. Senchenko, M. (2015). "Velyki knyghy" i jak jikh vyznachyty — tekhnologhija Mortimera Adlera (zakinchennja) ["Great Books" and how to define them — Mortimer Adler technology]. *Visnik Knizkovoyi palati*, 8, pp. 3—7.
17. Teremko, V. (2009). *Vydavnychiy marketyngh* [Publishing marketing]. Kyiv: Akademvydav.
18. Teremko, V. (2012). *Vydavnyctvo-XXI. Vykylyky i strateghiji* [Publishing — XXI. Challenges and strategies]. Kyiv: Akademvydav.
19. Shvecova-Vodka, G. (2001). *Dokument i knygha v systemi socialjnykh komunikacij* [Document and book in the system of social communications]. Rivne: [b. v.].
20. Shpak, V. (2015). *Vydavnychiy biznes v umovakh ukraïns'koi derzhavnosti* [Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood]. Kyiv: Ekspres-ob'iava.
21. Shpak, V. I. (2011). *Rozvytok vydavnychoji spravy Ukrainy v 1990—2010 rr.* [Development of publishing in Ukraine in 1990—2010]. Kyiv: VPK "Ekspres-polihraf".
22. McLuhan, M. (2011) *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: Univ. of Toronto Press.

Надійшла до редакції 12 квітня 2021 року

УДК 655.4/5(438)(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).10-15

Михайло Онишук,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу засобів масової інформації
Книжкової палати України,
e-mail: zmi@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1340-1538>

Польща: історія та тенденції розвитку індустрії книги

У статті досліджено історію та сучасні тенденції розвитку індустрії книги в Польщі. Проаналізовано походження книгодрукування в Польщі, формування видавничого ринку в сучасних умовах, особливості видання, розповсюдження й читання книги. Розглянуто виробництво польської книги за тематичними категоріями, специфіку державної підтримки книговидавничої галузі.

Доведено, що книгорозповсюдження в Польщі цілком і повністю ґрунтується на західних рекламних технологіях, пошуках нових шляхів розповсюдження книги, домінуванні на книжковому ринку приватних фірм.

Ключові слова: індустрія книги; книговидавництво; видавнича галузь; видавничі фірми; друкowana книга; книжковий ринок; тематичні розділи; книгорозповсюдження; книжкова крамниця; читання книги

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Польща — близький сусід України й держави мають багато спільного в культурі, літературі та інших сферах життєдіяльності, специфіку книговидання, книгорозповсюдження й читання книг у Польщі вивчено недостатньо. Польські та українські видання сповнені спільною історією України, Польщі, Білорусі й Литви. Порівняльний аналіз аспектів формування видавничого ринку в сучасних умовах, а також особливостей видання, розповсюдження та читання книг у Польщі сприятиме поліпшенню розв'язання подібних проблем в Україні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей і тенденцій розвитку індустрії книги в Польщі присвячено багато наукових студій і праць. Дослідження національних видавничих галузей здійснили польські науковці П. Вашик, Т. Новак, Л. Голембевський, Й. Валецька, П. Добротецький, М. Яворський. Від 2000 р. у країні щорічно виходить у світ серія "Ринок книги в Польщі" ("Rynek książki w Polsce"), в якій висвітлюються стан і динаміка книжкової справи.

Водночас наукових публікацій, присвячених специфіці видання книг і тенденціям розвитку книговидавничої галузі Польщі в українській історіографії, на наш погляд, бракує. Вітчизняні науковці здебільшого зосереджують увагу на висвітленні польських книжкових ярмарків, поліграфічно-мультимедійних форумів, аналізові видавничої сфери загалом. ґрунтовніше дослідження досягнень індустрії книги в Польщі напередодні пандемії COVID-19 може допомогти визначити ступінь ураження галузі в майбутньому, а також з'ясувати її можливі втрати.

Мега статті — узагальнити основні показники й тенденції розвитку книговидавничої галузі Польщі в докризовий період для порівняння її стану та перспектив в умовах пандемії COVID-19 і викликів індустрії книги в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найдавнішими текстами, написаними в Польщі, вважають "Хроніку" Галла Аноніма (XII ст.) та "Хроніку" В. Кадлубека (XIII ст.). Оригінали видань не збереглися, тому вони відомі лише в пізніших копіях.

Поява перших рукописних майстерень припадає на XI—XII ст., а XIII ст. позначилося розквітом рукописної книги. Першим відомим майстром став Я. Кропач із Клобука (упродовж 1394—1400 рр. працював у Празі). Найвідомішими представниками мистецтва рукописного книготворення також вважають О. Дурінка та Б. Бехема. У першій половині XV ст. центром культурно-освітнього життя став Ягеллонський університет у Кракові (заснований 1364 р.)

Точну дату появи друкарства не встановлено, зазначено лише період — від 1473 до 1475 рр. Зародження польського книгодрукування відбувалося за часів правління Казимира IV Ягеллончика. Найдавнішим друком, що з'явився у слов'янському світі, вважають видану в Кракові латиномовну листівку-календар "Альманах на 1474 рік", знайдену 1844 р. в Ягеллонській бібліотеці. Надрукував її, ймовірно, наприкінці 1473 р. Каспар із Баварії, якого ідентифікують зі згадуваним у пізніших документах К. Штраубе. Незабаром з його друкарні вийшло три невеликі книги: "Тлумачення Псалтиря" іспанського кардинала Хуана де Торквемади (латинізований варіант прізвища — Туррекремата), юридичні трактати Франческа де Платеа (позначені 1475 р.), "Менші твори" св. Августина. До появи книгодрукування польська влада ставилась пасивно.

Літературу латинською та німецькою мовами ввозили з Європи, тому діяльність місцевих друкарень була доволі нетривалою, а видання книг латиною на території Польщі мало суто просвітницький характер. Зміни відбулись у першій половині XVI ст., коли посилювалися позиції національно свідомої польської знаті. Першу книгу польською мовою, що збереглася до наших днів, датовано 1513 р. і видано у краківській друкарні Ф. Унглера.

Отже, за свідченням окремих науковців, зародження книгодрукування у Польщі бере відлік від 1474 р., його центром став Краків — столиця та найбільший економічний центр тогочасного Польського королівства, а першу друкарню заснував уродженець Баварії, мандрівний друкар К. Штраубе.

Друкуючи кирилицею першим розпочав не слов'янин, а німець Ш. Фіоль, який започаткував у Кракові першу у світі друкарню кириличного шрифту на кошти заможного міщанина Я. Тужона. Шрифт виготовив студент Краківського університету Р. Борсдорф. Збереглося чотири видання Фіоля церковно-слов'янською мовою: "Осьмогласник", "Часослов", "Тріюдь пісна", "Тріюдь цвітна", надруковані 1491 р. Згодом книги було надіслано в Москву.

Від початку XV ст. у Кракові створено низку книжкових майстерень. Одна з них діяла при Краківському університеті, щоб забезпечувати потреби закладу в навчальній літературі. Прикметно, що в архівній книзі Краківського університету є запис про те, що 1532 р. тут був удостоєний почесного ступеня бакалавра вільних наук "Иван сын Федора Москвитин". Окремі дослідники вважають, що цей запис стосувався російського першодрукаря І. Федорова.

Краків ще два століття залишався центром книговидавництва. Наприкінці XV ст. функціонували друкарні К. Еліана у Вроцлаві та К. Баумгартена у Гданську. Від XVI ст., з посиленням позицій національно орієнтованої польської еліти, друкування книг набуло комерційного спрямування. Книговидавничим осередком залишався Краків, де налічувалося 12 друкарень. Загалом у другій половині XVI ст. функціонувало 55 друкарень у 24 містах країни. Від 1596 р., через перенесення столиці, центром книговидавництва стала Варшава, де 1624 р. з'явилася перша стаціонарна друкарня.

У XVII ст. видавнича діяльність ускладнилася під впливом контрреформаційного руху й посилення церковної цензури. У 1603 р. у Кракові випущено перший "Індекс заборонених книг", перевиданий 1604 та 1617 рр.

У другій половині XVIII ст. зростання темпів видавничої діяльності пов'язано з добою польської Просвіти.

На початку XX ст. 75% видавничої продукції виходило у світ у друкарнях Варшави, Львова та Кракова.

Формування сучасного видавничого ринку розпочалося наприкінці 80-х рр. XX ст., коли відбувалися процеси лібералізації системи централізованого управління видавничою справою, що дало можливість перейти на недержавну форму власності. Соціально-економічна реформа призвела до спонтанної приватизації роздрібною торгівлі, внаслідок чого посилилася конкуренція та було зруйновано монополістичну державну політику.

Найбільша кількість приватних видавництв з'явилася протягом 1990—1995 рр. Стагнаційними для видавничої справи стали 1999—2000 рр., а у 2001—2002 рр. спад був спричинений загальною економічною кризою. З огляду на ці реалії, нині спостерігаємо доволі виважений підхід до друкування великих накладів і тенденцію до додрукування літератури. Стартові накладні навіть світових бестселерів не перевищують дві-три тис. пр., виняток становлять книги серії "Гаррі Поттер", П. Коельйо й польських авторів К. Грохоті та Є. Пільха.

Рік 2016-й закінчився незначним зменшенням доходів від продажу книг — 1,7%, або 2,37 млрд злотих. Негативна динаміка доходів виявилася — ще рік поспіль — дещо нижчою, але тенденція до поступового зменшення вартості всього ринку є постійною. Заощадження, зроблені видавцями в період розквіту ринку, та додаткові капітали, сформовані завдяки успішній торгівлі, давали змогу впродовж попередніх років підтримувати фінансову ліквідність, навіть у разі заздалегідь прогнозованих тривалих затримок у збиранні коштів за книги, продані дистрибуторами (переважно торговими мережами). Однак стрімка ескалація фінансових проблем, спричинених розвалом мережі "Matras", призвела до значних зрушень у діяльності багатьох компаній видавничого сегмента. Прикметно, що характер боргу компанії перед постачальниками та контекст її роботи впродовж 2016 і 2017 рр. підтверджують припущення про те, що ці гроші вже ніколи не надійдуть на рахунки книговидавничих підприємств. Раніше видавці, аби підтримувати грошовий потік, змушені були суворо контролювати витрати поточних операцій, що, зі свого боку, обертається суттєвою економією не лише в таких сферах, як просування на ринку чи маркетинг, а й дедалі більше стосується виробничих витрат і негативно позначається на редакторській якості виданої літератури.

Упродовж кількох останніх років ринок характеризується певною стабілізацією: у видавничому сегменті не відбувається значних укрупнень чи поглинань, також немає і випадків стрімкого банкрутства. Основна причина відсутності концентрації капіталу полягає в тому, що більшість приватних видавничих підприємств, створених після 1989 р., є сімейними. Отже, зарано "мінати вартових", хоча очевидно, що сегмент найважливіших менеджерів наближається до вікової межі 60 років і не замислюється про вихід із власних компаній [1].

На польському ринку, обсяг якого становить 500 млн євро, активно працює майже 500 видавництв, що контролюють 95% ринку, водночас 80% виданої літератури належить 100 видавництвам [2].

Книговидавництво. Книжкова справа в Польщі, як і в інших країнах Європейського Союзу, сьогодні переживає не найкращі часи. Основні проблеми насамперед пов'язані з пандемією коронавірусу, що суттєво позначається на скороченні обсягів виробництва.

У статистичному звіті Національної бібліотеки Польщі (НБП) за квітень 2020 р. наведено дані, що вже стали історичними, адже підсумовують певний період і не припускають жодних прогнозів щодо подальшого перебігу розглянутих процесів. Масштаб економічних і культурних змін, що відбудуться внаслідок нинішньої боротьби з глобальною епідеміологічною загрозою, поки що неможливо оцінити, наголошено у звіті. Наслідки економічної кризи загалом і в галузі книжкової індустрії зокрема будуть доволі відчутними. Статистика 2020 р., а можливо, й наступних років, суттєво відрізнятиметься від показників 2019 р., наведених у звіті.

У 2019 р. до Національної бібліотеки надійшло 36 138 книжкових видань, що перевищує показники 2018-го, коли було зафіксовано 33 919 назв (зростання на 2219 назв та 6,5%), і наближається до статистики рекордного 2017 р., коли видавці надіслали до НБП 36 260 назв [2]. Відносно низьку кількість назв книг, зафіксованих 2018 р., слід трактувати не як індикатор початку процесу скорочення обсягів випуску щорічних видань, а радше як одне з відхилень тенденції до зростання, виразної вже три десятиліття поспіль. Ця характерна особливість, притаманна й іншим європейським країнам, може бути пов'язана як із технологічними змінами у виготовленні книг, що надають можливість складати та друкувати їх швидше й дешевше, ніж раніше, так і з загальними принципами сучасної економіки, що сприяє диверсифікації виробництва та його адаптації до потреб навіть невеликих груп споживачів.

Зростання кількості опублікованих назв книг не обов'язково пов'язано зі збільшенням доходів видавців. Розширення репертуару запропонованих назв часто супроводжується скороченням їх середнього накладу впродовж останніх десятиліть, а доходи на видавничому ринку — як польському, так і європейському — знижуються, а не зростають [3].

Проаналізуємо докладніше зміни, що відбувалися в репертуарі книг, опублікованих у Польщі 2019 р., і з'ясуємо, в яких категоріях зафіксовано зростання кількості назв і накладів, а для яких, навпаки, характерні тенденції до зменшення обсягів випуску.

Розглядаючи динаміку випуску науково-популярних видань, варто звернути увагу на певні тематичні напрями, що були пріоритетними 2019 р. Один із них охоплює книги, присвячені періоду повернення незалежності Польщі, тобто Першій світовій війні та рокам безпосередньо після неї. Ці видання здебільшого приурочено до святкування 100-ї річниці незалежності. Тенденція до збільшення обсягів випуску літератури, пов'язаної із цією тематикою, була виразною як 2018 р., так і (можливо, навіть чіткіше) 2019 р. Стосовно спеціалізованих книг, зазначено у звіті, не виявлено значних змін у пропорціях окремих типів видань порівняно з 2018 р.

Статистика польської видавничої справи сигналізує про скорочення частки видань, призначених для вчителів, що зменшилася з 34% 2013 р. до 15% 2019 р. Обсяги художньої літератури, опублікованої 2019 р., змінилися несуттєво у зіставленні з показниками 2018-го, проте у цьому сегменті відбулися певні зрушення: кількість назв, що належать до окремих різновидів літератури, зросла, інших — певною мірою зменшилася. Спостерігаємо тенденцію до зростання кількості художніх книг, тобто книг із вищими мистецькими амбіціями. В порівнянні з попередніми роками, 2019 р. зафіксовано збільшення обсягів випуску літератури інших видів. Зростання кількості щорічних художніх назв у 2014—2018 рр. зумовлено насамперед збільшенням кількості збірок аматорської поезії, що побачили світ завдяки різним формам самвидаву.

Водночас 2019 р. випущено більше літератури, кількість якої впродовж минулих років скоротилася, а саме наративної прози, романів та оповідань, особливо творів сучасних польських письменників. Цілком імовірно, що ця тенденція пов'язана з літературним успіхом О. Токарчук. Нобелівська премія, котру виборола письменниця, здатна виправдати сподівання видавців на сплеск інтересу читачів не лише до її творчості, а й до сучасної польської прози загалом.

Колекція книг для дітей і підлітків виявилася значно більшою, ніж 2018 р., і збагатилася насамперед книгами, призначеними для трьох груп читачів: малюків (особливо у віці 0—5 років; слід зазначити, що серед нових назв, імовірно, були книги без тексту; до 2019 р. іноді трактувались як листівки), дітей у віці 9—13 років і молоді 14—17 років. Основним жанром літератури, призначеної для останньої вікової категорії, 2019 р. стало фентезі (46% загального обсягу книг для молоді); другу позицію посіли романи для дівчат (34%). Роком раніше ці показники були протилежними. Здається, нині фентезі відвойовує свій простір видавничого ринку, втрачений кілька років тому після величезного успіху екранізованого роману Дж. Гріна "Провина наших зірок" та наступної моди на "важку романтику" — молодіжні версії "Історії кохання" Е. Сігала.

Поміж художніх видань, кількість яких 2019 р. зменшилася, виокремимо книги двох основних жанрів — романтичні та кримінальні романи. Після 2014—2015 рр., що були доволі плідними для цієї прози, адже кількість кримінальних творів, котрі виходили щороку, постійно зростала, у 2016—2019 рр. спостерігаємо чітку тенденцію до обмеження обсягів їх випуску; скоротилася і кількість перекладів цієї літератури.

У 2019 р. у Польщі на одну назву книги припадала 1051 особа. Це набагато більше (тобто гірше), ніж в інших країнах, зокрема в Данії (314), Естонії (345), Словенії (388), Нідерландах (570), Іспанії (574), Чехії (640), Сербії (700), Угорщині (703), Швеції (746), Італії (767), Франції (812), Болгарії (815), Швейцарії (846), Латвії (895), Хорватії (915), Литві (919), Португалії (948) та Німеччині (1035). Найбільшу кількість людей на одну назву книги серед європейських країн, статистику яких вдалося здобути, зафіксовано лише в Росії (1255) та Румунії (1317).

Значний інтерес викликає виробництво польської книги за тематичними категоріями. У 2019 р. у загальному масиві літератури, виданої в Польщі, частка назв видань із чотирьох найбільших тематичних розділів виявилася трохи нижчою, у порівнянні з двома попередніми роками: художні твори становили 27% колекції (2018 р. — 29%), видання з історії, біографії, релігії та теології — по 7% (2018 р. — по 8%), книги із законодавства, адміністрації та соціального забезпечення — по 6% (2018 р. — по 7%). Подібно до 2018 р., частка літератури політичної та економічної тематики перебувала в межах 6%; книги з машинобудування, технологій, промисловості, торгівлі та ремесла, а також освіти та підготовки вчителів — 5%.

Показник обсягу видань із медицини був тотожним до 2018-го (4%), тоді як зросли частки книг із соціології (із 2% до 3%), образотворчого мистецтва (із 3% до 4%) та із загального розділу (із 1% до 3%).

Серед видань, кількість яких суттєво збільшилася за аналізований рік, виокремимо альбоми та художні книги (зростання на 447 назв), шкільні підручники (339) та довідники (241). Щодо художніх альбомів і книг, зростання кількості назв певною мірою можна пояснити внесенням до цієї категорії більшої кількості каталогів виставок, котрі до 2019 р. частіше перебували у сфері документів соціального життя. Однак слід зазначити, що кількість традиційних альбомів, статус яких ніколи не викликав сумнівів, також зросла. Особливо вдалим 2019 р. виявився для незмінно найчисленніших типів альбомів, що репрезентують твори у галузі образотворчого мистецтва.

Обсяг випуску шкільних видань 2019 р. також суттєво зріс. Серед матеріалів, що надійшли (крім робочих зошитів та аркушів, призначених для наймолодших учнів) слід виокремити екзаменаційні аркуші, а також перевидання та збірники знань для старшокласників.

Збільшення назв путівників 2019 р. зумовлено винятково великою кількістю туристичних довідників, опублікованих у досліджуваній період (враховуючи ситуацію у світі, що склалася 2020 р., ця інформація звучить майже іронічно). Варто додати, що новою й доволі значною за обсягом групою стали путівники, укладені польськими авторами й перекладені іноземними мовами. Ці довідники здебільшого описують окремі регіони Польщі.

Серед видань нехудожньої літератури, кількість яких 2019 р. певною мірою зросла, слід також згадати наукові, науково-популярні та фахові. Для кожної з цих трьох категорій було додано приблизно 130 назв, порівняно з 2018 р. У великому за обсягом сегменті наукових видань різниця відносно невелика.

У 2018 р. було надруковано значно менше наукової літератури, ніж у попередні роки, а обсяг публікацій 2019 р. — хоча й дещо вищий — залишається доволі низьким у порівнянні з останнім десятиліттям. Тенденція до скорочення випуску академічних видань зумовлена як зменшенням кількості науковців загалом, так і їхнім вибором способу оприлюднення результатів дослідження на користь статей у наукових журналах, а не монографій у книжковій формі. Це насамперед стосується представників точних і природничих наук: у масиві наукової літератури частка книг із цих галузей зменшилася на 7% за останні п'ять років.

Невелике зростання обсягів випуску наукових книг 2019 р. може бути пов'язано з оцінюванням публікацій у форматі монографії Міністерством науки та вищої освіти (збільшенням балів для монографії у книжковій формі за умови, що її оприлюднено в одній із публікацій зі списку видавництв на рівні міністерств) та зі змінами у процедурі захисту докторської дисертації, що, ймовірно, спонукало певну групу вчених пришивдити роботу зі здобуття цього наукового ступеня.

Перехід видавництв від універсальності до спеціалізації свідчить про стабільність і структурованість ринку, значне зростання популярності творів вітчизняних авторів у порівнянні з перекладними (від 10—15% у середині 1990-х рр. до 40% 2007 р.), переоцінювання поняття "бестселер" (сучасний польський бестселер — це книга, що продається накладом понад 12 тис. пр. на рік).

У Польщі зареєстровано понад 20 тис. видавців, проте ринок висококонцентрований. Двомстам найбільшим видавничим фірмам належить майже 98% ринку. Приблизно 350 компаній публікують понад 10 книг на рік і 200 досягли обороту більш як 1 млн злотих (300 тис. євро) [4].

Важливе значення має державна підтримка видавництва книг, котру регламентують закони "Про авторські права", "Про приватизацію" та інші. Держава намагається субсидіювати гроші в певні проекти й за рік замовляє у видавництв 15—20 книг.

У січні 2004 р. під егідою Міністерства культури було створено Польський інститут книги. Його місія подвійна: просування польської літератури за кордоном і пропаганда книги й читання в Польщі. Інститут організовує участь польських видавництв у найбільших міжнародних книжкових виставках, ярмарках і салонах (як-от Франкфурт, Лондон, Париж, Москва, Лейпциг та інших) і керує програмою сприяння перекладу польської літератури іноземними мовами та програмою стажування в Польщі закордонних перекладачів із польської мови. Крім цього, Інститут видає каталог "Нові польські книги", що виходить двічі на рік англійською та німецькою мовами й раз на рік французькою. Найважливішим інструментом просування польської літератури за кордоном є вебсайт Інституту, що містить велику базу даних із сучасної польської літератури.

У 2005 р. Польський інститут книги започаткував міжнародну премію "Transatlantyk" (10 тис. євро), котру присуджують найкращому зарубіжному пропагандистові польської літератури; кандидатів на її отримання можуть висувати іноземні видавництва.

Інститут також організовує в Польщі різноманітні семінари та конференції для закордонних представників книжкового бізнесу, метою яких є ознайомлення із сучасною польською літературою, видавцями й авторами.

За запитом окремих закордонних видавництв і літературних агентів Інститут надає інформацію про новинки сучасної польської літератури та допомагає налагодити зв'язки з профільними польськими видавництвами.

У рамках програми пропаганди книги й читання в Польщі від 2004 р. Інститут проводить фестиваль "Чотири книжкових сезони", що охоплює чотири етапи: "Сезон поезії" в лютому, "Попліт" ("Популярна література") у квітні, "Сезон прози" в жовтні та "Фестиваль детективного роману" в листопаді.

Книгорозповсюдження. У країні діє 2800 суб'єктів книгорозповсюдження, з них 352 — гуртові фірми, але чверть усієї книговидавничої продукції реалізують

п'ять найуспішніших компаній, як-от "Ars Polona", що є однією з найвідоміших польських агенцій у сфері передплати іноземних журналів. Компанія розпочала діяльність 1953 р. першою в Польщі та однією з перших у Центральній і Східній Європі в царині експорту-імпорту книг та періодичних видань і нині працює з більшістю світових видавців та передплатних агенцій.

У Польщі розвинена мережа книжкових гуртів-вень, працює кілька потужних дистрибуторських мереж, що репрезентують майже весь видавничий асортимент. Діяльність цих структур має вагомe значення для невеликих видавництв, що не мають власної потужної системи книгорозповсюдження, тоді як гуртвні пропонують майже повний асортимент їхньої друкованої продукції [5].

Польські видавці цілком опанували західні рекламні технології, що охоплюють публікації в центральній пресі (насамперед інтерв'ю з авторами), поїздки країною та зустрічі з читачами (так звані траси). Потужні видавництва також використовують методи масованого інформаційного впливу. Наприклад, коли новинку презентує компанія "Świat Książki", власником якої є міжнародний медіаконцерн "Bertelsmann", то в перший день продажу видання в усіх польських книгарнях з'являються плакати, виходять рецензії у пресі, інтерв'ю з автором на телебаченні й пряма телевізійна реклама. Щоправда, слід зауважити, що в Польщі лише "Bertelsmann" здійснює теле-рекламу книжок, позаяк через занадто високу ціну на послугу інші видавці такої можливості не мають.

"Bertelsmann" є однією з найбільших гуртових книготорговельних фірм (на польському книжковому ринку з'явилася 1994 р.). Реалізація літератури відбувається через книжкові мережі — систему супер-маркетів "EMPIK" (налічує 70 магазинів), "Matras", "Verte"; книгарні (скупчені у Кракові та Варшаві, менше — у регіонах); систему "Книга — поштою"; інтернет-крамниці, як-от "Merlin".

У Польщі використовують змішану систему дистрибуції. Лише кілька польських видавців співпрацюють з дистрибуторами, решта діють за функціональною, розпорошеною чи змішаною моделлю. Книжковий ринок Польщі фахівці сегментують так: книгарні становлять 50% (ця частка щоразу зменшується і вже нині, ймовірно, сягає 45%), книжкові клуби — 20% (стала частка), гіпермаркети — 10% (щоразу зростає), мегастори — 10% (щоразу зростає), інші (бензоаправки, кіоски) — 10%.

Польська мережа книгарень доволі розгалужена й налічує майже 3,5 тис. крамниць. Вражає їх неймовірна кількість у центральних частинах Кракова та Варшави. Лише в районі краківської Ринкової площі щонайменше 20 книгарень. Схожа ситуація і в центральних містах інших польських воєводств. Гірше становище в невеликих містечках, проте там функціонують кілька потужних систем "Книга — поштою", що дають змогу забезпечувати літературою читачів у найвіддаленіших куточках країни. Майже кожне велике видавництво реалізує продукцію поштою та має власну базу розсилки й поштовий каталог.

Книгарня в Польщі й надалі залишається місцем, де можна купити "свіжу" літературу (як купують свіжі овочі на базарі, а не в супермаркеті), та осередком, де пропонують найкращі й найсучасніші твори. На відміну від книгарні, асортимент гіпермаркетів доволі обмежений (майже 2 тис. назв видань), а рівень конкуренції надзвичайно високий. Польські видавці намагаються залучати якнайбільшу кількість точок продажу, наприклад, у крамницях чи відділах із косметикою та парфумерією на рівні очей дитини розміщують книги для наймолодших читачів.

Окрім цього, використовують чимало нових способів книгорозповсюдження: книжкові клуби; система "Книга — поштою", що охоплює 30% ринку; інтернет, через який продається 4% видань. Ціни на книги, котрі замовляють поштою або через інтернет, є нижчими за ціни на ті самі видання у фізичних книгарнях, оскільки в Польщі встановлено пільгові поштові тарифи на обслуговування книжкових пересилань. Цей чинник особливо значущий у контексті українських реалій, адже в нашій країні діють надзвичайно високі поштові тарифи, зокрема й на пересилання літератури.

У травні 2005 р. Польська Книжкова палата оголосила, що виступає проти законодавчого регулювання ринку. Це означає, що книга може мати різну ціну в різних видавництвах і мережах. Гуртові знижки в середньому становлять 50%. Для "Booksellers" книги надходять безпосередньо від видавців із можливістю придбати видання зі знижкою до 30%.

За даними 2018 р., 38% поляків читають щонайменше одну книгу на рік, про що свідчать останні дослідження Національної бібліотеки Польщі. Цей показник залишається сталим вже кілька років поспіль. Після помітного зниження читацького інтересу впродовж 2004—2008 рр. польська аудиторія стабілізувалась на рівні трохи нижче 40%. Сталою є кількість інтенсивних читачів, тобто людей, які стверджують, що читають сім чи більше книг на рік. Згідно з результатами опитування 2018 р., їх частка становила 9% [6].

Висновки. Сучасна індустрія книги в Польщі має багатокomпонентну, структуровану, розгалужену мережу видання, розповсюдження, рекламування й просування книги як у країні, так і за її межами.

Нині польська книговидавнича галузь тяжіє до стандартів провідних країн Європи. У Польщі зберігаються державні видавництва, водночас на ринку домінують приватні фірми. Видавнича галузь підвладна тенденціям монополізації (компанія "Świat Książki" є найбільшим гравцем на ринку книгорозповсюдження) та інтернаціоналізації (наприклад, проникнення на ринок концерну "Bertelsmann").

Попри те, що в Польщі нині активно використовують різноманітні способи книгорозповсюдження, найпопулярнішим місцем придбання літератури залишається книгарня. На думку польських фахівців, найдалішою є змішана модель, за якої видавець безпосередньо співпрацює з найкращими книжковими крамницями, а з рештою — через гуртовиків, плюс

продажі з інтернет-сторінки. Це забезпечує вплив, контроль та ефективну рекламу. Інколи видавці можуть відкривати навіть одну книгарню для безпосереднього контакту з читачем, тестування книжок, дослідження ринку й рекламування. Така крамниця фактично слугує доповненням до інтернет-сторінки, але має реалізовувати достатню кількість літератури, щоб бути рентабельною.

Список використаних джерел

1. *Rynek książki w Polsce 2017*. Wydawnictwa. — Mode of access: https://rynek-ksiazki.pl/wp-content/uploads/2018/06/RPK_T1_2017_elektr.pdf. — Title from the screen.
2. *Сучасний стан видавничої справи*. — Режим доступу: <https://studopedia.org/10-116397.html>. — Назва з екрана.
3. *Ruch wydawniczy w liczbach*. — Mode of access: <https://www.bn.org.pl/download/document/1592997703.pdf>. — Title from the screen.
4. *Оптова і роздрібна торгівля Польщі*. — Режим доступу: <https://studopedia.org/10-116400.html>. — Назва з екрана.
5. *Книгорозповсюдження країни*. — Режим доступу: <https://studopedia.org/10-116399.html>. — Назва з екрана.
6. *38% polaków czyta książki*. — Mode of access: <https://www.bn.org.pl/w-bibliotece/3413-38%25-polakow-czyta-ksiazki.html>. — Title from the screen.

Mykhaylo Onyshchuk

Poland: history and development trends of the book industry

The article examines the history and some current trends in the book industry in Poland. The origin of the Polish printed book, the formation of the publishing market in modern conditions, the peculiarities of publishing, distribution and reading of the book in Poland are analyzed. The production of Polish books by thematic categories, state support of book publishing is shown.

It is proved that book distribution in Poland is entirely based on Western advertising technologies, the search for new ways of distributing the book, the dominance of private companies in the book market.

Keywords: book industry; book publishing; publishing industry; publishing houses; publishing companies; printed book; book market; thematic sections; book distribution; bookstore; book reading

References

1. *Rynek książki w Polsce 2017*. Wydawnictwa. (2021). [Online], available at: https://rynek-ksiazki.pl/wp-content/uploads/2018/06/RPK_T1_2017_elektr.pdf.
2. *Suchasnij stan vidavniczoyi spravi*. (2021). [Online], available at: <https://studopedia.org/10-116397.html>.
3. *Ruch wydawniczy w liczbach*. (2021). [Online], available at: <https://www.bn.org.pl/download/document/1592997703.pdf>.
4. *Optova i rozdrubna trgovlya Polshi*. (2021). [Online], available at: <https://studopedia.org/10-116400.html>.
5. *Knigorozpovsyudzhennya krayini*. (2021). [Online], available at: <https://studopedia.org/10-116399.html>.
6. *38% polakow czyta książki*. (2021). [Online], available at: <https://www.bn.org.pl/w-bibliotece/3413-38%25-polakow-czyta-ksiazki.html>.

Надійшла до редакції 17 березня 2021 року

УДК 025.173:006.032ISSN(477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).15-24

Ірина Погореловська,
завідувач відділу Міжнародної системи
стандартної нумерації книг (ISBN)
Книжкової палати України,
e-mail: isbn@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7530-7646>

Ідентифікація серіальних видань у системі ISSN: національний досвід і міжнародна практика

У 2020 р. Україна стала учасником Міжнародної системи стандартної нумерації серіальних видань (ISSN), що сприятиме підвищенню рівня присутності країни в міжнародному інформаційному середовищі та формуванню її позитивного іміджу в світі. Функції національного центру ISSN в Україні виконує ДНУ "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

У статті досліджено етапи впровадження системи ISSN в Україні, проблемні питання, що виникають у процесі ідентифікації вітчизняних друкованих та електронних серіальних видань у системі ISSN, особливості порядку одержання Міжнародного стандартного номера серіального видання (ISSN).

Ключові слова: національна безпека; національний інформаційний простір; міжнародний інформаційний простір; міжнародний імідж держави; Міжнародна система стандартної нумерації серіальних видань (система ISSN); Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN); штриховий код; продовжуваний ресурс; серіальне видання; електронне видання; вихідні відомості; видавець; друкований засіб масової інформації; інформаційне агентство

Постановка проблеми. Зі здобуттям незалежності України в концепції її зовнішньополітичної діяльності пріоритетним напрямом було визначено інтеграцію з універсальними та регіональними міжнародними організаціями. Членство в міжнародних організаціях визнано важливою гарантією національної безпеки держави, що вплинуло на утвердження України на світовій арені. Різні міжнародні організації, членом яких нині є наша країна, уряд розглядає як своєрідні інструменти реалізації власних стратегічних зовнішньополітичних завдань, спрямованих на:

— захист територіальної цілісності та державного суверенітету в різних його вимірах — політичному, економічному, інформаційному;

— повноцінної інтеграції держави до сучасної світової системи з метою забезпечення глобального миру, безпеки та сталого розвитку;

— обстоювання національних інтересів і розв'язання широкого кола суміжних питань [1].

Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 затверджено Стратегію національної безпеки України. Одним із пріоритетів національних інтересів нашої країни та забезпечення національної безпеки є відстоювання незалежності й державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська та євроатлантична інтеграція [2].

Відповідно до Закону України "Про національну безпеку", державна політика у сферах національної безпеки та оборони спрямована на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [3].

Початок ХХІ ст. характеризується стрімким зростанням інформаційного впливу як на людину, так і на соціальні спільноти, підприємства, організації, країни, суспільство загалом. Тому одним із головних завдань забезпечення національної безпеки держави стає захист інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки. Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, глобальний характер систем масової комунікації свідчать про потребу адаптації кожної країни до сучасного інформаційного середовища. Адже готовність суспільства та його інституцій ефективно збирати, опрацьовувати, аналізувати, систематизувати та зберігати інформацію, забезпечувати свободу інформаційного обміну є важливою передумовою соціального й технологічного прогресу, однією з основ успішної внутрішньої та зовнішньої політики держави, чинником національної безпеки.

Інформаційна безпека є інтегрованим складником національної безпеки, і її розглядають як пріоритетну функцію держави. 37-й президент США Р. Ніксон зауважував: "Один долар, вкладений в інформацію та

пропаганду, цінніший, ніж 10 доларів, вкладених у створення систем зброї, бо остання навряд чи буде вжита, в той час як інформація працює щохвилино й повсюдно" [4]. Отже, інформаційна політика будь-якої держави, що дбає про своє майбутнє, має бути націлена на забезпечення національних інтересів у світовому інформаційному просторі.

У контексті формування єдиного світового інформаційного простору та поглиблення процесів інформаційної й економічної інтеграції держав вагомим складником зовнішньої політики та національної безпеки України є популяризація, створення позитивного іміджу та просування її інтересів на міжнародній арені. У сучасних глобалізаційних та геополітичних умовах постає потреба визначення ефективного механізму інформування світової спільноти про актуальні події в нашій країні. Сьогодні у міжнародному інформаційному просторі майже немає об'єктивної та актуальної інформації про Україну, внаслідок чого іноземці й українська діаспора отримують відомості про події, що відбуваються в нашій державі, в неповному обсязі або з викривленим змістом. Наслідком цього є створення негативного іміджу України, що позначається на політичній, економічній, туристичній, інвестиційній та інших сферах [5].

Результатом створення Міжвідомчої комісії з питань популяризації України у світі став План заходів із реалізації Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 383-р. Окремі пункти передбачають підвищення рівня присутності України на міжнародних заходах та на інформаційних майданчиках у міжнародному, академічному, культурному й громадському середовищі; реалізацію проєктів культурної дипломатії та стратегій популяризації потенціалу нашої країни у світі тощо [6].

Підвищенню рівня присутності України в міжнародному розмаїтому інформаційному середовищі та, відповідно, формуванню її позитивного іміджу у світі сприяє членство в міжнародних організаціях, що опікуються ідентифікацією інформаційних ресурсів у міжнародних системах стандартної нумерації. Наразі йдеться про Міжнародну систему стандартної нумерації серіальних видань (система ISSN), базовим елементом якої є Міжнародний стандартний номер серіального видання (The International Standard Serial Number, ISSN).

За часів СРСР надання Міжнародних стандартних номерів серіальних видань (ISSNs) серіальним (продовжуваним, періодичним, серійним) виданням здійснювала Всесоюзна книжкова палата. З її переходом під юрисдикцію Росії цю роботу в Україні було припинено. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба приєднання України як суверенної держави до Міжнародної системи стандартної нумерації серіальних видань (система ISSN), упровадження та контроль за функціо-

нуванням якої здійснював Міжнародний центр реєстрації серіальних видань (Міжнародний центр ISSN). Книжкова палата України поновила роботу щодо приєднання нашої держави до системи ISSN від моменту проголошення незалежності.

Робота щодо приєднання України до системи ISSN тривала довгих 30 років. Відповідно, інтеграція країни в міжнародний інформаційний простір в частині серіальних видань відбувалася повільно, що негативно позначилося на рівні інформаційної присутності України у світі.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Від часу здобуття Україною незалежності й початку формування її державної інформаційної політики тема розбудови національного інформаційного простору та його інтеграції в міжнародний дедалі більше актуалізувалася, особливо в контексті глобального поступу в галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та еволюціонування інформаційного суспільства, а отже є об'єктом вивчення багатьох вітчизняних науковців. Актуальні питання національної безпеки висвітлено в публікаціях В. Горбуліна, проблеми формування та державного регулювання національного інформаційного простору України — В. Кохана, міжнародного іміджу держави — О. Дубаса, О. Чумака. Місце й роль друкованих та електронних ЗМІ, зокрема наукової тематики, в сучасній системі соціальних комунікацій досліджено у статтях Н. Зелінської, Г. Почепцова, В. Різуна, М. Сенченка. Питання якості видавничого оформлення серіальних видань розглянуто у працях М. Женченко, Г. Плиси, М. Приходи. Проблеми ідентифікування серіальних і неперіодичних видань висвітлено в публікаціях авторки пропонованої статті.

Метою дослідження є визначення важливої ролі системи ISSN у розбудові міжнародного та національного інформаційних просторів, інтеграції вітчизняного інтелектуального капіталу у світове соціокомунікативне середовище, формуванні позитивного іміджу України у світі.

Джерелну базу дослідження становить документний потік обов'язкових примірників друкованих серіальних видань (періодичних і продовжуваних), що надійшли в Книжкову палату України впродовж останніх трьох років і поточного року, відповідно до чинного законодавства; Міжнародний реєстр ISSN; результати моніторингу й аналізу використання ISSN видавцями, друкованими та електронними засобами масової інформації, інформаційними агентствами тощо; законодавчі й нормативні документи у сфері інформації та видавничої справи; наукові звіти та статті, інші інформаційні джерела. Вибір методів, застосованих у процесі наукового дослідження з означеної теми, зумовлено фактичним матеріалом, проблематикою та його метою. На першому етапі дослідження авторка послуговувалася первинними методами (збирання інформації, спостереження), а на другому відбувався аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні визначальним вектором розвитку України є процеси євроінтеграції, що передбачають прискорення гармонізації національного законодавства з юридичними нормами Європейського Союзу відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами — з іншого, зокрема з питань інформаційного суспільства, надання електронних послуг, розвитку телекомунікацій, захисту інтелектуальної власності тощо.

На шляху до створення відкритої економіки в сучасному глобалізованому світі, об'єднання інтересів і цілей розвитку країн Східної та Західної Європи, дотримання стратегічного курсу на євроінтеграцію, а також формування позитивного міжнародного іміджу України у світі, вкрай важливим вбачається її повномасштабна інтегрованість до міжнародного інформаційного простору та його наповнення достовірною інформацією про нашу країну та її наукові, економічні й культурні здобутки.

Для формування позитивного іміджу України на міжнародній арені важливим, зокрема, є приєднання до системи ISSN, функціонування якої координує Міжнародний центр ISSN у Парижі.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 163 "Про приєднання до Статуту Міжнародного центру реєстрації серіальних видань (Міжнародного центру ISSN)" було підтримано пропозицію Державного комітету телебачення і радіомовлення України про приєднання до Статуту Міжнародного центру ISSN; схвалено проєкт листа Уряду України до Генерального директора Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) щодо приєднання до Статуту Міжнародного центру ISSN; Державну наукову установу "Книжкова палата України імені Івана Федорова" призначено Національним центром реєстрації серіальних видань (Національним центром ISSN).

Зазначений лист до Генерального директора ЮНЕСКО від імені Уряду України підписав міністр закордонних справ України П. Клімкін. Зі свого боку, 10 липня 2019 р. Генеральний директор ЮНЕСКО Одрі Азуле в офіційному листі поінформувала про приєднання нашої держави до Міжнародного центру ISSN із визнанням Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова" Національним центром ISSN.

Ухвалення та реалізація зазначеної вище постанови дасть змогу впорядкувати потік серіальних видань (друкованих та електронних), що виходять на території нашої держави, створити надійну й зручну в користуванні національну базу даних серіальних видань та інших продовжуваних ресурсів на основі ISSN, сприяти створенню умов для впровадження й поширення інформаційних технологій автоматичної ідентифікації, штрихового кодування серіальних видань на основі ISSN. Україна дістане можливість: до-

ступу до величезних масивів бібліографічної інформації продовжуваних ресурсів, накопиченої в базі даних Міжнародного центру ISSN; інтегрувати серіальні видання України (з усіх галузей знань) у структуру міжнародного інформаційного простору, що надасть можливість підвищити їхню авторитетність.

Міжнародний центр ISSN заснований 14 листопада 1974 р. у Парижі в результаті угоди між ЮНЕСКО й урядом Франції (до слова, Україна є членом ЮНЕСКО від 12 травня 1954 р.) із метою впровадження й експлуатації автоматизованої інформаційної системи серіальних видань, що охоплює весь діапазон зафіксованих знань. Міжнародний центр ISSN координує діяльність національних центрів ISSN, котрі здійснюють реєстрацію серіальних (періодичних, продовжуваних, серійних) видань, що передбачає

ідентифікацію назви кожного окремого серіального видання, надання йому унікального Міжнародного стандартного номера серіального видання (ISSN), підготовку даних, що містять бібліографічні відомості, а також подання цих даних у Міжнародний центр ISSN для внесення в Міжнародний реєстр ISSN.

Україна стала 91-ю країною, що здобула членство в Міжнародній системі ISSN. Сьогодні цю систему застосовують у 130-ти країнах світу. Станом на березень 2021 р. Міжнародним центром ISSN зареєстровано 2,5 млн номерів ISSN, щорічно присвоюється понад 70 тис. номерів ISSN.

У табл. 1 подано загальну кількість ISSN, присвоєних серіальним виданням, випущеним у країнах Євросоюзу та в Україні (за даними Міжнародного центру ISSN, станом на 05.05.2021).

Таблиця 1

Загальна кількість ISSN, присвоєних серіальним виданням (друкованим та електронним), випущеним у країнах Євросоюзу та в Україні

Країна	Кількість	Країна	Кількість
Австрія	5 082	Нідерланди	52 622
Бельгія	36 121	Німеччина	104 917
Болгарія	7 430	Польща	48 558
Греція	9 799	Португалія	9 021
Данія	32 581	Румунія	28 216
Естонія	5 447	Словаччина	7 190
Ірландія	5 191	Словенія	10 205
Іспанія	65 761	Угорщина	36 398
Італія	61 556	Фінляндія	34 618
Кіпр	1 480	Франція	371 422
Латвія	3 122	Хорватія	14 947
Литва	5 740	Чехія	17 334
Люксембург	820	Швеція	28 156
Мальта	196	Україна	7 527

Базовим елементом системи ISSN є Міжнародний стандартний номер серіального видання — ISSN, що однозначно та безпомилково ідентифікує лише одне серіальне видання (як у друкованому, так і в електронному вигляді) та інший продовжуваний ресурс. ISSN є неповторним і використовується тільки для певного видання чи ресурсу.

ISSN слугує ключем для пошуку необхідних видань, що випускаються у світі, в автоматизованих системах на національному та міжнародному рівнях. Використання ISSN дає змогу об'єднати в єдину систему видання, розповсюдження та інформаційне обслуговування. ISSN є обов'язковим елементом вихідних відомостей серіального видання.

Відповідно до ДСТУ 3017:2015, **серіальні видання** — періодичні, продовжувані, серійні видання (у друкованому або електронному вигляді). **Періодичне видання** — серіальне видання, що виходить через певні, рівні проміжки часу та має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість нумерованих (датованих) випусків й однакову назву. Періодичне видання може бути щоденним, щотижневим, щомісячним, щоквартальним, щорічним тощо. Наприклад, газети, журнали, щорічники тощо. **Продовжуване**

видання — серіальне видання, що виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, в міру накопичення матеріалу, нумерованими випусками, що мають спільну назву. Наприклад, наукові збірники. **Серійне видання** — видання, що є частиною серії; один із випусків серії [7].

Національний центр ISSN в Україні, функції якого виконує Книжкова палата України, розпочав роботу 11 березня 2021 р. Його відкриттю передували підготовчий етап, що передбачав підписання двосторонньої угоди між Міжнародним центром ISSN та Книжковою палатою України, участь представника Книжкової палати України в Регіональних зборах з питань ISSN, організованих Міжнародним центром ISSN у партнерстві з Інститутом інформаційних наук (IZUM, Словенія, м. Марибор), фахові консультації та участь співробітників у навчальній сесії з питань ISSN.

Національний центр ISSN в Україні виконує такі функції: впровадження системи ISSN на території України, забезпечення її подальшого функціонування; присвоєння Міжнародних стандартних номерів серіальних видань (ISSN); підготовка та розповсюдження відповідних інструктивно-методичних матеріалів,

надання консультацій із питань отримання й застосування ISSN і штрихового кодування; організація та проведення навчальних семінарів, сесій і тренінгів для суб'єктів видавничої справи, засобів масової інформації, інформаційних агентств із питань, що належать до його компетенції.

У своїй роботі центр керуватиметься вимогами чинного законодавства України, Міжнародним стандартом 3297 "Information and documentation — International standard serial number (ISSN)", інструктивно-методичними документами Міжнародного центру ISSN.

Гаель Беке, директор Міжнародного центру ISSN, у своїй промові зазначила, що "для Міжнародного центру ISSN, його керівництва і всієї команди було великою честю брати участь у церемонії відкриття Національного центру ISSN в Україні", і наголосила, що сподівається на плідну співпрацю з колегами з Книжкової палати України. Міжнародний центр ISSN має на меті зробити мережу ISSN різноманітною та інклюзивною спільнотою, поліпшити її управління для того, щоб значною мірою залучити національні центри у формування своєї політики. Таким чином, від 2015 р. Міжнародний центр ISSN організовував численні зустрічі з метою встановлення контактів з усіма національними центрами і зі спостерігачами з інших країн, які висловили бажання дізнатися більше про мережу ISSN. Починаючи з 2015 р. Центр доклав значних зусиль щодо поширення всієї своєї інформації шістьма офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй на інституціональному вебсайті (www.issn.org) та на сервісному порталі (portal.issn.org). Завдяки цьому робота мережі ISSN стала широко відомою і викликає жвавий інтерес бібліотекарів, видавців і науковців усього світу. Україна, як повноправна країна-член, тепер також має право внести свій вклад в політику мережі ISSN. Для Міжнародного центру ISSN пріоритетним завданням є розширення мережі ISSN. З 2015 р. варто відзначити відновлення процесу створення центрів ISSN [7].

Інформаційні послуги, які Міжнародний центр ISSN надає в усьому світі, засновані на ретельному виявленні та постійному моніторингу назв друкованих і електронних серіальних видань, від їх створення будь-яким видавцем до їх довгострокового архівування організаціями, що спеціалізуються на збереженні друкованих і цифрових документів. У цьому контексті важливо регулярно надання їхніх метаданих національним центрам ISSN.

Міжнародний стандартний номер серіального видання складається з абрєвіатури ISSN (незалежно від мови видання) й восьми цифр. Для позначення цифрової частини ISSN застосовують арабські цифри від 0 до 9. Цифрова частина ISSN складається з двох груп цифр, що містять однакову кількість цифрових знаків, відокремлених один від одного дефісом.

Цифрова частина відокремлюється від абрєвіатури ISSN проміжком. Дві групи цифр ISSN розміщують у такій послідовності:

Наприклад: **ISSN 2222-0437**

ISSN 1050-124X

ISSN може бути наведений у формі штрихового коду символіки EAN-13

Для зазначення додаткової інформації про видання використовують "розширення": дворозрядну версію штрихового коду, що призначена для кодування додаткової цифрової інформації (add-on) і розміщується праворуч від основного штрихового коду.

У "розширенні" у формі візуально-прочитуваних цифр над штриховим кодом може бути зазначена інформація щодо порядкового номера окремого випуску серіального видання тощо.

Наявність штрихового коду символіки EAN-13 на серіальному виданні (друкованому чи локальному електронному) є обов'язковою.

ISSN є невіддільним елементом вихідних відомостей серіального видання та іншого продовжуваного ресурсу.

ISSN — це ключ для пошуку потрібних видань, що випускаються у світі, в автоматизованих системах на національному та міжнародному рівнях. Використання ISSN дає змогу об'єднати в єдину систему видання, розповсюдження та інформаційне обслуговування. ISSN є обов'язковим елементом вихідних відомостей серіального видання. Крім серіальних видань, ISSN також надають незавершеним інтегрованим ресурсам — базам даних (окремим видам), вебсайтам (окремим видам) тощо.

Організацією, що уповноважена здійснювати державну бібліографічну реєстрацію всіх без винятку видів видань, зокрема друкованих ЗМІ, випущених в Україні; збирати та використовувати адміністративні дані, що характеризують динаміку й тенденції у видавничій справі; складати аналітичні огляди з питань дотримання з боку суб'єктів видавничої справи національних стандартів щодо оформлення вихідних відомостей у виданнях; створювати та видавати поточні, кумулятивні й ретроспективні бібліографічні покажчики [7], є Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова". Саме ця організація одержує безоплатно в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, обов'язкові примірники (ОП) усіх видань, випуск яких здійснюють суб'єкти видавничої справи в Україні, зокрема суб'єкти діяльності друкованих ЗМІ. За ОП Книжкова палата

проводить статистичний облік видань, узагальнює відомості про них, оприлюднює в засобах масової інформації та надсилає Державній службі статистики України для складання офіційної статистичної інформації. Ступінь повноти й достовірності зведених адміністративних даних зумовлений, відповідно, обсягом надходжень ОП видань і даними

про випуск друкованої продукції, що подають видавці та редакції друкованих ЗМІ за формою 1-В у Книжкову палату України впродовж кожного року в установленому порядку. У табл. 2, 3 наочно продемонстровано позитивну й від'ємну динаміку випуску періодичних і продовжуваних видань в Україні упродовж 1991—2020 рр. [8].

Таблиця 2

**Випуск періодичних і продовжуваних видань (крім газет)
в Україні за 1991—2020 рр.**

Рік видання	Усього			У тому числі журналів		
	Кількість, друк. од.		Річний тираж, тис. пр.	Кількість, друк. од.		Річний тираж, тис. пр.
	назв	номерів		назв	номерів	
1991	194	1 671	95 126,2	161	1 278	80 910,2
1992	321	996	15 663,7	136	570	14 102,2
1993	522	2 525	32 646,5	258	1 743	28 421,4
1994	461	2 067	18 818,6	290	1 417	14 999,7
1995	604	3 038	23 884,7	324	1 945	18 481,1
1996	717	3 219	19 628,7	399	1 794	13 476,8
1997	817	3 610	19 713,0	434	1 966	13 132,3
1998	1 009	4 508	56 908,2	535	2 557	49 041,6
1999	1 374	6 493	40 105,3	778	3 658	32 663,0
2000	1 245	5 769	52 492,1	757	3 651	46 302,5
2001	1 653	8 172	60 228,3	965	5 159	52 955,4
2002	1 923	9 318	84 243,3	1 151	6 203	74 482,3
2003	2 246	11 505	129 692,2	1 265	7 564	112 424,7
2004	2 385	11 450	123 784,1	1 321	7 311	99 880,2
2005	2 182	12 043	132 456,9	1 272	7 608	103 708,9
2006	2 301	12 435	137 500,2	1 327	7 657	93 630,8
2007	2 420	13 291	237 377,2	1 392	8 430	147 834,9
2008	2 422	13 581	270 355,8	1 518	8 771	171 489,9
2009	2 515	13 145	256 327,3	1 601	8 817	163 612,6
2010	2 822	14 032	338 033,9	1 810	9 113	217 886,4
2011	2 886	18 865	315 737,6	2 008	12 940	227 256,8
2012	2 945	19 960	368 308,6	2 258	14 624	250 302,4
2013	3 259	22 009	468 332,5	2 415	16 497	346 877,9
2014	3 165	21 371	513 289,1	2 403	16 509	407 058,3
2015	2 847	16 952	232 917,2	2 314	13 483	165 606,9
2016	2 617	14 960	164 584,0	2 217	12 116	108 618,3
2017	2 692	14 902	144 969,3	2 156	11 702	78 532,5
2018	2 619	14 118	119 469,8	2 188	11 121	69 848,5
2019	2 527	13 445	106 625,8	2 164	10 856	64 892,7
2020	2 244	11 452	81 765,5	1 856	9 007	47 255,8

Таблиця 3

Випуск газет в Україні за 1991—2020 рр.

Рік видання	Кількість, друк. од.		Загальний середній (разовий) тираж, тис. пр.	Річний тираж, тис. пр.	Середній (разовий) тираж однієї газети, тис. пр.	Тираж, пр. на 1000 осіб
	назв*	номерів				
1991	1 909	134 903	27 471,0	3 799 971,0	14,4	529
1992	1 751	128 336	25 388,0	2 709 650,1	14,5	487
1993	1 822	111 166	40 973,6	2 890 110,5	22,5	784
1994	1 738	98 973	20 776,6	1 642 990,0	11,9	398
1995	1 923	105 808	21 488,8	1 669 331,3	11,1	415
1996	2 288	114 473	23 910,3	1 582 389,8	10,5	466
1997	2 646	128 428	35 675,0	2 341 269,3	13,5	700
1998	2 759	120 127	49 495,7	3 167 299,3	17,9	980

Рік видання	Кількість, друк. од.		Загальний середній (разовий) тираж, тис. пр.	Річний тираж, тис. пр.	Середній (разовий) тираж однієї газети, тис. пр.	Тираж, пр. на 1000 осіб
	назв*	номерів				
1999	2 639	132 682	42 213,2	3 073 181,1	15,9	742
2000	2 667	112 205	47 668,2	3 458 766,1	17,8	959
2001	2 727	112 280	52 797,6	3 632 361,4	19,4	1 090
2002	3 045	118 831	86 555,9	4 860 078,2	28,4	1 803
2003	2 891	120 280	74 612,4	4 347 252,8	25,8	1 574
2004	3 014	128 575	87 653,6	4 508 265,9	29,1	1 853
2005	2 974	124 250	79 509,4	4 959 791,1	26,7	1 695
2006	2 918	115 100	90 267,0	4 235 146,0	30,9	1 937
2007	2 885	132 276	60 950,0	3 665 450,2	21,1	1 314
2008	2 647	121 528	59 331,6	3 966 113,5	22,4	1 285
2009	2 499	105 054	55 368,4	3 444 551,7	22,2	1 205
2010	2 347	102 763	54 508,1	3 168 879,8	23,2	1 191
2011	2 266	98 781	51 230,9	3 104 697,9	22,6	1 122
2012	2 343	102 565	53 056,9	3 207 304,0	22,6	1 165
2013	2 270	99 003	51 732,6	3 357 303,5	22,8	1 138
2014	2 169	85 428	49 387,3	2 720 794,9	22,8	1 150
2015	1 846	76 784	39 891,3	2 349 001,1	21,6	933
2016	1 656	45 192	36 538,0	1 326 823,2	22,1	858
2017	1 666	69 900	43 174,3	2 169 726,7	25,9	1 018
2018	1 736	67 658	41 550,1	1 827 295,5	23,9	986
2019	1 651	56 831	43 590,6	1 478 147,0	26,4	1040
2020	1 529	51 520	34 682,7	1 155 243,4	22,7	834

* Кількість назв газет охоплює додатки до газет, що мають самостійне значення й розповсюджуються як з основним виданням, так і без нього.

Надзвичайно важливим складником національно-інформаційного простору є наукова та науково-технічна інформація, що її генерують наукові установи НАН України, галузевих академій наук України, наукові установи інших сфер діяльності, зокрема Книжкова палата України, та заклади вищої освіти. Інтеграція вітчизняного інтелектуального потенціалу в міжнародний науковий простір має відбуватися на регулярній основі, оскільки в сучасному інформаційному суспільстві відомості швидко втрачають актуальність. Отже, держава зобов'язана всіляко сприяти безперешкодному проходженню інформаційних потоків комунікаційними каналами як на національному, так і на міжнародному рівнях [8].

Значний відсоток становлять періодичні та продовжувані академічні видання, як друковані, так і електронні, котрі випускають наукові установи України. З року в рік Книжкова палата України здійснює аналіз дотримання стандартів суб'єктами діяльності друкованих ЗМІ.

Основними стандартами, що встановлюють положення щодо складу, послідовності та місця розміщення вихідних відомостей, а також оформлення наукових публікацій у періодичних і продовжуваних виданнях, є ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості" та ДСТУ 7152:2010 "Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках". Відповідно до п. 7 ДСТУ 4861 одним з елементів вихідних відомостей періодичного, а

також продовжуваного видання є Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN).

Саме від дотримання стандартів залежать оперативність, повнота й точність даних, необхідних для бібліографічної реєстрації видань, а також їх пошуку та обміну інформацією про них на національному й міжнародному рівнях. Усі статті, опубліковані в академічних журналах і збірниках праць, внесених до переліку фахових видань, у формі бібліографічного опису відображаються в державному бібліографічному покажчику "Літопис журнальних статей", а самі видання довільно зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України [9].

ДСТУ 4515:2006 "Інформація та документація. Міжнародний стандартний серіальний номер (ISSN)" (чинний від 01.01.2007), що встановлював вимоги до структури, форми подання, розміщення в серіальних виданнях номера ISSN, утратив чинність.

Наразі Книжкова палата в рамках наукової роботи здійснює розроблення проєкту національного НД — ДСТУ ISO 3297:___ (ISO 3297:2017, IDT) "Інформація та документація. Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN)". Цей проєкт національного НД розробляється згідно з Програмою робіт національної стандартизації на 2020 р. та Календарним планом виконання наукових робіт Книжковою палатою України у 2020 р., затвердженим Держкомтелерадіо.

Нижче наведено перелік документів, які заявникам потрібно подавати в Книжкову палату України

для того, щоб одержати послуги щодо присвоєння ISSN серіальним виданням (друкованим та електронним) й отримання відповідних сертифікатів. Детальнішу інформацію розміщено на сайті Книжкової палати України (www.ukrbook.net).

Перелік документів, який подають видавці / друковані засоби масової інформації / інформаційні агентства щодо одержання ISSN для друкованих серіальних видань:

1. Заявка.
2. Макет видання (+ палітурка / обкладинка), що містить титульну сторінку, зворот титульного аркуша (з вихідними даними):
  - 2.1. Якщо видання виходить уперше, то надати макет першого випуску.
  - 2.2. Якщо видання вже виходить певний проміжок часу, то надати макет першого та останнього випусків видання.
3. Гарантійний лист.
4. Договір (у разі потреби видавцю / друкованому ЗМІ / інформаційному агентству).
5. Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції (для видавця).
6. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації (для друкованих ЗМІ).

Перелік документів, який подають видавці / інформаційні агентства щодо отримання ISSN для електронних серіальних видань:

1. Заявка.
2. URL-адреса — для мережевого видання відкритого доступу (зазначити в заявці).
  - 2.1. URL-адреса + логін + пароль — для мережевого видання закритого доступу (зазначити в заявці).
  - 2.2. Пакування + етикетка.
3. Гарантійний лист.
4. Договір (у разі потреби видавцю / інформаційному агентству).
5. Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції (для видавця).
6. Свідоцтво про державну реєстрацію інформаційного агентства як суб'єкта інформаційної діяльності (для інформагентств).

Символічно, що перший ISSN Національним центром ISSN в Україні присвоєно електронному науковому журналу "Актуальні питання масової комунікації" Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Проблемні питання, що виникають у процесі ідентифікації вітчизняних друкованих та електронних серіальних видань у системі ISSN, полягають в низькому рівні правової та професійної культури видавців, засобів масової інформації в частині оформлення вихідних відомостей серіальних видань

та в тому, що інтернет-ЗМІ досі не підлягають державній реєстрації.

Нині у вітчизняному професійному журналістському середовищі наявні тенденції до усвідомлення потреби визнання належності інтернет-ЗМІ до засобів масової інформації. Формально приводом для цього в Україні могло б слугувати створення офіційного національного реєстру інтернет-ЗМІ. Однак, враховуючи специфіку питання, зокрема той факт, що більшість інтернет-ЗМІ та їхніх професійних об'єднань, виступають категорично проти обов'язкової реєстрації інтернет-ЗМІ (через застереження щодо потенційних загроз свободі слова) або ж, як Незалежна медіа-профспілка України, виступають за добровільну недержавну реєстрацію інтернет-ЗМІ, зазначена робота триває і досі [10]. Національний центр ISSN України може виступити ініціатором створення робочої групи з представників зацікавлених органів державної влади, інтернет-ЗМІ та їхніх професійних об'єднань для вирішення цього питання на державному рівні.

Висновки. Надзвичайно важливу роль у динамічній розбудові інформаційного суспільства та простору відіграють вітчизняні ЗМІ, що становлять значну частину інформаційних ресурсів держави. У сучасній системі соціальних комунікацій позиції ЗМІ значно зміцнилися, спектр їхньої дії розширився, рівень впливу на соціум суттєво зростає. Особливе, почесне місце "у великій сім'ї" вітчизняних ЗМІ посідають наукові серіальні (періодичні та продовжувані) видання, що є джерелом оперативної інформації. Саме в публікаціях численних вітчизняних наукових журналів, бюлетенів, збірників, часописів першочергово знаходять відображення результати досліджень українських учених.

Відповідно до положень Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" однією з основних цілей державної політики в науковій і науково-технічній діяльності є створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки. Держава має забезпечувати, зокрема, встановлення взаємовигідних зв'язків з іншими країнами для інтеграції вітчизняної науки у світову, пропагування наукових та науково-технічних досягнень, винаходів, сучасних технологій, внеску України в розвиток світової науки і техніки [11].

Держава, що дбає про власне реноме в міжнародному науковому світі, має створити належні умови для введення результатів наукової та науково-технічної діяльності у світовий обіг, забезпечивши національній науковій громаді гідну фахову комунікацію. І чи не найважливішу роль у цьому процесі відіграє наукова періодика, насамперед журнали. Наукова комунікація, суть якої полягає в обміні інформацією, становить ядро професійної діяльності вчених. Щорічно в державі засновують нові ЗМІ,

зокрема наукові. Відповідно до Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" вся періодика, що видається на її території, — незалежно від сфери розповсюдження, накладу та способу виготовлення, — підлягає державній реєстрації (крім випадків, передбачених законом), яку здійснює Міністерство юстиції України[8].

Приєднання України до Міжнародної системи стандартної нумерації серіальних видань (системи ISSN) стане вагомим внеском у розбудову сучасного інформаційного суспільства, формування національного інформаційного простору та його інтеграції в міжнародний, сприяння становленню позитивного іміджу України у світі.

Список використаної літератури

1. *Історія держави та права України (1991—2019 роки) : навч. посіб. / за заг. ред. Бандурки О. М.* — Харків : Майдан, 2019. — 344 с. — С. 308.
2. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : указ Президента України № 392/2020 / Офіційне інтернет-представництво.* — Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. — Назва з екрана.
3. *Про національну безпеку України : закон України від 23.04.2021 № 2469-VIII / Верховна Рада України.* — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. — Назва з екрана.
4. *Печенюк А.* Інформаційна безпека України як складова національної безпеки. — Режим доступу: <https://www.ndifp.com/1561/>. — Назва з екрана.
5. *Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі, схваленої Урядом від 11.10.2016 р. № 739-р. / Верховна рада України.* — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%25D1%2580#Text>. — Назва з екрана.
6. *Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі / Верховна рада України.* — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2017-p#Text>. — Назва з екрана.
7. *Інструкція про порядок надання Міжнародного стандартного номера серіального видання в Україні (ISSN) / уклад. І. О. Погореловська.* — Вид. 2-ге, зі змін. і допов. — Київ : Кн. палата України, 2021. — 25 с.
8. *Погореловська І.* Проблеми інтеграції вітчизняних серіальних видань у міжнародне соціокомунікативне середовище: ідентифікаційний аспект / Ірина Погореловська. — Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 7. — С. 9—14.
9. *Плиса Г.* Окремі аспекти оформлення вихідних відомостей у періодичних та продовжуваних наукових виданнях / Галина Плиса // Наука України у світовому інформаційному просторі. — 2011. — Випуск 5. — С. 153.
10. *Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності : аналітична записка.* — Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1085/>. — Назва з екрана.
11. *Про наукову та науково-технічну діяльність : закон України від 13.12.1991 № 1977-XII / Верховна Рада України.* — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>. — Назва з екрана.

Iryna Pogorelovska

Identification of serial publications in the ISSN system: national experience and international practice

In 2020 Ukraine became a member of the International System of Standard Numbering of Serial Editions (ISSN), which will help increase the level of Ukraine's presence in the international information environment and the formation of its positive image in the world. The functions of the ISSN National Center in Ukraine are performed by the Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine.

The article examines the stages of implementation of the ISSN system in Ukraine, the problematic issues that arise in the process of identification of domestic printed and electronic serials in the ISSN system, the peculiarities of the procedure for obtaining the International Standard Serial Number (ISSN).

Keywords: national security; national information space; international information space; international image of the state; International Standard Serial Numbering System (ISSN system); International Standard Serial Number (ISSN); bar code; continuing resource; serial edition; electronic edition; source information; publisher; print media; news agency

References

1. Bandurka O. M. [za zag. red]. (2019). *Istoriya derzhavi ta prava Ukrayini (1991—2019 roki) : navch. posib.* Harkiv: Majdan.
2. *Pro rishennya Radi nacionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrayini vid 14 veresnya 2020 roku "Pro Strategiyu nacionalnoyi bezpeki Ukrayini" : ukaz Prezidenta Ukrayini № 392/2020.* (2021). [Online], available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
3. *Pro nacionalnu bezpeku Ukrayini : zakon Ukrayini vid 23.04.2021 № 2469-VIII.* (2021). [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
4. Pechenyuk A. (2021). *Informacijna bezpeka Ukrayini yak skladova nacionalnoyi bezpeki.* [Online], available at: <https://www.ndifp.com/1561/>.

5. *Koncepciya populyarizaciyi Ukraini u sviti ta prosuvannya interesiv Ukraini u svitovomu informacijnomu prostori, shvalenoyi Uryadom vid 11.10.2016 r. № 739-r.* (2021). [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%25D1%2580#Text>.
6. *Pro zatverdzhennya planu zahodiv z realizaciyi Koncepciyi populyarizaciyi Ukraini u sviti ta prosuvannya interesiv Ukraini u svitovomu informacijnomu prostori.* (2021). [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2017-r#Text>.
7. Pogorelovska I. O. [uklad.]. (2021). *Instrukciya pro poryadok nadannya Mizhnarodnogo standartnogo nomera serialnogo vidannya v Ukraini (ISSN). Vid. 2-ge, zi zmin. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini.
8. Pogorelovska I. (2015). Problemi integraciyi vitchiznyanih serialnih vidan u mizhnarodne sociokomunikativne seredovishe: identifikacijnij aspekt. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 7, pp. 9—14.
9. Plisa G. (2011). Okremi aspekti oformlennya vihidnih vidomostej u periodichnih ta prodovzhuvanih naukovih vidannyah. *Nauka Ukraini u svitovomu informacijnomu prostori*, 5, pp. 153.
10. *Internet-ZMI v Ukraini: problemi viznachennya normativno-pravovogo statusu ta vregulyuvannya diyalnosti : analitichna zapiska.* (2021). [Online], available at: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1085/>.
11. *Pro naukovu ta naukovo-tehnichnu diyalnist : zakon Ukraini vid 13.12.1991 № 1977-XII.* (2021). [Online], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.

Надійшла до редакції 19 квітня 2021 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 001.89:303](477+100)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).24-31

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Інформаційно-аналітична діяльність "мозкових центрів"

Потреба постійного аналізу інтенсивних інформаційних потоків спонукала найуспішніші соціальні системи до створення структур інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД), спрямованої на адекватність дій в умовах тотальних змін. Наразі фахівці розробляють високоінтелектуальні аналітичні технології, формують системи спеціалізованих установ чи підрозділів, названих "мозковими центрами" — аналітичними центрами (АЦ), у складі різних організацій, що здійснюють аналітичні дослідження в певній галузі.

Статтю присвячено вивченню основних видів інформаційно-аналітичної діяльності, методам і технологіям розбудови АЦ, характеристиці й досвіду роботи "мозкових центрів" окремих країн світу.

Ключові слова: аналітика; аналітичні центри; "мозкові центри"; інформаційна діяльність

Мета статті — привернути увагу владних структур України до потреби формування мережі "мозкових центрів" для надання аналітичної підтримки діяльності парламенту та Кабінету Міністрів із проведення необхідних перетворень для виходу країни з кризового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в нашій державі проходить "реформа" наукової діяльності, котра полягає в намаганні всебічно розвинути наукові дослідження в університетах, що, безумовно, зменшує і, зрештою, може звести до нуля роль Національної академії наук України (НАНУ). Не важко помітити тенденцію до скорочення обсягів фінансування наукових досліджень НАНУ, і водночас — до захоплення викладачів закладів вищої освіти (ЗВО) до друкування наукових книг і статей.

Проте реформатори науки погано вивчили досвід американських університетів, що здійснюють наукові дослідження: по-перше, не зважають на низьке завантаження американських професорів, які займаються наукою, проводять лекції та практичні заняття, а по-друге, зовсім не приділяють уваги розбудові мережі аналітичних центрів, котрих у США майже дві тисячі.

Аналітичні центри ("мозкові центри", "фабрики думки", "мозкові трести", англ. — think tanks, brains trust) — це науково-дослідні організації, що зосереджують зусилля на аналітичних дослідженнях у галузі гуманітарних і природничих наук: у сферах політики, економіки, соціології, права тощо. Словосполучення "brains trust" уперше увів у вжиток 21 березня 1903 р. американський журналіст А. Уайт у статті в часопису "Saturday Evening Post" [1].

Надалі "мозковими трестами" іменували групу радників і будь-яку спільноту експертів, які разом розробляють нові проекти, пропонують інноваційні ідеї, шукають способи розв'язання поставлених завдань.

"Фабрики думки" реалізують оригінальні дослідження й освітні програми, спрямовані на навчання та вплив на політиків і осіб, які формують громадську думку з широкого кола питань і проблем безпеки. Ці організації також слугують інструментом громадського контролю, а отже, впливають на цілі й цінності суспільства. Коли в СРСР, зокрема і в Україні, формувалася мережа наукових закладів НАН, у західному світі, особливо у Великій Британії та США, найбільшого розвитку набули "мозкові центри" [1; 2].

На думку фахівців, успішні аналітичні центри мають об'єднувати інтелектуальну досконалість із досконалістю практичної реалізації аналітичних розробок. Враховуючи їхній вплив на суспільно-політичні, економічні та інші процеси, АЦ зараховують до "п'ятої влади" (після законодавчої, виконавчої, судової та засобів масової інформації (ЗМІ)).

Як відомо, попит породжує пропозицію. Нині кількість усіх світових аналітичних інститутів важко перелічити. Так, Національний інститут розвитку наукових досліджень у Токіо склав список АЦ, наявних у світі, у кількості 3500 організацій. А за даними Науково-дослідного інституту зовнішньої політики США їх понад 6500. Зазвичай лідирують Сполучені Штати: майже половину світових мозкових центрів розташовано в Америці; в Європі — 1900, в Азії — 1200, у Південній і Центральній Америці — 680, в Африці (південніше Сахари) — 480, на Близькому Сході та в Північній Африці — 520, в Океанії — 40 [1].

До десятки країн із найбільшою кількістю АЦ входять США (1830 центрів), Китай (440), Велика Британія (300), Німеччина (200), Індія (192), Франція (177), Аргентина (137), Росія (130), Японія (108) і Канада (100). Більшість сучасних мозкових центрів було створено після 1980 р. [1].

Про становлення аналітичних центрів, а також масштаби й результативність їхньої діяльності можна дізнатися з досвіду США. Американські "фабрики думки" історично створювали передусім військові відомства, зацікавлені в розробленні комплексної технології акумуляції інформації із залученням фахівців, ґрунтовно обізнаних у різних аспектах стратегічного аналізу.

Слід зазначити, що, на відміну від США, ані в Європі, ані в Азії соціальне середовище неспроможне надавати ефективну фінансову підтримку незалежним АЦ. У китайській практиці іноді спостерігаємо "фінансове пригнічення" незалежності "фабрик думки" через механізми Національного наукового фонду та прямого державного замовлення.

Україні мало (порівняно зі США) є й спеціальних податкових послаблень, так само як і приватних фондів, здатних фінансувати "фабрики думки". Тому на початку XXI ст. у провідних країнах Євросоюзу та Китаї намітилася тенденція до створення оригінальних моделей інтелектуального забезпечення політики й управління, значно більше орієнтованих на підтримку держави, ніж американська модель АЦ.

Зразком європейських "фабрик думки" можуть слугувати так звані старт-фабрики (start up tanks). Подібно до американських аналогів це незалежні науково-дослідні центри, діяльність яких спрямована на підтримку ухвалення політичних рішень.

Ще більше відрізняється від американської азійська модель "фабрик думки". Найпоказовішим у цьому плані є досвід Китаю, де три типи "фабрик думки" утворюють мережу інформаційного аналізу та консалтингу, що охоплює майже все суспільство. До неї входять офіційні й напівофіційні інститути та цивільні дослідні центри. Зовні виникає ілюзія певної схожості з американською моделлю, проте за

формального збігу низки головних чинників бракує розвиненої системи фондового спонсорства та отримання недержавних замовлень. У Китаї "фабрики думки" використовують передусім офіційні структури — як постачальників перевіреної й узагальненої інформації про соціальні групи, з якими вони пов'язані [1].

Новітні інформаційні технології дають можливість ефективно застосовувати результати аналітичних досліджень для ведення інформаційних війн на різних рівнях: у корпораціях, регіонах, державах, на світовому рівні. Практичний досвід переконує: інформаційні війни тісно пов'язані з масштабною інформаційно-аналітичною діяльністю, що потребує широкого спектра знань і вмій групи аналітиків, які використовують потенціал моделювання та опанували теорію й практику інформаційного протиборства. Для успішного виконання таких завдань і слугують відповідні аналітичні центри.

Щоб проводити реформи й створювати сучасні конкурентоспроможні системи управління інформаційним протиборством, потрібно здійснити цикл досліджень "структури — теорії — методології — методів — технології" з визначеної проблеми. Є загальна модель та єдиний формальний опис механізмів державотворення й ведення інформаційних війн у різних соціальних групах і серед міжнародної спільноти [3].

Аналітично-інформаційна діяльність: проблеми та перспективи. Інформаційно-аналітична діяльність має на меті інформаційну підтримку ухвалення управлінських рішень в усіх сферах людського життя, що реалізується на основі опрацювання попередніх відомостей про керовану сферу через вироблення нового знання й підготовку різноманітних сценаріїв дії.

Виокремлюють три основні види інформаційно-аналітичної діяльності: інформаційну аналітику (ІА), наукову аналітику (НА) та управлінську аналітику (УА) [4].

Соціальними функціями інформаційної аналітики є: інформаційна підтримка ефективного соціального управління; розв'язання завдань формування усвідомленої поведінки електорату; забезпечення вищої керованості та самоврядності суспільства.

На відміну від багатьох країн світу, де формування ІА здійснювалося через поступове вбудовування інформаційно-аналітичних елементів в інформаційну інфраструктуру суспільства, в Україні становлення інформаційно-аналітичної діяльності як особливої галузі відбувалося не системно — у найкоротші терміни, за максимальної інтенсифікації всіх процесів і загострення політичних та соціально-економічних проблем.

Аналітичні служби (АС) було сформовано в усіх сферах діяльності, де концентрувалися й перероблялися потужні інформаційні потоки для ухвалення соціально значущих управлінських рішень. Саме тому ці організації здебільшого створювали у структурі органів виконавчої влади, в міністерствах і відомствах, в органах ЗМІ, у сфері бізнесу, а надалі — при політичних партіях і рухах.

Підґрунтям діяльності АС є інформаційно-допоміжна природа інформаційної аналітики. До інформаційно-допоміжних служб, що традиційно впорядковують інформаційний простір, належать бібліотеки та архіви, а також сучасні реферативні служби, органи науково-технічної інформації, новітні фірми, що виробляють електронні (у тому числі мережеві) інформаційні ресурси. Водночас інформаційна аналітика, використовуючи всі можливості, що надають АС, та активно оперуючи їхніми інформаційними продуктами й послугами, виконує передусім завдання якісно-змістового перетворення інформації, функціонально перетинаючись із науковою (виробництво нового знання) та управлінською (розроблення варіантів рішень, сценаріїв) аналітикою.

Характер функціональної взаємодії визначається специфікою сфери аналізу. Аналітик, спираючись на інформаційні моделі (відбитки в інформаційному просторі подій, фактів, соціальних, політичних, фінансових, економічних процесів тощо), виявляє в них об'єктивні закономірності й тенденції, рушійні механізми й причинно-наслідкові зв'язки.

Доволі часто інформаційно-аналітичну роботу визначають як науку, проте є принципові відмінності між аналітикою та наукою. Науковий аналіз покликаний виявляти передусім фундаментальні, об'єктивні закономірності галузі, що вивчається, зв'язки об'єктів, що повторюються. Наукова аналітика, спираючись на наукове знання, загальні закономірності, найчастіше оцінює факти та події, прогнозуючи їх розвиток з обліком не лише узагальнених типових параметрів, а й широкого спектра чинників, охоплюючи суб'єктивно-особові, випадкові впливи, а також свідомі акції конкурентних сил, протидорство інтересів, активне втручання соціальних технологій тощо [4].

Вагомим чинником є й те, що ІА працює в режимі реального часу — відповідно до темпу необхідних управлінських реакцій на динаміку поточних подій, що відбуваються в цій галузі.

Діяльність аналітика зі збирання інформації охоплює низку вимог [3]:

— інформація має бути актуальною, відповідати реальним завданням і проблемам поточного соціально-політичного життя України та світу;

— інформація має бути достовірною, що становить запоруку успішної роботи будь-якої соціальної системи;

— інформація має бути повною. Слід у стислій формі визначитися зі станом проблеми на певний момент, її параметрами, мати вичерпне уявлення про предмет аналізу.

З глибокої давнини ІАД була важливим, але прихованим компонентом управління, функцією та інструментом влади. Коли науковці виявили сприйнятливості людської психіки до навіювання, інформація у формі пропаганди й агітації стала головним важелем управління масами. Впродовж багатьох століть аналітика неявно розвивалась у владних структурах, і тільки в ХХ ст. сформувалися аналітичні структури, завданням яких було збирання, аналіз інформації та

вироблення варіантів сценаріїв управлінських рішень, що можна схарактеризувати як внутрішньосистемне організаційне оформлення аналітики.

Сьогодні чимало аналітичних завдань розв'язують у режимі прямого інформаційного моделювання й спостереження за керованою сферою, минаючи стадію аналізу традиційних публікацій, інформаційний проміжок між якими (у цьому разі — інтервал між подією, її віддзеркаленням у публікаціях і внесенням в об'єкти для аналізу) занадто великий.

Наразі виокремлюють два рівні аналізу [4].

На першому рівні (первинна аналітика) проводять інформаційний моніторинг за допомогою електронних ресурсів, ЗМІ, інтернету, неформальних і недокументованих джерел, соціологічних даних. При цьому використовують відповідне програмне забезпечення й комп'ютерні технології опрацювання великих інформаційних масивів.

Інформаційний моніторинг — одна із соціальних технологій, котру найчастіше застосовують у політичній сфері. Під моніторингом зазвичай розуміють безперервне стеження, оцінювання й аналіз стану будь-якого явища. Інакше кажучи, інформаційний моніторинг — це технологія стеження за явищами інформаційного середовища, але позаяк інформаційний зміст властивий усьому соціальному простору, то її використовують не лише для вивчення об'єктів інформаційного середовища, а й для всього соціального простору загалом, розуміючи під цим терміном "поле взаємодії суспільства й особи".

Інформаційний моніторинг, поза сумнівом, належить до розряду соціальних технологій, оскільки в ньому виявляються всі відомі технологічні якості [3].

Перша відмінна риса — для моніторингу характерна наявність певного алгоритму дій. Він передбачає формулювання мети дослідження; вибір об'єкта спостереження; вивчення предметного поля дослідження; відбір індикаторів спостереження; встановлення режиму спостереження; формування системи первинного опрацювання й накопичення статистичних відомостей про об'єкт спостереження; формування системи оцінювання стану об'єкта; аналітичну роботу з інтелектуального опрацювання даних дослідження.

Друга відмінна риса технології полягає в певній стандартизації діяльності. Здійснення інформаційного моніторингу потребує виконання визначених процедур, що ґрунтуються на здобутому досвіді, тому ця технологія передбачає високий рівень виконання згідно з усталеними нормами.

Третя характерна риса — якість технології — потреба дотримання визначеної послідовності операцій. Її порушення призводить до руйнування логіки дослідження й зрештою робить його неможливим.

Четверта — наявність чітко визначеної мети: усі операції під час використання будь-якої технології мають бути підпорядковані досягненню єдиної мети. Мета моніторингу впливає на всі процедурні питання — від визначення вибору об'єкта та режиму виміру параметрів до інтелектуальної інтерпретації даних, здобутих у процесі спостереження.

П'ятою особливістю соціальної технології є її спеціалізована спрямованість на розв'язання практичних завдань. За допомогою моніторингу розв'язують багато проблем соціокультурної сфери — від глобальних, що полягають у прогнозуванні розвитку інформаційної спільноти загалом, до внутрішньосистемних, котрі стосуються, наприклад, якості баз даних і планування діяльності конкретних бібліотек.

На другому рівні (вища аналітика) увесь інструментарій первинної аналітики має працювати на аналітиків вищого рівня для здійснення кваліфікованого аналізу ситуації, прогнозу її розвитку, вироблення різних сценаріїв реагування й реальних дій. Аналітичні завдання другого рівня мають вирішувати в режимі інформаційного моделювання та спостереження за керованою сферою. У процесі моделювання можуть бути передбачені майбутні події та взаємозв'язки, тому вкрай важливо аналізувати, як змінюються параметри моделі, що описує певну соціальну систему.

Аналітики другого рівня мають не лише розв'язувати поставлені завдання, а й бути досить гнучкими, щоб переходити до вирішення нових, не сформульованих ще керівництвом проблем.

Аби ефективно діяти на рівні вищої аналітики, фахівці повинні мати творче мислення, що дає змогу поєднати предмети чи ідеї, раніше не пов'язані разом, щоб знайти або розробити нове знання, котре пропонує певні моделі дій із розв'язання проблем.

Процес творчого мислення налічує п'ять стадій [1; 4]:

1. **Підготовка** — збирання всіх відомих фактичних даних на етапі інформаційного моніторингу, визначення проблеми та чітке її формулювання.

2. **Розумові зусилля** — на цій стадії відбувається активізація розумових зусиль аналітиків і експертів з аналізу наявної інформації.

3. **Інкубація** — сформульована проблема залишається в підсвідомості аналітика, тоді як він може приділити увагу іншим справам. За цей час слабшає емоційне гальмування та протидія новим ідеям, а також з'являється можливість сприйняти нові ідеї, що можуть виникнути за цей час.

4. **Осяяння** — спалах осяяння, що дає відповідь і можливість розв'язання аналітиком чи екпертом певної проблеми.

5. **Оцінювання** — аналіз усіх ідей, отриманих на трьох попередніх стадіях, для пошуку варіантів можливих рішень.

Дві з цих стадій — підготовка та оцінювання — потребують аналітичного мислення. У трьох стадіях, що посідають центральне місце, — розумові зусилля, інкубація та осяяння — потрібна свобода творчості й розкутість. Ключ до успішного творчого мислення — розумний і цілеспрямований розподіл процесів виробництва ідей і їх оцінювання.

Особливою гранню соціалізації інформаційно-аналітичної діяльності є феномен "масової аналітики". У різноманітних ЗМІ (телебачення, традиційна й електронна періодика) сформувалися інформаційно-аналітичні рубрики та передачі, розраховані на

інтереси широкого загалу. Експертиза актуальних подій і тенденцій політики, економіки, соціальних та інших проблем витіснила суто інформаційні жанри ЗМІ, посіла певне місце в діапазоні інформаційних потреб пересічних громадян. Виникла стійка зацікавленість до аналітики, що виконує стосовно широкої публіки пояснювальну прогностичну й консалтингову функції.

Особлива соціокультурна місія "масової аналітики" полягає в її методологічній функції: аналітичні матеріали не лише пояснюють закономірності реальності, а й демонструють зразки аналізу подій і фактів, методи інтерпретації їхніх сенсів, формують інформаційну культуру, відповідну інформаційному режимові громадянського суспільства.

Водночас хибним є твердження про те, що соціалізація ІАД означає тільки соціально позитивні процеси. Інструментальний характер аналітики, що забезпечує ухвалення управлінських рішень, розроблення сценаріїв дій за складних соціальних обставин, перетворює її на ефективну соціально-інформаційну технологію, котра дає змогу керувати сферами суспільства, маніпулювати людьми, формувати громадську думку, програмувати певні соціальні реакції.

Українське суспільство навіть за такий короткий історичний період (1990-ті рр.) набуло широкого досвіду контактів з ІА, аби усвідомити той факт, що вона здатна бути потужним і навіть соціально небезпечним зряддям.

В основі багатьох проблем у країні та світі лежить використання "негативних" інформаційно-аналітичних технологій. Значна частина населення України останнім часом мала можливість спостерігати приклади застосування аналітики в різних сферах, зокрема:

— у політичній, економічній і конкурентній боротьбі;

— процедурах лобіювання інтересів певних політиків чи партій під час ухвалення рішень у найвищих сферах вітчизняної політики;

— масових рекламних кампаніях;

— кампаніях, спрямованих на маніпулювання громадською думкою, коли стикаються думки порізного заангажованих аналітиків;

— великомасштабних і локальних інформаційних війнах, дезінформаційних акціях тощо.

Цим процесам неабиякою мірою сприяє об'єктивна слабкість громадянського суспільства в Україні та маніпуляції у ЗМІ, що використовують непереверену чи неправдиву інформацію.

Соціально-кібернетичні можливості ІАД активно застосовують різноманітні громадські сили, визначаючи в такий спосіб її фундаментальну властивість, загальну для всіх видів соціально-інформаційних технологій (СІТ). Усі винайдені людством СІТ є технологіями подвійного призначення, оскільки їх можна використовувати як із деструктивною, так і з конструктивною метою залежно від інтересів, ідеології, соціальної відповідальності чи, навпаки, безвідповідальності політичних сил, котрі послуговуються СІТ [1].

Процес інформатизації, формування інформаційного суспільства призвів до ефекту глобалізації, ліквідації просторових, культурних, політичних, мовних бар'єрів, об'єднання регіонів, держав, певних соціальних груп в єдиний світовий політичний, економічний, правовий, інформаційний простір, що певною мірою збільшує взаємозалежність усіх суб'єктів світової спільноти. В інформаційному суспільстві, що має інформаційну інфраструктуру, навіть локальна мало-значуща подія може набути глобального масштабу всупереч традиційним канонам інерційності соціальних систем.

Інформатизація, крім того, вивела на історичну арену віртуальні, соціально-інформаційні технології, здатні підвищити рівень соціальної керованості, забезпечити новий інформаційно-аналітичний режим функціонування соціальних систем. Суть поняття "новий інформаційно-аналітичний режим" полягає передусім у якісно новому рівні інтелектуалізації інформаційного простору (ноосфери), необхідного для стійкого розвитку суспільства, підвищення ступеня його керованості. Мета інтелектуалізації — створення системи вироблення та передавання на входи керівних блоків соціуму змістовної інформації, що максимально відповідає завданням формування й ухвалення управлінських рішень.

Аналітика на службі держави. Успіх і стійкість державних аналітичних установ значною мірою визначається їхньою здатністю адекватно реагувати на зміни ситуації, проводячи постійний аналіз інформації про власний стан і навколишній світ. Характерною особливістю сучасного суспільства є створення та розвиток аналітичних центрів різного призначення майже в усіх сферах людської діяльності.

Подібні аналітичні центри можуть бути вбудованими чи підпорядкованими владним структурам центрального, регіонального або муніципального рівня.

Неурядові аналітичні центри є генераторами нових ідей для влади, пропонуючи аналітичну продукцію, інноваційні рішення та механізми їх реалізації, використовуючи позабюджетні кошти, тобто держава має можливість притягнути додатковий інтелектуальний ресурс без витрат.

Представники аналітичних центрів беруть участь у роботі груп із розроблення важливих державних рішень і документів чи входять до складу громадських експертних рад при органах влади. Логічно, що роль неурядових аналітичних центрів зростає саме сьогодні, у період глибинних внутрішніх трансформацій, коли влада, що відчуває дефіцит нових ідей і рішень, об'єктивно потребує інтелектуального підживлення.

Упровадження багатоаспектного досвіду аналітичних центрів надзвичайно актуально для України у процесі реалізації реформ, формування стратегій управління, концепцій і програм, соціально-економічної політики, організації політичного й економічного консалтингу. Робота експертів у галузі стратегічного консалтингу дає змогу визначити нові напрями розвитку, принципи цілі й необхідні для їх досягнення ресурси [5].

Зважаючи на ці завдання надзвичайно актуальним є створення АЦ при великих українських університетах, академічних інститутах, що мають потужний експертно-науковий потенціал. Діяльність таких центрів у промислово розвиненому регіоні має бути пов'язана зі створенням інноваційної економіки на основі експертизи проєктів, концепцій і програм цієї тематики та підготовкою відповідних рекомендацій і пропозицій на адресу керівництва університетів, державних та муніципальних органів влади, організацій будь-якої форми власності.

Збільшення кількості аналітичних центрів і посилення їхньої ролі в сучасних глобальних процесах зумовлені інформаційною епохою та процесами формування інформаційного суспільства.

Основний результат діяльності АЦ — створення алгоритму практичного розв'язання конкретної проблеми. Інтелектуальний продукт аналітичного центру — ідеї та рішення, репрезентовані у формі варіанта політичного курсу, оцінки, теорії, пропозиції, попередження, довгострокового плану чи прогнозу.

Вагомим складником упровадження результатів роботи аналітичних центрів є так звані ситуаційні центри (СЦ) — найважливіший інструмент, що забезпечує інтеграцію й ефективне використання аналітичної інформації та організаційного потенціалу держави [3; 4].

Нині стає очевидним, що високий економічний, людський, технологічний, військовий, культурний потенціал не гарантують життєздатності й стабільного розвитку країни. Прогрес інформаційних технологій останніми роками зумовив появу великих інформаційних масивів, котрі потрібно структурувати й аналізувати для скорочення часу ухвалення управлінських рішень.

Система ситуаційно-аналітичних центрів органів державного управління складається з таких структур [1; 4]:

- ситуаційні центри органів державної влади;
- центри підтримки ухвалення рішень;
- центри управління у кризових ситуаціях;
- центри моніторингу та диспетчерські зали;
- центральні командні пункти.

Перший СЦ для обслуговування найвищих посадовців держави був створений наприкінці 70-х рр. ХХ ст. Нині у світі функціонує майже 300 ситуаційних центрів, до послуг яких звертаються уряди різних країн і керівники великих корпорацій. Так, президента США обслуговують чотири СЦ; кілька десятків СЦ діють в Європі, наприклад, 10 у Норвегії. Один із найтехнологічніших ситуаційних центрів виконує завдання уряду Німеччини з поглибленого аналізу соціальних, економічних і політичних проблем [1].

Ситуаційно-аналітичний центр складається з чотирьох основних підсистем: апаратно-програмного середовища загального призначення; підсистеми методичного забезпечення; комплексу засобів спеціального забезпечення; об'єднаної підсистеми баз даних і знань. Інтелектуальним ядром ситуаційно-аналітичного центру є комплекс взаємозв'язаних моделей.

Для створення ситуаційного центру потрібна технологічна основа, що забезпечує порівнянність інформаційних ресурсів, накопичення даних, а також інструментальні засоби для інтеграції різних компонентів.

Апаратне забезпечення СЦ найчастіше охоплює [3; 4]:

- системи мультимедійного відображення даних різного формату (електронні карти, відеозображення, графіки та діаграми, текстова документація в електронній формі), призначені для колективного використання;

- засоби відеоконференцій і зв'язку;

- електронні засоби оперативного введення графічних даних;

- інтерактивні дисплеї, котрі використовують під час обговорення конкретних ситуацій для внесення позначок на сенсорному екрані штатними графічними засобами;

- інтегровані системи управління, необхідні для технологічно складних комплексів та управління станом системи.

Кінцевою метою створення СЦ є підвищення ефективності та якості управлінських рішень, запобігання кризовим і надзвичайним ситуаціям та їх усунення. Завдяки діяльності центру забезпечують інформаційно-аналітичну підтримку процедур і процесів, що дають змогу оперативно аналізувати, моделювати й прогнозувати сценарії розвитку ситуації та виробляти ефективні рішення.

Програмно-апаратний комплекс має забезпечувати функціонування СЦ у таких основних режимах: стратегічне управління; моделювання й прогнозування; оперативне управління; кризове управління.

Інформаційний фонд СЦ (бази та банки даних) містить повний набір даних щодо об'єктів управління, системи класифікації й кодування інформації. Необхідний доступ реалізують у режимах онлайн чи офлайн з урахуванням дотримання інформаційної безпеки.

Ситуаційний центр може охоплювати безліч елементів, основними з яких є підсистеми: збирання інформації (комп'ютери, сервер, бази даних); передавання інформації (локальна та глобальна мережі, канали зв'язку); аналізу й структуризації інформації (ситуаційний аналіз, інформаційні системи); візуалізації інформації (дисплейні системи, управління виведенням інформації, озвучування, інтерактивні засоби); зберігання інформації (сервери, спеціалізоване устаткування для запису та зберігання); забезпечення безпеки інформації.

До складу персоналу СЦ мають входити: керівник підрозділу, координатор роботи СЦ; експерти й аналітики; режисери візуалізації та сценаристи проведення засідань; технічні фахівці.

Приміщення СЦ традиційно поділяють на кілька основних зон: пункт моніторингу, мобільний центр управління, інформаційно-аналітичний центр, командний пункт, центр забезпечення; кризовий і диспетчерський центри мають зал для роботи чергової зміни, яка здійснює постійний моніторинг об'єктів дослідження.

Специфіка діяльності аналітичних центрів.

З центрами інтелектуального забезпечення управління пов'язані насамперед аналітичні центри. Їхню ідейну продукцію: прикладну політичну експертизу, аналітичні статті, фундаментальні теоретичні праці — відрізняє стратегічне цілеспрямовання, що ґрунтується на певних уявленнях про бажані соціально-економічні та політичні результати.

Нинішній стан країн потребує від державних і комерційних організацій здатності швидко реагувати на зміну ситуації, щоб у будь-який момент здобути повну інформацію про власний стан. Адекватна оцінка нинішніх змін є вирішальним чинником у різних сферах людської діяльності, котра багато в чому залежить від розробок аналітичних центрів, що слугують для консолідації й ефективного використання організаційного потенціалу.

Нині відчутна нагальна потреба в неурядових аналітичних центрах, здатних виконувати функцію "інтелектуального містка" між владою та суспільством, слугувати ефективним інструментом громадянського контролю, ініціатором публічного обговорення найгостріших внутрішніх і зовнішніх проблем. Роль неурядових АЦ зростає в період глибоких внутрішніх трансформацій.

До першорядних процесів, що визначають специфіку діяльності аналітичних центрів, належать такі [1; 3]:

- аналіз цілей управління та формулювання завдання інформаційно-аналітичної роботи;

- адаптивне управління збиранням інформації для розв'язання управлінських завдань у ситуаціях, що швидко змінюються;

- аналіз та оцінювання здобутої інформації в контексті цілей управління, виявлення суті процесів і явищ;

- побудова моделі предметної галузі, об'єкта досліджень і середовища його функціонування, перевірка адекватності моделі та її корекція;

- планування й проведення реальних чи змодельованих експериментів;

- синтез нового знання (інтерпретація результатів, прогнозування тощо), потрібного для розв'язання завдань управління;

- доведення результатів аналітичної праці (нового знання) до суб'єкта управління (структури чи особи, які ухвалюють рішення).

Основне завдання АЦ — створити платформу для конструктивного діалогу всіх учасників, зацікавлених у розв'язанні управлінської, політичної, економічної чи соціальної проблеми. Діяльність центрів спрямована на виявлення та підтримку реалізації стратегічно важливих проєктів, що сприяють розвитку країни.

В аналітичному центрі акумулюють такі види даних [4]:

- поточна довідкова інформація з усіх внутрішніх і зовнішніх суб'єктів та об'єктів сфери інтересів (управління, економіка, фінанси, екологія, соціальна сфера тощо);

— фундаментальна довідкова інформація у сфері внутрішніх і зовнішніх інтересів (організаційна, географічна, економічна, демографічна, історична, політична, правова, щодо ЗМІ, впливових персон, ключових проблем тощо);

— оцінювальна інформація про стан і розвиток держави, її адміністративно-територіальні утворення з урахуванням зовнішнього середовища (узагальнена за сферами діяльності й територіями, кадровим складом та функціями, технологією й фінансами, нормативними та директивними документами, організаціями та впливовими політичними фігурами; поточна й прогнозна тощо);

— багатоваріантна інформація про легальні й тіньові схеми ведення бізнесу; управління фінансовими ресурсами та зобов'язаннями; адаптації до митних і фіскальних норм, правил і дій; варіанти дій із захисту національних інтересів у сфері бізнесу;

— доповіді про контроль за ходом і результатами виконання програм, планів, рішень, розпоряджень тощо;

— доповіді про виявлені небезпеки, загрози, негативні процеси, тенденції та проблемні ситуації;

— доповіді про симптоми неясних (передбачуваних) проблемних ситуацій;

— картографічна інформація (земля, демографія, населені пункти, дороги, комунікації тощо).

Основне призначення АЦ — забезпечення ефективної консолідації, цілеспрямованого використання й розвитку організаційних можливостей держави, суспільства та людини на основі застосування новітніх інформаційно-аналітичних методів і технологій як для оперативного й стратегічного управління великими географічними об'єктами (країна, регіон, область), так і для їх організаційного будівництва й розвитку, охоплюючи зовнішнє та внутрішнє організаційні середовища.

Аналітичні центри розрізняються за загальними завданнями, продукцією, котру генерують, джерелами фінансування, складом і кваліфікацією співробітників. Основою для типології аналітичних центрів може стати профільна спрямованість і тематика діяльності.

Отже, аналітичні центри класифікують за такими критеріями [1; 4]:

— за видами діяльності: АЦ, що здійснюють аналіз, дослідження; навчальні та організаційні обговорення проблем (семінари, конференції, круглі столи тощо); виконують функції, що захищають громадські інтереси; інші (багатофункціональні);

— за сферами (напрямами) діяльності: управління, політичні, економічні, екологічні, соціальні, правові та інші (багатофункціональні);

— за правовим статусом: громадські організації; непартійні, неурядові, некомерційні організації (НКО); організації, засновниками яких є владні структури; організації, засновниками яких є партійні структури;

громадські організації, засновниками яких є бізнес-структури; освітні установи; департаменти владних структур; комерційні організації; консалтингові фірми; центри виборчих технологій;

— за станом незалежності: АЦ, що працюють: на органи влади (федеральні, регіональні, місцеві); на політичні партії; на бізнес; незалежні (результати їхньої діяльності використовують влада, бізнес, політичні партії тощо).

У розвинених країнах світу набуто багатого досвіду налагодження й підтримання діалогу між урядом і наукою, завдяки чому активно діють АЦ, що посідають особливе місце в системі трансформації наукових ідей у практику. Нині аналітичні центри, що виникли на території Європи й Північної Америки в першій половині ХХ ст., є однією з найефективніших форм реалізації системи ухвалення рішень.

Висновки. Розвиток сучасних інформаційних технологій стимулював створення аналітичних центрів як форми супроводу процесів ухвалення рішень. Серед завдань, котрі розв'язують АЦ: сприяння налагодженню відносин між бізнесом, владою та суспільством; забезпечення ротації кадрів; упродовження нового типу лобіювання; затвердження процедури й практики концептуального контролю.

Мета створення аналітичних центрів — сприяння виробленню та реалізації ефективної політики, спрямованої на досягнення стійкого безпечного розвитку в інтересах країни. Переведення аналізу інформації на регулярну промислову основу — ознака рівня зрілості країни та її керівництва.

Значення, котре мають аналітичні організації в сучасному світі, примушують звернутися до проблеми генезису аналітичних структур загалом. Дослідження аналітичних центрів, особливостей їх виникнення та функціонування є актуальними питаннями у сфері управління, політики, економіки й громадських відносин.

Автор сподівається, що це дослідження знайде шлях не лише до пересічних читачів, а й до керівників держави, фірм, корпорацій, політичних партій, сприятиме розумінню процесів, що відбуваються в сучасному світі, й слугуватиме розбудові мережі аналітичних центрів України, діяльність яких спрямовано на ефективне реформування держави.

Цю статтю, що розпочинає цикл досліджень наявних АЦ, було присвячено методам і технологіям розбудови аналітичних центрів, їхнім функціональним особливостям у різних країнах світу. **Перспективу** подальших досліджень становить розгляд структури, ролі й впливу "фабрик думки" на формування політики, економіки, соціальних аспектів розвитку суспільства в різних країнах світу.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. Сенченко М. І. Мозкові центри країн світу / М. Сенченко, О. Сенченко, В. Гастинщиков. — Київ : Персонал, 2016. — 277 с.
2. Hunter R. E. Think tanks. Helping to shape U.S. foreign and security policy / Robert Hunter // U. S. foreign policy agenda. — 2000. — Vol. 5. — № 1. — P. 33—36.
3. Курносоев Ю. Алгебра аналитики. Секреты мастерства в аналитической работе / Ю. Курносоев. — Москва : Русаки, 2015. — 288 с. — (Русская аналитическая школа).

4. Курносів Ю. Аналітика як інтелектуальне зброю / Ю. Курносів. — [2-е изд.]. — Москва : Ритм, 2015. — 613 с.
5. Коваль Р. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади / Р. А. Коваль // Теорія та практика державного управління. — 2006. — № 1. — С. 223—226.

Mykola Senchenko

Information and analytical activities of "brain centers"

The need for constant analysis of intensive information flows has led the most successful social systems to create structures of information and analytical activities (IAA) aimed at the adequacy of action in conditions of total change in the situation. Highly intelligent analytical technologies appear, systems of specialized institutions or subdivisions called "brain centers" — analytical centers (AC), are formed as part of various organizations engaged in analytical research in their field.

The article is devoted to the study of the main types of information and analytical activities, methods and technologies of AC development, characteristics and experience of "brain centers" of some countries.

Keywords: analytics; analytical centers; "brain centers"; information activities

References

1. Senchenko M., Senchenko O. and Gastinshikov V. (2016). *Mozkovi centri krayin svitu*. Kyiv: Personal.
2. Hunter R. E. (2000). Think tanks. Helping to shape U. S. foreign and security policy. *U. S. foreign policy agenda*, vol. 5 (1), pp. 33—36.
3. Kurnosov Yu. (2015). *Algebra analitiki. Sekrety masterstva v analiticheskoy rabote*. Moskva: Rusaki.
4. Kurnosov Yu. (2015). *Analitika kak intellektualnoe oruzhie*. [2-e izd.]. Moskva: Ritm.
5. Koval R. (2006). Informacijno-analitichne zabezpechennya diyalnosti organiv derzhavnoyi vladi. *Teoriya ta praktika derzhavnogo upravlinnya*, 1, pp. 223—226.

Надійшла до редакції 21 квітня 2021 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 021.1:303](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).31-35

Валентина Медведєва,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу оперативної інформації НБУВ,
e-mail: siaz2014@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1971-0347>

Актуальність інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у сучасних умовах

У статті розглянуто аспекти інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек на нинішньому етапі становлення інформаційного суспільства.

Зосереджено увагу на різноманітних аспектах роботи бібліотечних установ з розвинутою інфраструктурою формування й аналітичного та синтетичного опрацювання документів. Акцентовано на процесі виробництва й розповсюдження інформаційно-аналітичної продукції та послуг, в якому стрімко зростає роль інформаційно-аналітичної діяльності, а інформація, що продукується в суспільстві, є якісною, ефективною, надійною та відповідає потребам сучасного користувача.

Проаналізовано аспекти діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) та обґрунтовано їх провідну роль у процесі забезпечення інформаційних потреб різноманітних категорій сучасних користувачів.

Висвітлено досвід інформаційно-аналітичної роботи Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Національної юридичної бібліотеки (НББ), Фонду Президентів України (ФПУ) щодо аналізу широкого кола питань, пов'язаних із процесом інформатизації нашої країни. Проаналізовано низку загальних проблем, що суттєво уповільнюють подальший розвиток інформаційно-аналітичної діяльності вітчизняних бібліотек.

Спираючись на досвід співпраці аналітичних підрозділів НБУВ із державними органами, можна зробити висновок про доцільність їх залучення до продуктивного розвитку інформаційного суспільства в сучасних умовах. Служба інформаційно-аналітичної підтримки державних органів НБУВ має значний практичний досвід, результатом якого є численні інформаційні та аналітичні продукти, що здобули високу оцінку споживачів.

Досліджено основні напрями та перспективи інформаційно-аналітичної діяльності структурних підрозділів НБУВ у процесі забезпечення інформаційних потреб сучасних користувачів.

Ключові слова: бібліотечна установа; інформаційно-аналітична діяльність бібліотечних установ; інформаційно-аналітичні структури; НБУВ; інформаційне суспільство; СІАЗ; інформаційні продукти; інформаційно-аналітичне забезпечення

Постановка проблеми. В нинішніх реаліях посилюється загальносуспільне значення інформатизації, що відбувається на основі науково-технічного прогресу й широкого впровадження сучасних техно-

логій. Глобальна цифровізація зумовила не лише новий рівень розвитку людства, а й спричинила численні проблеми, від розв'язання яких залежить подальший генезис інформаційного суспільства. В цьому

контексті діяльність бібліотечних установ набуває нової якості, розширюється та урізноманітнюється спектр їхніх функцій на основі прогресивних технологій. Сучасні бібліотеки можуть стати вагомим ресурсом для поліпшення інформаційно-аналітичної діяльності.

Вважаємо актуальним вивчення різноманітних аспектів порушеної проблематики, з'ясування шляхів удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності, дослідження закономірностей її організації в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Питання науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності вітчизняних бібліотек розглянуто у працях українських бібліотекознавців О. Кобелева, В. Горового, І. Давидової, В. Ільганаєвої, Н. Слядневої, Т. Добко, М. Дворкіної, Ю. Половинчак, Г. Сілкової та інших.

Мега статті — дослідження актуальності інформаційно-аналітичної діяльності бібліотечної установи в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками інформаційно-аналітична діяльність, її методи й технічні засоби інтенсивно розвиваються, реагуючи на політичні, соціальні, економічні та інші зміни в житті сучасного соціуму. Різноманітність і складність суспільних процесів, постійні ризики та виклики, що нині стоять перед людством, а також зростання інформаційних потоків, а отже й акумулювання нових знань і даних спонукає застосовувати інформаційно-аналітичну діяльність для оцінювання конкретних ситуацій, що слугують підґрунтям для ухвалення важливих рішень у різноманітних галузях, зокрема і в бібліотечній.

Водночас упровадження ІКТ в усіх сферах суспільної діяльності зумовлює потребу пошуку нових підходів до підготовки користувачів інформації. Їх сутність полягає в переході до постійного навчання споживачів методів роботи з інформацією та популяризації бібліотечно-бібліографічних знань, а також до планомірної підготовки користувачів інформації, здатних ефективно застосовувати методи багатаспектної інформаційно-аналітичної діяльності на основі прогресивних технологій. Вагома роль у цьому процесі належить сучасним бібліотечним установам.

О. Кобелев розглядає інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен, складник нової соціально-комунікаційної реальності, зумовленої "процесами інтелектуалізації суспільної діяльності, формуванням вимог прийняття рішень на різних рівнях суспільної організації існування людини, актуалізацією електронних інформаційних ресурсів суспільства і підвищенням вимог до інформаційно-аналітичної діяльності бібліотечних закладів у динамічних умовах сучасного інформаційного суспільства" [1].

Нині вітчизняні бібліотечні заклади прагнуть удосконалювати роботу та адаптуватися до потреб сучасного світу. І хоча поки ще важко порівнювати рівень вітчизняної бібліотечної діяльності зі світовим, проте процес переосмислення функціоналу та перформатування роботи українських бібліотек уже

триває. Його успішність та ефективність доводить той факт, що нині провідні бібліотечні установи та їхні інформаційно-аналітичні підрозділи мають значні науково-практичні й науково-методичні напрацювання у сфері розроблення та впровадження інформаційно-аналітичних підходів до інформаційних потоків, аналітичного опрацювання значних масивів даних.

Інформаційно-аналітичні підрозділи формують для супроводу процесів ухвалення соціально значущих управлінських рішень у всіх сферах інформаційної інфраструктури, де трансформуються значні обсяги даних. Інформаційно-аналітичні підрозділи, використовуючи широкий спектр ІКТ, активно оперуючи інформаційними продуктами та послугами, передусім виконують завдання змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись із науковою та управлінською діяльністю.

Водночас нині у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення бібліотечної галузі багато нерозв'язаних питань, актуальних також і для інших напрямів діяльності суспільства.

Досвід роботи інформаційно-аналітичних підрозділів виявив низку проблем, що потребують негайного вирішення, зокрема:

- розпорядок обміну та надання інформації всередині управлінських структур;
- створення та діяльність відомчих інформаційно-аналітичних систем;
- відповідальність за певний вид інформаційних ресурсів;
- опрацювання суспільних положень тощо [2].

На думку І. Рудь, сьогодні головне завдання інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотечних закладів полягає в інформаційному забезпеченні державних органів і органів місцевого самоврядування через виконання їхніх запитів, організацію продуктивного інформаційного обслуговування із застосуванням сучасних інформаційних послуг на базі автоматизації, забезпечення муніципальних службовців і керівників органів місцевої влади оперативними та ретроспективними даними.

Водночас для оптимізації роботи інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотечних закладів в умовах інформатизації важливо вжити таких заходів:

- визначити інформаційні потреби співробітників органів центральної та місцевої влади;
- з'ясувати, яка саме інформація їм потрібна для управління та ухвалення рішень;
- вивчити колективні й індивідуальні запити фахівців.

Працівники інформаційно-аналітичних підрозділів складають для органів місцевої влади та місцевого самоврядування аналітичні довідки, бібліографічні списки, інформаційне досьє, тематичні теки за темами, пресдайджести тощо. Виконання цих завдань дасть змогу підвищити рівень аналітичної й управлінської діяльності органів державної влади на основі новітніх інформаційних технологічних рішень та скорелювати тактичну й стратегічну аналітику на сучасному рівні [2].

Бібліотечне інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади передбачає здійснення комплексу заходів, що слугують знаряддям для розвитку системи інформаційних зв'язків через досконалу структурування інформаційних масивів баз даних суспільно значущої аналітичної інформації, впровадження потрібних її обсягів у сферу діяльності владних структур для обміну, завдяки чому керівництво дістає дані, потрібні для ухвалення радикальних рішень [3].

Прикладом ефективної діяльності в цьому напрямі є досвід таких структурних підрозділів НБУВ, як Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, Національна юридична бібліотека та Фонд Президентів України.

Інтернет-сторінки інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ (СІАЗ, НЮБ, ФПУ) репрезентовано на сайті Центру досліджень соціальних комунікацій та в соцмережі "Фейсбук", що дає змогу:

- висвітлювати діяльність інформаційно-аналітичних підрозділів;
- розглядати загальносуспільні процеси;
- анонсувати події;
- аналізувати тенденції розвитку соціальних комунікацій.

У профілях аналітичних підрозділів у фейсбуці також розміщено посилання на повні тексти таких видань:

- інформаційно-аналітичний журнал "Україна: події, факти, коментарі";
- інформаційно-аналітичний бюлетень "Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки";
- інформаційно-аналітичний бюлетень "Резонанс";
- інформаційно-аналітичний бюлетень "Громадська думка про правотворення";
- інформаційно-аналітичний бюлетень "Проблеми інформатизації";
- реферативний бюлетень "Шляхи розвитку української науки" тощо.

Окрім цього, на фейсбук-сторінці НЮБ регулярно публікують повідомлення про звіти та результати роботи, конференції, рекомендують монографічну літературу, наукові публікації та праці тощо. Відомості супроводжують гіперпосиланнями на офіційний сайт інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ "Центр досліджень соціальних комунікацій". У фейсбуці НЮБ також поширює матеріали ЗМІ, присвячені суспільним, правовим, політичним та економічним питанням [4].

Важливим напрямом діяльності СІАЗ є використання новітніх інформаційних технологій, прогресивних методів опрацювання даних, посилення аналітичного та прогнозного складників інформаційно-аналітичних матеріалів, розроблення теоретичних і науково-практичних питань бібліотечного обслуговування тощо.

Зокрема, науково-дослідний і науково-прикладний структурний підрозділ СІАЗ — відділ політологічного аналізу — виконує науково-інформаційну, науково-дослідну, науково-організаційну, науково-методичну, науково-видавничу роботу з питань функ-

ціонування та розвитку бібліотечно-інформаційної сфери. Співробітники відділу опрацьовують інформаційно-аналітичну й аналітично-прогнозну продукцію, орієнтовану на забезпечення запитів різноманітних категорій замовників, проводять постійний моніторинг і прогнозування економічних, політичних, національних, соціальних і культурно-освітніх процесів у країні, аналіз діяльності органів влади, політичних партій, громадських і культурних організацій тощо.

Науково-дослідний і науково-прикладний структурний підрозділ СІАЗ — відділ оперативної інформації — відповідає за підготовку інформаційно-аналітичної продукції на базі оперативної інформації з електронних і друкованих ЗМІ, всіх видів фондів НБУВ, а також масивів суспільно значущої електронної інформації глобального інформаційного простору.

Національна юридична бібліотека забезпечує накопичення та використання документно-інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, що містять правову інформацію, а також суміжних за змістовою основою ресурсів, що сприяє вдосконаленню правотворчої діяльності в Україні, вивченню суспільної думки щодо ефективності правотворення й перспектив його розвитку.

Пріоритетними напрямками діяльності НЮБ є утвердження національної правової традиції, розширення доступу різноманітних категорій громадян до правових інформаційних ресурсів, їх ефективне використання у практиці суспільного життя з метою зміцнення демократичних основ державного управління та демократизації українського суспільства.

Серед інформаційно-аналітичної продукції НЮБ, замовниками якої є органи державної влади та управлінські структури різних рівнів, наукові установи, громадські організації, виокремимо такі видання: "Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти", "Громадська думка про правотворення", "Безпека інформаційної сфери" тощо.

Фонд Президентів України здійснює інформаційно-аналітичне та бібліотечно-бібліографічне обслуговування очільників держави та відповідних служб, а також інформує громадськість про їхню діяльність. Слід виокремити такі видання ФПУ: "Стратегія — 2020": інформаційні технології в державному управлінні", "Стратегія — 2020": практика суспільних перетворень", "Україна у відгуках зарубіжної преси" та інші. Інформаційно-аналітичну продукцію ФПУ призначено для науковців, соціологів, політологів, юристів, журналістів, які досліджують питання функціонування державної влади у країні, розв'язують нагальні проблеми, працюють над удосконаленням роботи державних структур і їхніх підрозділів, проблемами внутрішньої та зовнішньої політики України тощо [3].

Співробітники СІАЗ реалізують інформаційно-аналітичні проекти, спрямовані на дослідження процесів реформування на основі моніторингу інформаційних потоків, опрацювання значних обсягів даних, створення консолідованих масивів систематизованої, структурованої інформації, що віддзеркалює діяль-

ність органів державної влади, результати адміністративно-територіальної реформи та інші питання.

Наприклад, у межах реалізації проекту "Децентралізація: реформа в дії" проводилися дослідження механізмів налагодження продуктивних інформаційних обмінів між учасниками процесу реформування. Інтернет-ресурс слугує для накопичення інформаційних матеріалів та їх забезпечення довідково-пошуковим апаратом, формування на основі науково-аналітичного опрацювання даних зібраних електронних документів — повнотекстових, бібліографічних і фактографічних. Зазначений ресурс, створений для консолідації, інтеграції, накопичення, зберігання й результативного застосування широкого спектра електронних документів, містить відомості за такими розділами:

- Законодавча база;
- Територіальне управління;
- Функціонування громад;
- Експертна думка [5].

Зауважимо, що інтенсивна робота інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ із розміщення соціально значущої інформації в соціальних медіа, ініціювання розглядів у них нагальних суспільних питань, надання онлайн-доступу до наукових, інформаційно-аналітичних видань і матеріалів власного виробництва сприяє посиленню суспільної значущості інформаційних обмінів [6].

Водночас, на думку Л. Чуприни, наразі в галузі інформаційно-аналітичного забезпечення є актуальні проблеми, що потребують невідкладного розв'язання. Зокрема, важко визнати продуктивною практику роботи в соцмережах на сторінках НБУВ та інформаційно-аналітичних підрозділів, наразі їм не вистачає інтерактивності, мережових сервісів, оперативного

зв'язку з користувачами. Поміж першопричин цих проблем виокремимо не тільки обмежене фінансування НБУВ, а й брак розуміння цього напрямку розвитку як стратегічного, відсутність на галузевому рівні дієвого концептуального системного підходу до інформаційно-аналітичного забезпечення як вагомий й невіддільний складник системи ухвалення управлінських рішень, занижений рівень підготовки інформаційних аналітиків тощо.

Серед пріоритетних векторів діяльності, що можуть зміцнити та поліпшити взаємодію бібліотечних установ і соціальних медіа виокремимо такі:

- інтенсивний розвиток інтерактивності бібліотечних сервісів;
- удосконалення навичок застосування інформації соціальних медіа для підготовки інформаційних продуктів бібліотечних закладів;
- виробництво та надання релевантної інформації споживачам;
- застосування можливостей соціальних мереж для розширення комунікації з органами державної влади та самоврядування, громадськими організаціями;
- активна промоція та пропозиція інформаційних послуг тощо [4].

Висновки. В нинішніх умовах швидкісного розвитку інформаційного суспільства головним завданням бібліотечних установ є пошук альтернативних напрямів забезпечення запитів сучасних користувачів через широке впровадження прогресивних технологій, новітніх сервісів і моделей обслуговування [7; 8; 9] із метою якнайповнішого забезпечення інформаційних потреб у сферах науки, освіти, культури, державного управління, інноваційних досягнень країни.

Список використаних літератури та джерел

1. Кобелев О. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен / Олексій Кобелев // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 10. — С. 22—25.
2. Рудь І. Оптимізація діяльності інформаційно-аналітичних центрів бібліотек в умовах інформатизації / І. Рудь. — Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/326>. — Назва з екрана.
3. Натаров О. Роль національної бібліотеки у забезпеченні права на інформацію в Україні / О. Натаров // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2017. — Вип. 48. — С. 756—780.
4. Чуприна Л. Роль бібліотек у підвищенні соціальної значущості інформаційних обмінів у соціальних медіа / Л. Чуприна // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2018. — Вип. 50. — С. 65—78.
5. Пальчук В. Роль сучасних бібліотек як соціокомунікаційних інституцій в умовах реформи з децентралізації влади / В. Пальчук // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2018. — Вип. 49. — С. 107—122.
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>. — Назва з екрана.
7. Інноваційні технології // Вікіпедія — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>. — Назва з екрана.
8. Новые библиотечные сервисы. — Режим доступа: http://unatlib.org.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1956&catid=1. — Загл. с екрана.
9. Веб-технології в бібліотеках: нові можливості. — Режим доступу: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=13586&chapter=1>. — Назва з екрана.

Valentina Medvedeva

The relevance of information and analytical work of the library in the modern environment

The article investigates the role of information and analytical work of the library in modern conditions today.

Attention is paid to various aspects of the activities of library institutions with a developed infrastructure for the formation and analytical and synthetic processing of documents. Emphasis is placed on the production and distribution of information and analytical products and services, where the role of information and analytical activities is growing rapidly, and information produced in society is high quality, efficient, reliable and meets the needs of modern society.

The significance of the role of information-analytical subdivisions of the Vernadsky National Library of Ukraine is analyzed.

The leading role of information-analytical subdivisions of the library institution in the process of providing information needs of modern users is substantiated on the example of VNLU activity. Experience of information and analytical work of the Service of Information and Analytical Support of Public Authorities (SIAS), the National Law Library (NLB), the Fund of Presidents of Ukraine (FPU) on the analysis of a wide range of issues related to the process of informatization of Ukraine. A number of urgent problems that significantly slow down the further development of information and analytical work of the library in the country are analyzed.

Based on the experience of cooperation of analytical units of the NBUV with government agencies, we can talk about the feasibility of involving them in the productive development of the information society in modern conditions. The VNLU Service of Information and Analytical Support of Public Authorities has considerable experience, which results in numerous information and analytical products that have received significant evaluation from consumers.

The main directions and prospects of information-analytical activity of structural subdivisions of VNLU in the process of providing information needs of modern users are investigated.

Keywords: library institution; information-analytical activity of library institutions; information-analytical structures; VNLU; information society; SIAS; information products; information-analytical support

References

1. Kobieliiev O. (2009). Informatsiino-analitychna diialnist bibliotek yak sotsiokomunikatsiinyi fenomen. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 10, pp. 22—25.
2. Rud I. *Optymizatsiya diyalnosti informatsiyno-analitychnykh tsestriv bibliotek v umovakh informatyzatsiyi*. [Online], available at: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/326>.
3. Natarov O. (2017). Rol natsionalnoi biblioteki u zabezpechenni prava na informatsiyu v Ukrayini. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 48, pp. 756—780.
4. Chupryna L. (2018). Rol bibliotek u pidvyshchenni sotsialnoi znachushchosti informatsiynykh obminiv u sotsialnykh media. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 50, pp. 65—78.
5. Palchuk V. (2018). Rol suchasnykh bibliotek yak sotsiokomunikatsiynykh instytutsiy v umovakh reformy z detsentralizatsiyi vlady. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 49, pp. 107—122.
6. *Sait Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. (2021). [Online], available at: <http://www.nbu.gov.ua/node/125>.
7. *Innovatsiini tekhnolohii*. (2021). [Online], available at: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. *Novyie bibliotечnye servisy*. (2021). [Online], available at: http://unatlib.org.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1956&catid=1.
9. *Veb-tehnologii v bibliotekah: novi mozhlyvosti*. (2021). [Online], available at: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=13586&chapter=1>.

Надійшла до редакції 19 березня 2021 року

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

УДК 378.09:070|ОНПУ(477)(047.1)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).35-41

Надія Баландіна,

доктор філологічних наук,
професор кафедри інформаційної діяльності та медіакомунікації
Одеського національного політехнічного університету,
e-mail: balandina.n.f@onu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6933-838X>

Валентина Кубко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри інформаційної діяльності та медіакомунікації
Одеського національного політехнічного університету,
e-mail: kubko.valentina@onu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0433-2013>

Досвід проектування освітньої програми з журналістики в Одеському національному політехнічному університеті

У статті висвітлено досвід проектування й визначення цілей освітньої програми з журналістики в Одеському національному політехнічному університеті. Наголошено, що процес проектування освітніх програм становить основу функціонування кожного закладу вищої освіти і їх акредитація є одним зі стимулювальних чинників визначення спроможності ЗВО проводити освітню діяльність.

Зроблено огляд методологічної бази й основних методичних рекомендацій, котрі враховувала робоча група під час розроблення програми; подано короткий огляд історії програми, започаткованої в університеті 2017 р.

Основну увагу приділено процесу проектування, що охоплює засадничі моменти: визначення потреби в освітній програмі, формулювання цілей освіти з урахуванням місії та стратегії університету, концепції його інноваційного розвитку; виділення оригінальності (особливостей) програми, з'ясування інтересів суб'єктів освітнього процесу, насамперед студентської та академічної спільнот, і зовнішніх стейкхолдерів; розкриття тенденцій розвитку

спеціальності та ринку праці, урахування галузевого й регіонального контекстів, а також досвіду аналогічних вітчизняних та іноземних програм; добір освітніх компонентів і відповідних їм форм та методів навчання й оцінювання, належних матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, що сукупно забезпечує досягнення результатів навчання, визначених Стандартом вищої освіти. Доведено, що успішно спроектована програма гарантує набуття студентами необхідних компетентностей і практичних навичок, а отже є свідченням розбудови навчального процесу за принципами гнучкості, адаптивності та інноваційності. Розвідка відкриває перспективу щодо висвітлення досвіду навчання й викладання за освітньою програмою.

Ключові слова: освітня програма; журналістика; проектування; Одеський національний політехнічний університет

Постановка проблеми. Укладання та реалізація освітніх програм становить основу функціонування кожного закладу вищої освіти, а процес їх акредитації є одним зі стимулювальних чинників визначення спроможності ЗВО здійснювати освітню діяльність. З приєднанням України до Болонського процесу, поступово інтеграцією в європейський освітній простір, ухваленням нового Закону України "Про вищу освіту" обличчя журналістської вищої освіти та її ключові складники — освітні програми — поступово змінюється. Водночас бракує досліджень, у яких на конкретних прикладах було б продемонстровано результати укладання новітніх освітніх програм (далі — ОП), технологічні моменти проектування, способи визначення кінцевих цілей, ефективність зв'язків із зацікавленими сторонами тощо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Методологічною та методичною основою дослідження слугувала низка інформаційних джерел. Окрім нормативних документів державного та внутрішньо-університетського рівня, котрими керується будь-яка освітня професійна програма, надійним орієнтиром стали методичні рекомендації В. Захарченка, В. Лугового, Ю. Рашкевича, Ж. Таланової [8], розроблені на основі нового Закону України "Про вищу освіту" та документів Європейського простору вищої освіти; "Національний освітній глосарій", котрий уклали В. Захарченко, С. Калашнікова, В. Луговий, А. Ставицький, Ю. Рашкевич, Ж. Таланова за ред. В. Кременя [6]; методичний посібник "Акредитація освітніх програм (за матеріалами проєкту QUAERE)" [1], численні вебінари, котрі проводять представники Національної агенції забезпечення якості освіти тощо. Формуючи концептуальну основу освітньої програми, робоча група враховувала, з одного боку, погляди вітчизняної академічної спільноти, зокрема С. Квіта, В. Лизанчука, В. Різуна, Є. Федченка, Ю. Федорченка, а з другого — зважала на дискусії стосовно реформування журналістської освіти, що точаться в медійному середовищі (Огляд див.: [2, с. 1]). Цінним для робочої групи був закордонний досвід, репрезентований у працях Б. Девіс, М. Велан, І. Лернер та інших, а також результати аналізу методів і форм організації навчального процесу журналістів в університетах США [5]. І хоч висловлені науковцями, медіаекспертами та журналістами думки певною мірою різняться, а в окремих моментах — навіть опозиційні, важливо, що більшість із них свідчить про потребу університетської форми навчання, що не зосереджена винятково на технологічних уміннях, притаманних школам журналістики з однорічним чи дворічним терміном навчання, а формує у студентів широке бачення професії.

Мета статті — висвітлення досвіду проектування й визначення цілей освітньої програми з журналістики в Одеському національному політехнічному університеті, що доступна на офіційному сайті [7].

Реалізація мети передбачає короткий огляд історії створення освітньої програми в університеті, розкриття процесу проектування, що полягає у визначенні потреби в ОП, формулюванні її цілей з урахуванням місії та стратегії ЗВО, з'ясуванні інтересів суб'єктів освітнього процесу та зовнішніх стейкхолдерів, тенденцій розвитку спеціальності та ринку праці, урахуванні галузевого та регіонального контекстів, досвіду аналогічних вітчизняних й іноземних програм, доборі освітніх компонентів і відповідних їм форм та методів навчання, форм оцінювання, забезпечення належного стану матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, що сприятиме досягненню результатів навчання, визначених Стандартом вищої освіти.

Вклад основного матеріалу дослідження. Підготовка здобувачів вищої освіти зі спеціальності 061 "Журналістика" на гуманітарному факультеті Одеського національного політехнічного університету (далі — ОНПУ) проводиться від 2017 р., після того, як ЗВО було внесено в реєстр Асоціації європейських університетів (1999), відкрито гуманітарний факультет (2001) і накопичено вагомий досвід у царині гуманітаризації вищої технічної освіти та досягненні балансу між гуманітарним і технічним профілями професійної підготовки.

Провадження освітньої діяльності зі спеціальності 061 "Журналістика" в ОНПУ продиктовано усталеною тенденцією до інтенсифікації інформаційних потоків, розширення інформаційного простору, зростання попиту на фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані завдання в медіасфері, а також об'єктивними потребами регіону, у якому функціонує 35 теле-радіокомпаній. У 2017 р. було отримано ліцензію з підготовки бакалаврів із ліцензованим обсягом 60 осіб (денної та заочної форм навчання) по випусковій кафедрі документознавства та інформаційної діяльності, від 2018 р. — по кафедрі, що оновила назву, — інформаційної діяльності та медіа-комунікацій.

Континуально підготовку журналістів репрезентовано освітніми програмами 2017, 2018, 2019 і 2020 рр. та розглянуто як динамічну практику, що розгортається й постійно оновлюється відповідно до інноваційних процесів у медійній та освітній сферах: першу ОП 2017 р. обговорила й затвердила Вчена рада ОНПУ від 17.05.2017; ОП 2018 р. було переглянуто з урахуванням "Методичних рекомендацій з розроблення освітніх програм" згідно з наказом МОН від 29.03.2018 № 206; ОП 2019 р. оновлено та приведено у

відповідність зі Стандартом вищої освіти України зі спеціальності 061 "Журналістика" для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20.06.2019 № 864; ОП 2020 р. зазнала суттєвих змін з урахуванням накопиченого досвіду, перманентного обміну думками з представниками академічної спільноти, співпраці із зовнішніми стейкхолдерами та здобувачами освіти, що позначилося на змістовому наповненні, співвідношенні між теоретичними, науково-дослідними й технологічно-практичними освітніми компонентами, на розширенні можливостей набуття здобувачами вищої освіти соціальних навичок, мотивації до посилення професійної відповідальності, дотримання фахової та академічної доброчесності. ОП 2020 р. концептуально узгоджено з місією та стратегією університету й спрямовано на набуття здобувачами вищої освіти необхідних компетентностей, практичних умінь і навичок у галузі соціальних комунікацій та їх застосування в соціально-гуманітарних і технологічно-фахових журналістських практиках.

З огляду на це мета ОП 2020 р. спрямована на забезпечення здобувачів вищої освіти базовою теоретичною та практичною підготовкою університетського рівня, необхідною для виконання професійних обов'язків у сфері соціальних комунікацій, оперативного реагування на зміни інформаційного середовища, для розбудови медіасистеми України й формування громадянського суспільства. Під час проєктування ОП розробники цілком свідомо відійшли від вузької спеціалізації й у цьому суголосні з думкою Ю. Федорченка, що "освітні програми на більш високому рівні вищої освіти мають носити більший рівень спеціалізації, при цьому вузької спеціалізації варто уникати в бакалаврських освітніх програмах" [11].

Особливість пропонованої ОП полягає в:

- підготовці універсального журналіста, здатного працювати в новітніх мас-медіа, у тому числі у сфері реклами, зв'язків із громадськістю, медіаменеджменту, видавничої справи та редагування;

- сприянні індивідуалізації освітньої траєкторії, неформальній освіті, гуманізації відносин між суб'єктами освітнього процесу;

- отриманні через вибіркові компоненти неспеціалізованих надпрофесійних компетентностей і навичок, соціально-політичних, психолого-етичних, правових, економічних, екологічних тощо;

- можливості брати участь у програмах міжнародної академічної мобільності (тривалістю один-два семестри), що реалізуються німецькою, польською та іспанською мовами під час навчання у структурних підрозділах університету: Українсько-німецькому (УНІ), Українсько-іспанському (УІІ), Українсько-польському (УПІ) навчально-наукових інститутах — та потребують опанування мовних компетентностей відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти на рівні не нижче B2.

Цілі навчання зорієнтовані на забезпечення здатності випускника розв'язувати складні спеціалізовані завдання в галузі соціальних комунікацій, що перед-

бачає застосування наукових положень і методів, поєднання традиційних та інноваційних підходів до об'єкта вивчення, академічних і позаакадемічних активностей, українського й світового досвіду. Цілі навчання корелюють з місією ОНПУ, котра полягає у примноженні інтелектуального потенціалу нації, та стратегією, зорієнтованою на забезпечення вимог замовників до випускників, що відповідають міжнародним стандартам, через надання комплексу якісних освітніх послуг [10].

Цілі ОП узгоджено з Концепцією інноваційного розвитку ОНПУ [4], насамперед із тенденцією до вдосконалення організації та змісту навчально-виховного процесу згідно з європейськими стандартами за умови збереження досягнень вітчизняної вищої школи, розбудовою навчального процесу за принципами гнучкості, адаптивності та інноваційності, з орієнтацією на потреби здобувачів вищої освіти та зовнішніх стейкхолдерів.

ОП ґрунтується на компетентнісній моделі підготовки фахівців, формуванні цілісної системи освітніх компонентів, інтердисциплінарному підході, можливості вибудовувати індивідуальні траєкторії.

Під час формулювання цілей і програмних результатів навчання ОП враховували інтереси та пропозиції зацікавлених сторін (стейкхолдерів). Зокрема, зусиллями кафедр регулярно проводився моніторинг інтересів здобувачів вищої освіти на кураторських годинах, загальних зборах, у доречних контекстах на заняттях, через опитування тощо. З урахуванням висловлених побажань вжито таких заходів:

- переглянуто змістове наповнення дисциплін "Риторика та аргументація", "Історія української та зарубіжної журналістики", оскільки виявлено факти дублювання змісту інших дисциплін;

- упроваджено актуальні дисципліни професійної підготовки "Копірайтинг", "Фактчекінг", "Видавнича справа та редагування" з відповідними їм результатами навчання;

- систематизовано за блоками вибіркові компоненти загальної підготовки, у результаті чого в п. 2.1 ОП виділено блоки з поглиблення компетентностей з іноземних мов; безпечної діяльності та збереження довкілля; з економічної та фінансової грамотності; з набуття соціально-політичних, етико-психологічних та правових компетентностей;

- суттєво збільшено й оновлено перелік вибіркових дисциплін професійної підготовки, до якого додано курси "Арт-журналістика", "Обробка інформації баз даних та знань", "Фотожурналістика", "Журналістське розслідування" та інші й вилучено дисципліни менш затребувані, здебільшого теоретичного спрямування;

- реалізовано пропозицію можливого поєднання навчання з набуттям практичного досвіду роботи за фахом (від стажування до можливості працевлаштування), а отже, впровадження комбінованого навчання — очного та дистанційного.

У процесі розроблення ОП було враховано інтереси роботодавців, озвучені на засіданнях кафедр, крім того, вони брали участь в експертному

оцінюванні програми, висловлювали побажання під час виробничої та переддипломної практик. Більшість пропозицій було взято до уваги, а саме:

— пропозиції Ю. Работіна, голови правління Одеської регіональної організації НСЖУ, О. Хорошого, генерального директора ТОВ "СТАР ТАЙМ", мали вплив на визначення фокусу та унікальності програми, зокрема акцентували на потребі підготовки не вузько орієнтованого, а універсального фахівця, здатного працювати на мультимедійних платформах в аудіовізуальних та інтернет-ЗМІ на посадах журналіста, редактора, фотокореспондента, медіаменеджера, а також рекламіста, фахівця зі зв'язків із громадськістю та видавничо-поліграфічного виробництва;

— рефлексії представників телеканалу СТБ в особі генерального режисера О.-Р. Яковенчук; Южненської міської студії телебачення "МИГ" — директорки О. Годовенко; телеканалу "ТАК TV" (м. Миколаїв) — генерального продюсера Г. Головченка та інших зумовили впровадження дисциплін технологічно-практичного спрямування: "Фотожурналістика", "Методи вивчення громадської думки", перенесення з вибіркового в обов'язковий компонент "Основи графічного дизайну", "Інтернет-журналістика", започаткування вибіркового курсу "Толерантність та дискримінація" тощо.

Сприятливим майданчиком для діалогу стало опитування роботодавців через офіційний вебсайт ОНПУ, обговорення проблем журналістської освіти в медіа.

Зміст ОП розробила робоча група, до складу якої ввійшли науково-педагогічні працівники, які мають необхідний рівень наукової та професійної активності й орієнтуються в сучасних трендах академічного та медійного середовища. Так, було визнано за потрібне ввести освітні компоненти "Основи академічної грамотності", "Практикум з англійської мови для ЄВІ", "Основи критичного мислення", "Медіаосвіта та медіаграмотність". Міждисциплінарний блок програми, зокрема в частині співвідношення компетентностей і результатів навчання, було розроблено у співпраці з викладачами-соціологами, правознавцями, політологами, культурологами, психологами, економістами, філологами й маркетологами. Програму обговорювали на розширеному засіданні кафедри, на яке запрошували викладачів суміжних кафедр гуманітарного факультету; розглядали викладачі кафедр-партнерів інших університетів: В. Гандзюк, С. Семенко, О. Жилиєва, а також на систематичних зібраннях робочої групи, під час доповідей учасників науково-практичних конференцій, що стали плідною платформою для обміну досвідом планування та організації освітнього процесу.

Попри те, що окремі групи стейкхолдерів не брали безпосередньої участі в розробленні ОП, їхні інтереси з'ясували та почасти враховували. Йдеться насамперед про такі категорії:

— потенційних абітурієнтів, запити яких виявляли під час профорієнтації, передусім щодо потреби проведення медіаосвітніх заходів;

— випускників кафедри за спеціальністю 029 "Документознавство. Інформаційна діяльність", семеро з

яких працюють у засобах масової комунікації на посадах журналіста ТБ, шеф-редактора ТБ, піар-менеджера, менеджера рекламної агенції, менеджера фотостудій і які у приватних бесідах із робочою групою радили посилити прикладний складник журналістської освіти, а також приділити увагу медіаменеджменту;

— медіатренерів (В. Голубєва, консультанта Ради Європи, засновника школи універсального журналіста; В. Мостового, колишнього головного редактора тижневика "Дзеркало тижня", голови Комісії з журналістської етики; І. Славінської, громадської діячки, продюсерки радіо "Культура", д-ра пед. наук; професора Т. Іванової, фахівця з медіаграмотності, та інших), поради яких прислужилися в доборі освітніх компонентів, що забезпечують такі результати навчання, як дотримання професійної етики та доброчесності, вміння критично мислити тощо.

Цілі та результати навчання ОП корелюють із новітніми тенденціями медіаринку, актуальними промовтерами яких є насамперед роботодавці, оскільки випускників зі спеціальності 061 "Журналістика" ще не було:

— по-перше, враховано потребу регіональних редакцій в універсальних журналістах, здатних виконувати обов'язки новинара, створювати та опрацювати фотоконтент, розробляти дизайн; мати базові навички відео- та аудіомонтажу тощо. Саме цей чинник зумовив особливості програми й, відповідно, добір освітніх компонентів і результатів навчання;

— по-друге, з переходом традиційних ЗМІ на мультимедійні платформи постала потреба опанувати навички роботи в онлайн-редакціях, мережевої комунікації, опрацювання big data та здійснення фактчекінгу. Ця тенденція зумовила введення таких дисциплін, як "Інтернет-журналістика", "Основи графічного дизайну", "Обробка інформації баз даних", "Копірайтинг", "Фактчекінг";

— по-третє, з посиленням комерційних імперативів стали необхідними економічні знання, що спонукало до впровадження обов'язкових ("Основи менеджменту медіаіндустрії") та вибіркового ("Медіаекономіка" та "Видавничий менеджмент") освітніх компонентів;

— по-четверте, зі зростанням впливу аудиторії на мас-медіа, активізацією громадської думки вагомим є вивчення консумпційних переваг споживачів медіапродукту, налагодження зв'язків із різними соціальними групами, що зумовило введення дисциплін "Методи вивчення громадської думки", "Психологія мас-медіа".

У процесі підготовки ОП було взято до уваги галузевий і регіональний контексти, зокрема здатність випускника до реальних практик у локальних мас-медіа, що в Одесі мають сформовану ще від початку XIX ст. традицію [3].

Навчальний контент сфокусовано на економічних, культурних, міжетнічних проблемах регіону, а отже створенні грамотного медіапродукту на задану тему. З цієї метою впроваджено дисципліни з інших

ОП: "Регіональний менеджмент" із результатом навчання — знати особливості процесу управління регіональною економікою, його форми та організацію; "Соціальна робота з етнічними меншинами" з результатом навчання — демонструвати розуміння етнокультурних особливостей, уміння оцінити рівень адаптації, передбачити можливі проблеми в міжетнічній взаємодії.

Ураховуючи регіональний контекст, зокрема Одеси як торговельного, культурного й рекреаційного центру, з вираженою потребою у фахівців із реклами та піару, введено дисципліни "Теорія і практика реклами", "Теорія і практика PR", "Креативні технології в рекламі та PR", "Іміджологія" з відповідними результатами навчання.

Регіональний аспект здобувачі освіти розробляють у науковій роботі, а також згідно з моделлю універсального журналіста — у творчому доробку, зокрема у проєкті "Молодіжна політика для ОТГ Одещини" (2019), участі у презентації регіональної транскордонної політики Дунайського басейну (2018) та інших.

Звісно, що впровадження галузевого й регіонального контекстів в ОП, з огляду на динаміку медіаринку, має значну перспективу.

Під час роботи над ОП враховано досвід укладання аналогічних програм вітчизняними ЗВО, зокрема Інститутом журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Ужгородським національним університетом, Українською академією друкарства, Херсонським державним університетом та іншими ЗВО. Робоча група опрацювала програми зарубіжних навчальних закладів, насамперед Університету Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка), Ягеллонського університету в Кракові (Республіка Польща) та інших. Через низку відмінностей в системі освіти за зразок не було взято жодної з програм, проте окремі положення слугували поштовхом до генерування власних ідей. Зокрема, було осучаснено перелік обов'язкових і вибіркових компонентів, зроблено акцент на технологічному складникові, інтерактивних методах навчання, запозичено досвід пристосування формальної та неформальної освіти. Європеїзації цього процесу посприяв досвід гаранта ОП, д-ра філол. наук, проф. Н. Баландіної, яка впродовж року працювала лектором у Карловому університеті (м. Прага, Чеська Республіка) та була виконавицею міжнародного проєкту "Interdisciplinární filologická inovace translatologických modulů" в Університеті Палацького (м. Оломоуць, Чеська Республіка), результатом чого стала реалізація ідеї інтердисциплінарності й гуманізації освітньої діяльності, посилення мотивації до навчання, розвитку критичного мислення. Участь кафедри в реалізації проєкту "Еразмус + GameHub" активізувала використання в навчанні ігрових методів.

Перелік компетентностей і програмних результатів навчання за ОП узгоджено зі Стандартом вищої освіти за спеціальністю 061 "Журналістика" для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки

України від 20.06.2019 № 864. Програмні результати навчання забезпечено освітніми компонентами, введеними до обов'язкової частини ОП, їх логічною послідовністю; застосуванням адекватних для кожного освітнього компонента методів навчання; відповідністю системи оцінювання навчальних досягнень змісту та методам навчання.

Досягнення програмних результатів навчання здійснюється через засвоєння обов'язкових компонент ОП (в обсязі 180 кредитів, з яких 135 кредитів відведено на вивчення обов'язкових дисциплін професійної та практичної підготовки) і поглиблюється вивченням вибіркових (в обсязі 60 кредитів, з яких 45 кредитів відведено на вивчення вибіркових дисциплін професійної підготовки). Досягнення програмних результатів навчання, що корелюють із загальними компетентностями, також відбувається через вивчення вибіркових дисциплін з іноземних мов (в обсязі 18 кредитів) у межах навчання за ОП Українсько-німецького, Українсько-іспанського, Українсько-польського інститутів та загальної підготовки з ОП інших спеціальностей гуманітарного факультету (в обсязі 15 кредитів).

Оскільки перелік програмних результатів навчання у Стандарті не є кінцевим, до ОП було додано такі: встановлювати комунікацію із суб'єктами інформаційних послуг, користувачами, партнерами, органами влади та управління на засадах професійної етики і доброчесності; критично оцінювати, редагувати авторські матеріали з метою ефективного впливу на масову аудиторію; наводити аргументи щодо донесення необхідної інформації, просування ідей, технологічних рішень у різних сферах соціальних комунікацій; забезпечувати громадськість якісною щодо змісту, форми та впливу мас-медійною продукцією; прогнозувати тенденції розвитку медіаринку, попереджати негативні наслідки, корегувати професійну діяльність.

Забезпечення програмних результатів навчання відповідними освітніми компонентами наведено в матриці 5.2, 5.3 до ОП; в інформаційному додатку до вибіркових освітніх компонент подано співвідношення компетентностей і результатів навчання.

У процесі розроблення ОП забезпечено дотримання зазначеної у Стандарті тенденції на інтегрування раніше спеціалізованих комунікаційних процесів [9, с. 10].

Висновки. Алгоритм проєктування освітньої програми полягає у визначенні потреби в освітній програмі, відповідно до вимог і запитів ринку праці, формулюванні чітких цілей ОП, що корелювали б із місією та стратегією розвитку університету; з'ясуванні інтересів усіх стейкхолдерів, тенденцій розвитку спеціальності та ринку праці, специфіки галузевого й регіонального контекстів, досвіду аналогічних вітчизняних та іноземних програм, доборі освітніх компонентів, відповідних їм форм і методів навчання, форм оцінювання, належного матеріально-технічного оснащення, що забезпечить досягнення результатів навчання, визначених Стандартом вищої освіти. За

таких умов введення гнучких ОП, що не нав'язуються, а проєктуються з урахуванням потреб усіх зацікавлених сторін, безумовно, має позитивний вплив на освітній процес, дає змогу продемонструвати академічну автономію університету, створити внутрішні

системи забезпечення якості освіти, запровадити студентоцентризм й активізувати академічну мобільність, зробити прозорим перелік набутих компетентностей і результатів навчання, що сприятиме входженню в Європейський освітній простір.

Список використаної літератури

1. *Акредитація освітніх програм* (за матеріалами проєкту QUAERE) : методичний посібник / В. А. Бугров, А. П. Гожик, Д. В. Щеглюк та ін. ; за заг. ред. Л. В. Губерського. — Київ : ВПЦ "Київський університет", 2018. — 74 с.
2. *Баландіна Н. Ф.* Різні підходи та однакові проблеми в журналістській освіті / Н. Ф. Баландіна // Молодий вчений. — 2020. — № 9 (85). — С. 1—5. — Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/9.1/1.pdf>. — Назва з екрана.
3. *Баранник М. В.* Історія преси в країні / М. В. Баранник, П. В. Голобуцький // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е—Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — Київ : Наукова думка, 2005. — 672 с. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_presy_v_Ukr. — Назва з екрана (дата перегляду: 15.03.2021).
4. *Концепція інноваційного розвитку Одеського національного політехнічного університету*. Одеса, 2018. — Режим доступу: https://opu.ua/about/set_up_documents. — Назва з екрана.
5. *Марціхів Х. Р.* Методи та форми організації навчального процесу журналістів в університетах США / Х. Р. Марціхів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. — 2018. — Вип. 60, т. 2. — С. 17—21. — Режим доступу: <http://ncs5.npu.edu.ua/issue/view/12528>. — Назва з екрана.
6. *Національний освітній глосарій: вища освіта* / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. — 2-е вид., перероб. і доп. — Київ : ТОВ "Видавничий дім "Плеяди", 2014. — 100 с.
7. *Освітньо-професійна програма "Журналістика"*. — Одеса, 2020. — Режим доступу: <https://opu.ua/education/programs/bac-061-0>. — Назва з екрана.
8. *Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації* / Авт.: В. М. Захарченко, В. І. Луговий, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. — Київ : ДП "НВЦ "Пріоритети", 2014. — 120 с. — Режим доступу: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_progma.pdf. — Назва з екрана.
9. *Стандарт вищої освіти за спеціальністю 061 "Журналістика" для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, який було затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 864 від 20.06.2019 року*. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/061-zhurnalistika-bakalavr.pdf>. — Назва з екрана.
10. *Стратегія розвитку Одеського національного політехнічного університету на 2015—2020 рр.* — Одеса, 2015. — Режим доступу: https://opu.ua/about/set_up_documents. — Назва з екрана.
11. *Федорченко Ю.* Про підходи до формування і реалізації університетських освітніх програм / Ю. Федорченко. — Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1283-pro-pidkhodi-do-formuvannya-i-realizatsiji-universitetskikh-osvitnikh-program>. — Назва з екрана.

Nadiya Balandina, Valentyna Kubko

Experience of projecting an educational program in journalism at Odesa national polytechnic university

The purpose of the scientific research is to highlight the experience of projecting and defining the goals of the educational program in journalism at Odesa National polytechnic university. It was emphasized that the process of projecting educational programs is the basis for the activities in each higher education institution. The accreditation of higher education institutions is one of the stimulating factors in determining the ability of the institution to conduct educational activities. In the work a review of the methodological framework and basic methodical recommendations was done, which were taken into account by the working group while developing the program; then a brief overview of the history of the program, launched at the university in 2017, is provided; the main attention is paid to the coverage of the projecting process, which includes the main points: determining the need for an educational program, formulating educational goals taking into consideration the mission and strategy of the university, the concept of its innovative development; highlighting the originality (features) of the program, clarifying the interests of the subjects of the educational process, especially the student and academic communities, and external stakeholders; disclosure of trends in the development of the specialty and the labor market, taking into account sectoral and regional contexts, as well as the experience of similar domestic and foreign programs; selection of educational components and corresponding forms and methods of teaching, forms of assessment, appropriate logistical and informational resources, which in general ensures the achievement of learning outcomes defined by the Standard of Higher Education.

It is proved that a successfully designed program guarantees the acquisition of the necessary competencies and practical skills by the students and thus is the evidence for the development of the educational process on the principles of flexibility, adaptability and innovation. The work opens up prospects for the future, in particular to cover the experience of teaching and learning in the educational program.

Keywords: *educational program; journalism; projecting; Odesa National polytechnic university*

References

1. Buhrov V. A., Hozhyk A. P., Shcheliuk D. V. and others. (2018). *Akredytatsiia osvitykh prohram (za materialamy proektu QUAERE) : metodychnyi posibnyk*. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet".
2. Balandina N. F. (2020). Rizni pidkhody ta odnakovi problemy v zhurnalistskii osviti. *Molodyi vchenyi*, 9 (85), pp. 1—5. [Online], available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/9.1/1.pdf>.

3. Barannyk M. V. and Holobutskyi P. V. (2005). Istoriiia presy v kraini. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E—I*. Kyiv: Naukova dumka. [Online], available at: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_presy_v_Ukr [Accessed: 15.03.2021].
4. *Kontseptsiia innovatsiinoho rozvytku Odeskoho natsionalnogo politekhnichnogo universytetu*. (2018). Odesa. [Online], available at: https://opu.ua/about/set_up_documents.
5. Martsikhiv Kh. R. (2018). Metody ta formy orhanizatsii navchalnogo protsesu zhurnalistiv v universytetakh SSHA. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 60, tom 2, pp. 17—21. [Online], available at: <http://nc-s5.npu.edu.ua/issue/view/12528>.
6. Zakharchenko V. M., Kalashnikova S. A., Luhovyi V. I., Stavytskyi A. V., Rashkevych Yu. M. and Talanova Zh. V. [avt.-uklad.]. (2014). *Natsionalnyi osvitiini hlosarii: vyshcha osvita. 2-e vyd., pererob. i dop.* Kyiv: TOV "Vydavnychiy dim "Pleiady".
7. *Osvitno-profesiina prohrama "Zhurnalistyka"*. (2020). Odesa. [Online], available at: <https://opu.ua/education/programs/bac-061-0>.
8. Zakharchenko V. M., Luhovyi V. I., Rashkevych Yu. M. and Talanova Zh. V. [avt.]. (2014). *Rozroblennia osvitiikh prohram. Metodychni rekomendatsii*. Kyiv: DP "NVTs "Priorityty". [Online], available at: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_program.pdf.
9. *Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 061 Zhurnalistyka dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity, yakyi bulo zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 864 vid 20.06.2019 roku*. (2019). [Online], available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/061-zhurnalistyka-bakalavr.pdf>.
10. *Stratehiia rozvytku Odeskoho natsionalnogo politekhnichnogo universytetu na 2015—2020 rr.* (2015). Odesa. [Online], available at: https://opu.ua/about/set_up_documents.
11. Fedorchenko Yu. (2021). *Pro pidkhody do formuvannia i realizatsii universytetskykh osvitiikh prohram*. [Online], available at: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1283-pro-pidkhodi-do-formuvannya-i-realizatsiji-universitetskikh-osvitiikh-program>.

Надійшла до редакції 1 квітня 2021 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 655.4/.5(477)"1945/1946"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).41-50

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Присвячую моїм бабусям Марійці та Наталці, які крізь усе життя пронесли вдовин хрест, багаторазово перечитуючи папірець із безнадійним написом "Зник безвісти..."

Українські книгодруки 1945—1946 років: рефлексії на події воєнного лихоліття

У статті порушено проблему Другої світової війни в контексті подій, що відбувалися на її головному напрямкові — Східному фронті, де, без перебільшення, вирішувалася доля всього людства. Расова доктрина гітлерівського нацизму не залишала шансів на фізичне існування більшості народів, котрі потрапляли в її межі як неповноцінні й такі, що можуть перебувати лише в рабському стані. Тож 9 травня 1945 р. увіковічило не тільки перемогу одного військового блоку над іншим, а й право людської спільноти на багатоманітність і життя в умовах расової та національної рівності, толерантності й гуманізму.

Статтю присвячено проблемі висвітлення подій війни 1941—1945 рр. у книгодруках, що виходили в Українській РСР незабаром після її закінчення. Метою пропонованої розвідки стало проведення контент-аналізу маловживаних раніше та забутих нині книжок 1945—1946 років видання, що вийшли в УРСР і були присвячені воєнному лихоліттю. До дослідження було залучено літературу різних жанрів, видавничих обсягів і цільового призначення, а саме: офіційні документи (державні та партійні), наукові праці, меморати (спогади, мемуари), епістолярій, художню прозу та поезію. Реалізуючи поставлену мету, авторка опрацювала книгодруки, що виходили в кількох тогочасних видавництвах УРСР, зокрема Українському державному видавництві (Держвидав України), Українському видавництві політичної літератури (Політвидав України), Державному видавництві художньої літератури (Літвидав України), видавництві "Радянська школа", видавництві Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, видавництві Дніпропетровського обласного комітету Комуністичної партії більшовиків України. На підставі проведеної роботи авторка дійшла висновку, що книгодруки перших повоєнних років заклали міцний фундамент величезного літературного загалу, котрий на довгі десятиліття визначив суспільне ставлення до воєнних подій 1941—1945 рр.

Ключові слова: книгодруки; видавництва УРСР; Головне управління у справах літератури і видавництв (Головліт УРСР); наукові праці; воєнні мемуари

Постановка проблеми. Напередодні чергової річниці Перемоги над нацизмом варто ще раз озирнутися та зрозуміти, наскільки визначальною була та подія не тільки для нашого народу, а й для всього людства. Ще більшої актуальності набуває ця тема в умовах відродження нацистської ідеології, коли в день

заснування українського колаборантського з'єднання у складі гітлерівської армії (28.04.1943) вулицями Києва безкарно крокують ідейні наступники дивізії СС "Галичина"...

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми Другої світової війни завжди були пріоритетом історичних досліджень. Тему плідно розробляв і розробляє дотепер окремий відділ Національної академії наук України, діяльність якого доповнено великою кількістю наукових розвідок регіональних істориків — викладачів ЗВО, музейних та архівних співробітників, краєзнавців тощо. Від моменту заснування Українського інституту національної пам'яті проблеми війни вивчають і потрактовують у контраверсійному ключі, що додає тематиці гостроти й особливой суспільної значущості. Спираючись на здобутки попередників, авторка вважає за потрібне залучити до дослідження українські книгодруки 1945—1946 рр., що віддзеркалюють стартові позиції у висвітленні цієї грандіозної події.

Мета статті — проведення контент-аналізу маловживаних раніше й забутих нині перших книг, що вийшли в УРСР і були присвячені лихоліттю війни 1941—1945 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучаснику, який перебуває на відстані кількох десятиліть від подій Другої світової війни, важко уявити ті ситуативні настрої, що їх переживали люди, віддалені від неї кількома місяцями. Сьогодні, за відсутності живих свідків, відчути нерв тієї епохи може допомогти література, що зберігається у сховищах Книжкової палати України.

Слід зауважити, що ідеологічна функція книгодруків у повоєнні часи набула чергового загострення: 16 липня 1946 р. Постановою № 1275 Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У було затверджено Положення про Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт УРСР) [8, с. 1]. Зазначений орган мав керівний статус і здійснював усі види державного контролю за призначеними до публікації творами та всією виданою в республіці друкованою продукцією [8, с. 2]. Головліт не тільки цензурував, а й конфіскував видання, що не підлягали розповсюдженню, складав списки заборонених книг, виданих на території УРСР, притягував до відповідальності порушників. Правом забороняти видання Головліт користувався, якщо у друках: містилися повідомлення чи погляди, спрямовані проти соціалістичного ладу в СРСР, всесоюзної та республіканських конституцій, політики радянського уряду та ВКП(б); розголошувалися військові й державні таємниці СРСР; розпалювався націоналістичний чи релігійний фанатизм; у разі антинаукового та антихудожнього змісту [8, с. 3]. У зазначеному документі було затверджено чотириступеневу цензуру на будь-які види друкованої продукції: спочатку здійснювали випереджувальний контроль (допуск до публікації); згодом ретельно перевіряли сигнальний примірник, що доставляли в органи Головліту всі без винятку друкарні УРСР; далі працювали відділи бібліотек і книготорговельної мережі, котрі також

мали право вилучати заборонені друковані видання; наостанок, діяли відділи іноземної літератури, що надавали дозвіл на ввезення книгодруків з-за кордону [8, с. 3—4].

Всеосяжна система контролю перетворювала на знаряддя ідеологічної боротьби не тільки республіканські, а й всесоюзні друки. Тематика війни, котра щойно минула, якнайкраще підходила на роль переможного штика. Тож у цьому контексті дослідницький інтерес авторки до висвітлення подій Другої світової війни у перших повоєнних книгодруках є цілком виправданим.

Варто зазначити, що проблеми воєнного лихоліття в той час цікавили всіх, хто тримав перо. Впродовж 1945—1946 рр. в УРСР вийшли друки різних статусів, цільових (аудиторних) призначень, літературних та мистецьких стилів і жанрів. На заваді не стали нацистська окупація, тривале перебування в евакуації, колосальні втрати людського потенціалу, технічного обладнання, поліграфічних площ тощо. Один лише збірник з анотаціями до наукових праць Одеського університету імені І. І. Мечникова, виконаних у 1941—1945 рр., свідчить про жертвну працю українських науковців у роки війни, що, безумовно, варта шанобливого уклону сучасного читача. Поміж матеріалів збірника найбільше вражає розвідка професора історичного факультету К. Добролюбського, присвячена румуно-німецькій окупації Одеси 1941—1944 рр. [1, с. 6—7]. Слід зазначити, що ОДУ імені І. І. Мечникова у роки воєнних лихоліть перебував в евакуації в Майкопі, а згодом — у далекій Туркменській РСР, де працював у тамтешньому місті Байрам-Алі [1, с. 5]

Надрукований за розпорядженням ректора ОДУ, професора М. Савчука збірник містить докладний аналіз проведеної К. Добролюбським роботи. В анотації, зокрема, йдеться про те, що праця має безпрецедентний характер, адже є першим історичним дослідженням із цієї теми. Розвідка обсягом 3,5 друк. арк. складалася з дев'яти розділів і спиралася на першоджерела, що раніше не перебували в науковому обігу. Автор використав матеріали надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-румунських окупантів у місті Одесі, матеріали Одеського обласного архіву, звіти партизанських загонів і підпільних груп, протоколи та ділові папери маріонеткового університету, що був створений загарбниками та діяв в Одесі впродовж 1942—1943 рр., закони та накази окупантів, їхню пресу та окремі брошури й книги, а також матеріали радянської преси та оповідання очевидців про режим окупації. Хронологічні межі дослідження К. Добролюбського охоплювали весь період захоплення Одеси — із 16 жовтня 1941 р. до 10 квітня 1944 р.

Перший розділ праці віддзеркалював терор фашистських загарбників у перші дні окупації, коли було знищено понад 50 тис. населення, дослідник писав про корупцію румунської адміністрації Одеси, її жалюгідні спроби знайти "докази історичних прав" Румунії на "Трансністрію" та провал спроби румунізації міста. У другому розділі йшлося про катування

одеситів у сигуранці (румунській охоранці), про знищення єврейського населення, зігнаного в гетто, про терор проти радянських активістів. У третьому розділі, присвяченому грабінницькій економічній політиці румунських окупантів, було розглянуто поганий стан комунального господарства, зростання злочинності та моральної розбещеності в місті. У четвертому розділі йшлося про роботу окупаційного університету та шкіл, адже загарбники намагалися перетворити систему освіти на рупор антикомуністичних ідей. Наступний розділ викривав зміст ворожої пропаганди, професор К. Добролюбський доводив низький рівень преси окупантів, убогість її змісту й вульгарність форми, брехливість, зухвалість і розбещений тон. У шостому розділі дослідник розвінчував соціальну демагогію окупантів, їх спробу загравати з місцевим населенням через обіцянки землі селянам, частки в прибутках підприємств та підвищення заробітної плати робітникам і службовцям. Сьомий розділ було присвячено боротьбі підпільних груп і партизанів, зокрема діяльності партизанського загону Бадаєва, загону імені Сталіна, групи Лазарєва з приміського району Одеси. Останні розділи висвітлювали визволення міста радянськими військами, в якому брали участь місцеві партизанські загони, та підсумовували величезні втрати, котрих зазнала Одеса внаслідок ворожої окупації. Головним висновком професора К. Добролюбського стала констатація окупаційного порядку як "нестримного терору, масових вбивств без суду, режиму насильства і грабунків, національного пригнічення, безправ'я та ліквідації всіх демократичних свобод" [2, с. 7].

Наукова література про війну, як-от праця професора Одеського університету, була дотичною до друків українського Політвидаву. У сховищах Книжкової палати України зберігаються промови та статті Й. Сталіна, присвячені війні, виступи М. Калініна (по суті, передсмертні, адже всеоюзний староста незабаром, 1946 р., пішов із життя), котрі, зокрема, містять й зазначені наративи. У досліджуваний період видавництво політичної літератури УРСР випустило кілька книжок пропагандистського спрямування, як-от праця С. Кафтанова "Радянська інтелігенція вірно служить своїй Батьківщині" [6]. Як зазначало видавництво, ця брошура була переробленим виданням книги "Радянська інтелігенція у Великій Вітчизняній війні", що побачила світ 1945 р. [6, с. 2]. Варто наголосити, що зазначена праця, попри те, що була видана в Києві, майже не містила республіканського контенту — її зміст становила інформація всеоюзного масштабу. Так, компліментарні вислови щодо Академії наук УРСР, котра "в період Великої Вітчизняної війни завершила ряд великих робіт, що мають першорядне значення для оборони країни", не супроводжувалися жодними персоналіями [6, с. 18]. Більш ніж Е. Патону пощастило колишньому президенту Академії наук УРСР О. Богомольцю: його ім'я у книзі згадується двічі в контексті видатного внеску в патологічну фізіологію [6, с. 33] та лікування ран за допомогою антиретиккулярної цитотоксичної

сироватки [6, с. 74]. Серед митців кількаразово згадано поета П. Тичину [6, с. 36, 80], драматурга О. Корнійчука [6, с. 79, 80], названо імена поетів М. Рильського та М. Бажана [6, с. 80]. Автор також наводить відомості про документальний фільм "Битва за нашу Радянську Україну", не називаючи його творців [6, с. 83]. Говорячи про живописців, С. Кафтанов пише про видатного майстра гравюри, українського художника В. Касіяна, який створив серію гравюр про страждання тимчасово захопленої німцями України [6, с. 85]. У книзі йдеться і про передовиків стахановського руху, зокрема криворізького шахтаря О. Семиволоса, який відзначився небувалими результатами у швидкості прохідних робіт у залізрудних забоях: семиволосівці одночасно обсердлювали по кілька задалегідь підготовлених рудних забоїв, що відчутно збільшувало продуктивність праці в гірничорудній промисловості [6, с. 53].

Яскравим прикладом регіональної пропагандистської літератури є брошура "Днепропетровщина. К 3-й годовщине освобождения от немецко-фашистских захватчиков", видана 1946 р. у Дніпропетровську [5]. Підготовлене відділом пропаганди і агітації Дніпропетровського обкому КП(б)У видання було адресовано працівникам, що комунікували з населенням. Перший та другий розділи брошури змістовно, але, ясна річ, не за обсягом, нагадували наукове дослідження професора ОДУ К. Добролюбського — по суті, це також була історія Дніпропетровщини 1941—1944 рр., викладена дуже стисло та без дотримання наукового формату (на відміну від розвідки К. Добролюбського у ній немає жодних посилань на першоджерела) [5, с. 3—14]. Авторський колектив на чолі з відповідальним за випуск А. Шкодою докладно висвітлив початковий етап війни та розповів про оборону Дніпропетровська. Зокрема, йшлося про те, що місто захищали війська 6-ї армії, до складу якої входили 253, 273, 275-та дивізії, 15-та сиваська дивізія, командний склад і курсанти Дніпропетровського артилерійського училища, танкове з'єднання майбутнього Героя Радянського Союзу, генерал-лейтенанта Ю. Пушкіна. Курсанти артучилища зупинили ворога на лівому березі Дніпра, вибили його з території селища Клочко і заводу імені Комінтерну. Приклади високої мужності та хоробрості виявили бійці Бакланов, Важук, Миничкін, Обуховський, Янковський, Березовський, Малишенко, Захарченко, Резніков та інші. 273-тя дивізія вела триденні запеклі бої в районі П'ятихаток — Верхньодніпровська. Дніпродзержинськ захищала 26-та кавалерійська дивізія. Запеклі бої точилися на підступах до міст Новомосковськ і Павлоград. На заводі імені Петровського було сформовано команду бронепοїзда, яка героїчно захищала Новомосковськ. Та, попри мужній спротив, увечері 25 серпня німці увірвалися у Дніпропетровськ, а в першій половині жовтня 1941 р. повністю захопили Дніпропетровську область [5, с. 4]. На окупованій території німці встановили режим терору: тільки в обласному центрі було замордовано 30 тис. цивільних громадян, загалом по області ця цифра сягала 100 тис. Понад 170 тис. мешканців

Дніпропетровщини було відправлено до Німеччини [5, с. 5]. На території області діяв підпільний обком КП(б)У на чолі з М. Сташковим (у русі Опору його знали під ім'ям Василь Іванович), якому згодом було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У книзі зазначалося, що Сташков очолював боротьбу підпільників і партизан "проти окупантів і їх приспівників українсько-німецьких націоналістів", його видав зрадник, він опинився в катівнях гестапо й загинув у жахливих муках [5, с. 5—6]. Прикладом героїчного спротиву стала комсомольсько-молодіжна підпільна група Кривого Рогу на чолі з М. Решетняком — у книзі її зіставляють із краснодонцями [5, с. 6].

Формами боротьби підпільників проти загарбників стали диверсії, саботаж, розповсюдження листівок. Щодо партизанських з'єднань, то вони здійснювали повномасштабні бойові дії проти окупантів. Так, партизани Знаменівки, Орловщини та Вільного напали на табір, в якому утримували радянських військовополонених, й звільнили 300 бійців Червоної армії. Партизанська група з села Миколаївка підірвала два залізничних мости на лінії Губиніха — Новомосковськ, атакувала німецький штаб у селі Мар'янівці, обстріляла колону автомашин ворога. У селі Спаському партизани підірвали греблю, затримавши наступ німців. Партизани села Орловщина вели бій із двома батальйонами німецької піхоти та знищили понад 100 солдатів і офіцерів. Проти партизанів Дніпропетровська, яких очолювали Масалигін і Шахнович, німці спрямували два полки дивізії СС і сотні поліціантів [5, с. 7]. Зазначені партизанські з'єднання здійснили успішні напади на гарнізони вермахту, що стояли в радгоспах "Вільне" та "Хашеватка" й на хуторі Спартак. У районі міста Марганець діяли партизанські загони Клочка й Охромкова. В Широківському районі, що на Криворіжжі, воював партизанський загін на чолі із Седневим. У Петропавлівському районі діяв загін Кривулі [5, с. 7].

Партизани й підпілля стали вагомою силою під час боїв за звільнення Дніпропетровщини. Зокрема, 1943 р. на допомогу радянським військам було піднято павлоградське повстання [5, с. 7—8]. Партизани та підпільники, за підтримки місцевого населення, заволоділи містом Павлоград і певний час утримували його у своїх руках, відволікаючи на себе ворожі сили. 25 жовтня 1943 р. війська 3-го Українського фронту за підтримки з'єднань 2-го Українського фронту звільнили міста Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ [5, с. 8]. Слід зазначити, що Кривий Ріг було звільнено 22—23 лютого 1944 р., але про бої за "залізне серце України" у книзі взагалі не йдеться, констатовано лише той факт, що в лютому 1944 р. Дніпропетровщину було повністю звільнено від нацистів [5, с. 8].

Наслідком окупації стали зруйновані всент 56 прокатних станів, 10 із 16-ти доменних печей, 27 із 36-ти мартенів, 54 із 77-ми шахт Кривбасу. Окупанти спалили 126 сіл, 16 800 селянських подвір'їв, зруйнували 5707 колгоспних будівель, 27 МТС, відправили в Німеччину 180 тис. голів великої рогатої худоби та 40 тис. коней [5, с. 8—9]. У цілковитих руїнах стояли

Криворізький металургійний, Новомосковський жестекатальний, дніпропетровські заводи імені Комінтерну та імені Карла Лібкнехта, великої руйнації зазнали заводи імені Дзержинського, Петровського, Калініна, Орджонікідзе [5, с. 8—9].

Після звільнення Дніпропетровщину швидко відбудовували. Вже восени 1944 р. запрацювали 47 криворізьких шахт [5, с. 10], зважаючи на те, що більшість із них було затоплено водою, а з деяких довелося підіймати тіла замордованих окупантами криворіжців. На момент видання книжки (1946) в області поновили роботу 5 домен, 17 мартенівських печей, 21 прокатний стан, 4 коксові батареї, 15 волочильних ланцюгів і 9 станів "Рокрайт" [5, с. 11].

Варто зауважити, що матеріали, зібрані авторською групою Дніпропетровського обкому КП(б)У та оприлюднені у книзі 1946 р., фігурували і в подальших публікаціях на цю тему.

Політвидав України 1946 р. випустив окремою брошуурою доповідь тогочасного міністра закордонних справ УРСР Д. Мануїльського, виголошену 6 січня 1945 р. на нараді вчителів західних областей України [7]. Називаючи Радянський Союз "єдиною гарантією волі і незалежності України" [7, с. 5], міністр надав актуальний і прийнятний для більшовицької влади аналіз ситуації. Констатує факт об'єднання всіх етнічних українських земель під егідою СРСР, Д. Мануїльський наголошував, що Німеччина не була гарантом самостійності України ані 1918 р., ані 1941 р., навіть більше — здійснила хижацьку політику щодо руйнації державності багатьох європейських країн, тож сподіватися на її підтримку в цьому питанні, як це робили діячі ОУН, було кепською справою, способом одурманювання власного народу й банальним політичним шахрайством [7, с. 7—9]. Незаперечними фактами з досвіду німецької окупації України радянський міністр назвав: категоричне небажання підтримувати самостійність України ("німці мали силу, мали владу, мали ганебну зграю зрадників, що слухняно виконували вказівки німецького командування, але їм була непотрібна самостійна Україна"); німці проводили політику "розділяй і володарюй", нацьковуючи "українців на поляків, поляків на українців, перших і других на росіян, і всіх на євреїв"; намагаючись роз'єднати український народ, "німці вдавалися до різних методів управління в окремих частинах України": у східних регіонах лютували, вбивши півтора мільйона людей, а в західних — займалися демагогією, намагалися підкупити окремі верстви населення та підняти їх на братовбивчу боротьбу проти народу Наддніпрянської України [7, с. 10—11].

У своєму виступі Д. Мануїльський застосував велику кількість документальних посилань на лідерів III Рейху та вояків вермахту, що викривали їх утилітарне ставлення до України та її народу. Так, міністр земельних справ гітлерівської Німеччини зазначав: "Земля завойованих нами країн буде розподілена між солдатами, які особливо відзначилися, і між зразковими членами націонал-соціалістської партії. Таким чином виникне нова земельна аристократія. У цієї

аристократії будуть свої кріпаки: місцеві жителі" [7, с. 11]. Виступаючи в берлінському спортпалаці 4 жовтня 1942 р. Г. Герінг заявляв: "Ми зайняли найродючіші землі — Україну. Там, на Україні, там є все: яйця, масло, сало, пшениця і в кількості, яку важко собі уявити. Ми мусимо зрозуміти, що все це віднині й навіки наше, німецьке" [7, с. 13]. Генерал-комісар Волині та Поділля Шоен у промові до українського населення 1943 р. висловився так: "З доручення фюрера прийшли ми, німці, управляти Україною. Ретельною працею, до якої ми призвичаєні, створили ми з малими німецькими силами управління, відповідно нашим поглядам. Багатства України мусять бути вжиті й використані тільки за вказівками одного будівничого — Адольфа Гітлера" [7, с. 12]. Більше того, колонізаторський підхід до України доповнювали принизливі заперечення й застереження до українців як до частини цивілізації. Так, у таємній інструкції "Про політику і керівництво людьми на Україні" головне німецьке командування навчало: "Українці не мають своєї національної мови, та й перші спроби української літератури належать лише до початку XIX століття... Так само, як з мовою, стоїть справа і з українською культурою. Наприклад, театр. Треба прикласти багато праці, щоб прочитати одну з українських п'єс. Весь дотеп п'єси полягає в лайці між акторами або в суперечках між п'яними. Також цілком запозичені українські танці та українська музика. Україна найменше прагне до культурного рівня. Під хорошим керівництвом і наглядом українець є корисною робочою силою, Але вони неспроможні самі того організувати, а тому ми повинні взяти ці функції на себе" [7, с. 14—15]. Гітлерівський генерал авіації Кітцінгер у таємному циркулярі від 18 липня 1942 р. щодо цього мав дещо іншу, але також вбивчу для нашої подальшої долі думку: "Українець був і лишається для нас чужим. Кожний простий довірливий прояв інтересу до українців та їх культурного існування іде на шкоду і послаблює ті істотні риси, яким Німеччина завдячує свою могутність і велич" [7, с. 12].

На тлі цих висловлювань водночас не варто забувати раніше відомих і нещодавно встановлених фактів. Зокрема, гортаючи протоколи методичних нарад Книжкової палати України перших повоєнних років, авторка натрапила на повідомлення, що німці вивезли до своєї "фатерлянд" 77 тис. українських бібліографічних карток — тож, не такими вже зулусами ми були для окупантів. Та й зиски від співпраці наших національних сил із гітлерівцями, правди ніде діти, також були. Завдяки порозумінню з окупантами було збережено значний масив довоєнної друкованої продукції, не евакуйованої з документацією Книжкової палати України. Професор ОДУ К. Добролюбський у своїй науковій праці повідомляв про "маріонетковий університет", утворений окупантами в Одесі, а таких закладів було безліч по всій захопленій німцями Україні. Популярним розважальним заходом у часи окупації були Шевченківські свята, про що багаторазово повідомляла оунівська преса. Українська

поетеса, член мельниківської ОУН Олена Теліга в Києві видавала часопис "Літаври" і з дозволу окупаційної влади всіляко сприяла добробуту української інтелігенції. Тож викривальний виступ Д. Мануїльського ігнорував факти, у тому числі й потрактовані в пропонованій розвідці, що були варті уваги та потребували ідеологічного осмислення.

Цікавим спостереженням в аналізі виступу міністра закордонних справ УРСР є наявність дотепер вживаної в українській історичній науці нотації стосовно територіального поділу України в роки гітлерівської окупації. Мануїльський фактично наводив схему, репрезентовану в сучасних підручниках з історії України, а саме: "Перша частина, до якої входили: Волинь, Поділля, Житомирщина, Київ, Полтавщина, Запоріжжя, була поділена на шість округ, де панували шість генерал-комісарів, причому в цю частину були включені також південні райони Білорусії. Друга частина — Галичина була приєднана до польського генерал-губернаторства. Третя частина України на підставі договору від 19 серпня 1941 р. між Румунією й Німеччиною була передана Румунії. Сюди входила вся територія між Бугом і Дністром, так звана "Трансністрія" з центром в Одесі. Румунії були віддані також Буковинська та Ізмаїльська область. Четверта частина — територія Донбасу, Харківської, Чернігівської і Сумської областей була підпорядкована безпосередньо німецькому командуванню" [7, с. 14]. Єдиним відхиленням від загальноживаної схеми є відсутність назви рейхскомісаріату "Україна" на чолі з Е. Кохом та "загублена" Дніпропетровщина в її складі. Не йдеться також і про Закарпаття, що від березня 1939 р. перебувало під окупацією вірного сателіта Гітлера — Угорщини.

У виступі Д. Мануїльського названо всі крила українських націоналістів: бандерівці, мельниківці, бульбівці, що свідчить про його глибоке занурення в тему [7, с. 18]. Аргументуючи співпрацю останніх із гітлерівцями, міністр насамперед намагався спростувати підпільний характер діяльності ОУН (назва УПА у промові Д. Мануїльського не вживається). Головною характеристикою підпілля ОУН він вважав його "дивність": "Що то було за дивне "підпілля", видно з того, що українсько-німецькі націоналісти тут, у Львові, разом з німцями, організували есесівську дивізію "Галичина" для спільної боротьби проти Червоної Армії. Що то було за дивне "підпілля", коли українсько-німецькі націоналісти співробітничали з німцями у боротьбі проти радянських партизанських загонів... 19 липня 1943 р. 5-й батальйон партизанського з'єднання, яке очолював двічі Герой Радянського Союзу тов. Федоров, розгромив банду українсько-німецьких націоналістів. Негайно німці на 15 вантажних автомашин почали перекидати нові підкріплення цих "підпільників" до місця бою, додавши їм німецьку артилерію, танки і міномети. Все це "підпільне" військо було одягнене в чорні шинелі з німецького сукна з жовтими нарукавними пов'язками, на яких було написано "Бандера"... Що це за дивне "підпілля", коли у Волинській області німці перед тим,

як залишити під натиском Червоної Армії лінію своєї оборони, передали місто Камінь-Каширський з усіма продовольчими складами і з усією зброєю представникам так званого «антинімецького підпілля»...» [7, с. 20—21]. Слід зазначити, що про передачу німецької зброї й амуніції загонам УПА в обмін на розвідувальні дані та диверсійну діяльність з їхнього боку йдеться і в сучасному шкільному підручнику з історії України для 11-го класу. А риторика Д. Мануїльського стосовно того, що УПА не становила жодної військової загрози гітлерівцям, а Бандеру — як свого скомпроментованого агента — німці ув'язнили в концтаборі задля створення з нього ореолу "мученика", дотепер зберігається як на науковому, так і на суспільно-політичному щаблях.

Переможною крапкою виступу радянського міністра став покаянний лист 64-літнього оунівця А. Маніловського, надрукований 2 грудня 1944 р. у газеті "Вільне життя" [7, с. 23]. Президія Верховної Ради та Рада Народних Комісарів УРСР 27 листопада 1944 р. дарувала йому прощення. Д. Мануїльський закликав учителів Західної України поширювати цю амністійну відозву М. Хрущова й "всіма способами допомогти утворити сільський актив для боротьби проти зрадників українського народу" [7, с. 24].

Окрім політвидавничих друків, що так активно рефлексували на події воєнного лихоліття, в досліджуваний період вийшло чимало меморатних і художніх творів. Окремою поетичною збіркою Держлітвидав України випустив російськомовну книжку М. Ушакова "Летопись 1941—1944" [9]. Епіграфом та й, власне, назвою автор прагнув долучитися до нетлінної спадщини Нестора Літописця. Називаючи минуле "милим" та одночасно "майбутнім наших дітей", поет наголошував на нетривалості сьогодення, зауважуючи про його швидкоплинність: ця хвилина лише нетривкий зв'язок між тим, що надходить і тим, що вже промайнуло [9, с. 5]. Вірші М. Ушакова, як подія за подією, віддзеркалювали все, що відбувалося після 22 червня 1941 р. Спочатку автор писав про Ф. Барбароссу, який утопився під час хрестового походу, натякаючи на історичну приреченість гітлерівського плану блискавичної війни проти Радянського Союзу [9, с. 9—10]. Далі за текстом він умістив написану в Харкові у вересні 1941 р. сентиментальну поезію, присвячену захопленому німцями Києву [9, с. 11—13]. Потім незупинним потоком страждань йшли географічні назви територіальних втрат Червоної армії: Харків, Кременчук, Алупка... [9, с. 14]. З віршів стають зрозумілими місця перебування автора, як-от Саратов і Ташкент [9, с. 16, 18, 48—49]. Поет рефлексує на лист німецького офіцера, який зазначає про ймовірну загибель його 29-го піхотного полку під Москвою, якщо наступ Червоної армії не буде призупинено — поезію було написано на підставі зведень Радінформбюро від 7 лютого 1942 р. [9, с. 20—22]. У вірші "Серпень 1942 р." поет змалював найгострішу фазу війни — відступати далі було вже нікуди [9, с. 33—34], і як історичний вирок пролунала нова поезія під цілком зрозумілою назвою "Армія Паулюса" [9, с. 41—42].

Днем звільнення Харкова (23 серпня 1943 р.) датовано вірш, присвячений остаточній перемозі радянських військ на цьому напрямкові [9, с. 46—47]. Далі поет фіксував переможну ходу від Сталінграда до Дубно й Гродно, від Волги до Вісли та Німану [9, с. 52—53]. 27 липня 1944 р. автор писав про звільнений Львів [9, с. 54]. І, нарешті, фіналом літопису є "Салют Москви" [9, с. 57]. Одночасно з географією перемог, М. Ушаков висвітлював трагічні сторінки війни: страждання місцевого населення в полоні ворожої окупації [9, с. 27], підступні дії замаскованих зрадників [9, с. 19], тортури захопленої гестапо радистки [9, с. 28—29], важку долю міцного чоловіка, якого війна перетворила на інваліда [9, с. 31—32]. Окремою темою для цих поезій стали героїчні радянські партизани [9, с. 36, 44—45], на честь яких 1946 р. вийшло кілька книжок, написаних переважно в мемуарному жанрі.

Герой Радянського Союзу, генерал-майор П. Вершигора видав спогади під назвою "Люди з чистою совістю" [2]. Його неспішна та зрозуміла для будь-якого читача розповідь розкривала найжахливіший етап війни — початковий, коли десятки тисяч солдатів і офіцерів Червоної армії, опинившись в оточенні, намагалися самотужки продиратися до своїх через окуповану німцями територію. Віддавши захопленого в суматосі бомбардування осідланого коня невідомому колгоспникові, оточенець Вершигора пішов на схід Гадяцьким шляхом, котрим колись ходили українські козаки [2, с. 21]. Його першим партизанським нападом стало захоплення ворожої автомашини, за допомогою якої оточенці змогли швидко просуватися в напрямку Зіньково — Богодухів [2, с. 23]. П. Вершигора разом із шістьма бійцями змогли здолати стокілометрову відстань від фронту лише за добу, в кабінет здивованого коменданта Харкова вони увійшли в червоноармійській формі, зі збереженою табельною зброєю [2, с. 25]. Маючи фах кінорежисера, П. Вершигора був направлений у політвідділ 40-ї армії керувати бригадою фронтових фотокореспондентів, і в цій якості 28 вересня 1941 р. йому пощастило вперше побачити, як німці тікали після бою, що стався на схід від Сум [2, с. 25]. Навесні 1942 р. інтендант П рангу (це звання у ті часи надавали письменникам, режисерам і кореспондентам) П. Вершигора разом зі своїм другом, фотографом і шофером М. Марейчевим вирушив у відділ кадрів Брянського фронту [2, с. 31]. 13 червня 1942 р. він спустився на парашуті на територію, котру контролювали радянські партизани, й відтоді його бойовий шлях був пов'язаний із партизанським рухом [2, с. 33]. П. Вершигора воював у з'єднанні під проводом С. Ковпака та С. Руднева і залишив, на наш погляд, один із найкращих меморатів про цих людей. У його книзі наведено фото не тільки очільників з'єднання, а й начальника штабу, колишнього вчителя Г. Базими, героїчного партизана М. Семенового, радистки Г. Лаврухіної, ім'я якої фігурує в альтернативній версії загибелі комісара Руднева.

Наведений П. Вершигорою опис подій був підкріплений маловідомою нині картою маршруту руху партизанського з'єднання Ковпака, здійсненого впро-

довж 26 жовтня 1942 р. — 3 січня 1943 р. [2, дод.]. Партизани стартували від Старої Гути, пройшли неподалік від Хутора Михайлівського, Глухова, Кролівця, Коропа, Щорса й Городні, а згодом, після Лоева, опинилися на території Білоруської РСР, закінчивши рейд біля озера Червоне (народна назва — Князь-озеро), поблизу білоруського містечка Ляховичі. За три місяці партизани здолали 1600 кілометрів — від Брянських лісів до білоруського Полісся [2, с. 124]. Цей рейд ковпаківці назвали "сталінським" [2, с. 124].

Діяльності партизанського з'єднання під проводом С. Ковпака та комісара С. Руднева було присвячено книгу М. Шоліна "Партизанськими шляхами" [10]. Хронологічно остання немов продовжувала літопис, розпочатий П. Вершигору. Автор, зокрема, розповів про тринадцятикілометровий варшавський рейд ковпаківців, розпочатий 4 січня 1944 р. [10, с. 46—47]. На той момент П. Вершигора вже був самостійним партизанським командиром — бійці називали його "Бородою". Підлеглим Вершигори був сам М. Шолін, який очолював Глухівський партизанський загін [10, с. 65]. Слід зазначити, що вершигоровці із середини січня 1944 р. перетиналися з загонами УПА [10, с. 49]. М. Шолін зазначав, що 28 січня 1944 р. старший лейтенант Коровченко із сімома партизанами зіштовхнулися із сотнею бандерівців у районі села Бобли. Видавши себе за бандерівську розвідку, Коровченко випередив сотенного командира УПА, який запізно помітив червоні зірки на партизанських шапках. Ковпаківці першими розпочали стріляти з автоматів, убивши вісім вояків і взявши в полон сотенного, на місці бою залишилося понад десять поранених [10, с. 49]. Окрім того, автор розповів про спільні дії ковпаківців із польськими партизанами, про перший бій ковпаківців на території Польщі, що стався під Замостям і був переможним для радянських партизанів [10, с. 49—53]. Успішні бої партизанського з'єднання під проводом П. Вершигори були відзначені урядом УРСР. За його наказом було утворено Першу Українську партизанську дивізію імені двічі Героя Радянського Союзу, генерал-майора Ковпака. Її командиром став П. Вершигора [10, с. 53], а реорганізований у 3-й батальйон колишній Глухівський партизанський загін очолив М. Шолін [10, с. 65]. Цікаво, що, з'єднавшись із частинами регулярної Радянської армії, вершигорівці водночас продовжували боротися з противником партизанськими методами. Щодо цього М. Шолін зауважував: "Наша партизанська застава перша зустріла Червону Армію. Як рідні брати ходили, обнявшись, партизани та бійці Червоної Армії. Та бойові будні не дозволяли нам сидіти на місці. Війна ще не скінчилася. Треба було поспішати вперед. Проскочивши німецьку оборону, ми опинилися у ворожому тилу. І тут знову взялися за свою роботу. Нападали на обози противника, на його відступаючі колони, сіяли паніку, били зненацька, руйнували комунікації. В наші руки потрапляли сотні полонених, цінні штабні документи, трофеї. Все це ми передавали Червоній Армії" [10, с. 70].

З мемурами П. Вершигори та М. Шоліна змістовно перегукується книжка "Партизанський генерал Руднев", котру написав відомий український поет і письменник П. Воронько [3]. У контексті наявності двох версій щодо загибелі цього партизанського ватажка книга містить надзвичайно цінну інформацію, вочевидь, затребувану й колишніми працівниками Книжкової палати України, адже найрезонансніші сторінки невідомо ким були дбайливо відокремлені скріпкою. Завдяки письменницькому фаху авторові вдалося створити надзвичайно яскравий образ майбутнього Героя Радянського Союзу, генерал-майора С. Руднева. На момент захоплення гітлерівцями його рідного Путивля, Руднев із 16-ма бійцями був у Сумах на курсах підричників [3, с. 7]. Почувши страшну новину, командир не розгубився, а лише мовив: "Наше місце у Монастирському лісі" [3, с. 7]. Партизанську долю Семен Васильович обрав разом із сином Радиком, тож воював відповідально, подаючи батьківський приклад. Про мужність Руднева знали всі: поранений у горло, він стікав кров'ю, не міг їсти й говорити, заслаб, але зумів одужати та згодом разом з усіма здійснив кілька партизанських рейдів у тил ворога. Загибель комісара пов'язана з Карпатським походом ковпаківців 1943 р. Розповідаючи про нього, П. Воронько навів чимало цікавих подробиць, зокрема зазначав, що ковпаківці 11 червня 1943 р. цілком несподівано для німців увійшли на Західну Україну [3, с. 53]. Відбулося це тому, що вони просувалися теренами, котрі контролювали українські націоналісти. Останні, за висловом автора, у бій з добре озброєними партизанами вступати не наважувалися, а Ковпак та Руднев, задля збереження своїх сил, також уникали збройних сутичок із ними [3, с. 54]. Завдяки цьому дивному взаємному утриманню, ковпаківці, фактично непомітно для німецького командування, перетнули шлях від Сарн до Галичини [3, с. 55]. Просуванню радянських партизанів сприяло схильне ставлення до них гуцульського населення: П. Воронько розповідав, що гуцули приносили їжу та були провідниками східняків у горах, чим врятували їх від загибелі у найскрутніший момент рейду [3, с. 60, 71]. Перебуваючи в Галичині, С. Руднев ініціював звільнення полонених закарпатських русинів, словаків і угорців, які від початку бойових дій воювали в партизанському з'єднанні Ковпака [3, с. 61]. За згодою Сидора Артемовича їх відправили на батьківщину як "посланців від партизанської держави" [3, с. 61]. Зрозуміло, що з погляду військової дисципліни це була цілковито нечувана річ. Проте найдивовижнішими фактами, що їх наводив П. Воронько, є масштабність боїв ковпаківців у Галичині. Так, 9 липня 1943 р. радянські партизани обійшли окремими загонами Тернопіль і впродовж короткої літньої ночі висадили в повітря чотири великі залізничні мости, розгромили шість маслозаводів та десятки сепараторних станцій, спалили чотири німецькі фільварки, а згодом увійшли в місто Скалат [3, с. 56]. Партизани німецькими машинами цілу ніч возили захоплені у ворога продукти й одяг, а після закінчення операції роздали місцевому

населенню кілька тисяч пар взуття, майже 10 тисяч пар підшов, борошно та інші продукти [3, с. 57]. Скалатська диверсійна операція виявилася зразковою, адже німецький гарнізон бійці знищили повністю, а у партизанів не було не тільки убитих, а й навіть поранених. 11 липня проти партизанів було кинуте поліцейний полк СС, що надійшов із Кракова, якому ковпаківці також завдали вагомої шкоди, знищивши 27 автомашин і вбивши 200 поліцаїв [3, с. 57]. Німецькі адміністрації Заліщиків, Бучача, Монастирщини та Галича в паніці розпочали евакуацію (!), і це відбувалося у глибокому тилу противника! Поліцай-фюрер Галичини, звертаючись у листівці до місцевого населення, панічно промовляв: "Українці! У вашу спокійну округу вдерлися більшовицькі терористи. Німецька влада є охоронницею вашого життя і добра, а тому для забезпечення спокою в нашій окрузі вже вжито заходів охорони. Отже, українці, я закликаю вас допомагати нам і спільно знищити залишки цієї банди!" [3, с. 57]. А тим часом партизанський рейд продовжувався. 15 липня ковпаківці біля села Сівки прорвали оборону німців, форсували Дністер і після швидкої переправи висадили за собою в повітря кілометровий міст [3, с. 57]. Пройшовши Солотвин і Маняву партизани спалили 34 нафтові промисли, підірвали 2 нафтові заводи, випустили у річку Бистрицю 50 тисяч тонн нафти, завдяки бійцям у повітря злетіло 14 великих мостів, згоріло безліч малих мостів, у боях було знищено понад 600 німецьких солдатів і офіцерів [3, с. 58—59]. Оговтатися від зухвалості радянських партизанів гітлерівці спромоглися лише за місяць. Власне тоді й сталася трагедія із С. Рудневим. За офіційною радянською версією, він загинув під час відчайдушного нападу на гітлерівський гарнізон, розташований у місті Делятин; за альтернативною версією, народженою у роки горбачовської перебудови та поширеною Л. Лук'яненком, С. Руднев був вбитий пострілом у скроню радисткою Лаврухіною за наказом П. Вершигори через своє нелояльне ставлення до радянської влади (1938 р. він потрапив під сталінські репресії) та прагнення заключити союз з ОУН-УПА. Книга ж П. Воронька містить третю, невживану в наш час, версію загибелі генерала Руднева. Письменник зазначав, що у свій останній бій поблизу Делятина Семен Васильович вирушив 4 серпня 1943 р. у супроводі 18-ти розвідників. Загалом, партизанське з'єднання Ковпака на той момент вже виконало поставлені перед Карпатським рейдом завдання й намагалося вислизнути з оточення. Партизани були виснажені, страшенно голодували та хворіли. Нападаючи на Делятин кількома окремими загонами, вони прагнули прорватися на висоти й повернути на Чорні Ослави, де перед ними б відкрилася широка дорога на схід. Бій був важким, а втрати — колосальними, тож коли докупи зібралися всі, хто залишилися в живих, комісара серед них вже не було. Ковпак особисто пішов шукати Руднева, але ані його, ані жодного з 18-ти бійців, що з ним були, знайти не вдалося. Отже, П. Воронько констатував, що С. Руднева й розвідницької групи не було ані серед живих, ані серед мертвих [3, с. 74]. Розчулений Ковпак наказав чекати комісара кілька

днів, однак Руднев так і не повернувся... Вочевидь, що факти, наведені в опрацьованій авторкою книзі суперечать обом висловленим версіям щодо загибелі С. Руднева. Зазвичай за таких обставин говорили про "зниклого безвісти". Не витримує критики й "постріл у скроню", адже ані простреленої скроні, ані тих, хто міг це вбивство вчинити чи, бодай, побачити, не залишилося в живих, а радистки Лаврухіної поряд із Рудневим у тому бою не було взагалі.

Вагоме місце серед друків воєнної тематики посідає книга "Герої Третього Українського", видана 1946 р. [4]. По суті, з неї почалася глоризація відомих українських фронтів. Книга є збірником, до якого увійшли як документальні розповіді учасників подій, так і різножанрові художні твори. Останні, безумовно, складають основний контент праці: вірші П. Тичини "Відповідь бійцям на фронт" [4, с. 14], М. Рильського "Похідна червоноармійська" та "Славному воїну-танкісту" [4, с. 15—16, 33], В. Сосюри "Богатир" [4, с. 134], П. Усенка "Про славного кулеметника Миколу Позднякова та його вірного друга Ляшенка" [4, с. 54—57], О. Новицького "Перемога — за нами" [4, с. 162—163]. Поезії, написані за реальними фактами, по суті, є бувальщинами, історичними думами й, навіть, панеїриками, як у випадку з віршем О. Новицького. На тлі цих творів особливо вражає лаконізмом поезія І. Гончаренка "Розповідь земляка", де кількома рядками змалювано героя-артилериста, замкового Щербака, який втратив зір під час ворожого бомбардування: "Осліп боєць... Але й сліпий він заряджав свою гармату..." [4, с. 89]. Серед прозових творів до збірника увійшли оповідання відомих українських письменників Петра Панча "Зірка, вибита з автомата" [4, с. 76—82], Івана Ле "Полковник Білютін" [4, с. 24—32] та "Над Харьковом" [4, с. 109—113], А. Трипільського "Тирса шелестить" [4, с. 49—53], "Ластівка" [4, с. 69—75], "Рожеві хмарини" [4, с. 83—88] та "Король повітря" [4, с. 128—133]. Значну частину книги становлять праці журналістських жанрів, сповнені фронтових вражень, у яких розповідається про героїчні вчинки бійців Червоної армії. Так, у нарисі М. Шумило "Ми ще почуємо про нього" створено образ заступника командира з політчастини, старшого лейтенанта М. Кузнєцова, який був "неприкметним, не плечистим і не рослим", але полонив "душу кожного" [4, с. 34—40]. У документальній оповіді П. Северова "Син Батьківщини" увіковічено ім'я радянського танкіста, старшого лейтенанта В. Демідова [4, с. 41—48]. Мужнім танкістам свою замітку "Двоє з танка № 17" присвятив і М. Рудь [4, с. 105—108]. Про важку артилерійську долю написано у "Водному рубежі" Р. Скоморовського, який розповів про лейтенанта П. Рябих [4, с. 114—118.] М. Тардов в оповіданні "Герой Дніпра" змалював заспівача В. Зевахіна, якому за форсування Дніпра було присвоєно звання Героя Радянського Союзу — тож не тільки співати про соколів та орлів умів хлопчина [4, с. 94—98].

З дослідницького погляду найціннішими публікаціями у збірці "Герої Третього Українського" є праці командирів і бійців різних рангів, які воювали у

військових частинах Третього Українського фронту. Зокрема, у книзі розміщено статтю маршала Радянського Союзу Ф. Толбухіна "Битва за визволення Радянської України" [4, с. 6—13]. Від травня 1944 р. він командував Третім Українським фронтом, тож з його ім'ям пов'язано остаточне звільнення УРСР від нацистських загарбників та боротьба на теренах кількох європейських держав. До книги також увійшли "Записки снайпера", написані Героєм Радянського Союзу І. Меркуловим [4, с. 58—68], кілька статей гвардії капітана В. Соколова [4, с. 17—23, 99—104] та капітана М. Голишева [4, с. 91—93, 121—127, 135—139]. З меморату снайпера можна дізнатися про склад його бойової групи та статистику її перемог над ворогом. І. Меркулов, зокрема, повідомляв, що чотири радянських снайпери впродовж двох місяців загалом вбили 531 німця [4, с. 68]. Цікаво, що всі вони мали ім'я "Іван": "Нас четверо. Ось уже понад два місяці я, кубанський козак, українці Іван Бугай, Іван Будилін і росіянин Іван Заварін "полюємо" на німців..." [4, с. 67]. Своєю розповіддю "Безсмертне ім'я" В. Соколов канонізував образ 20-літнього Героя Радянського Союзу, сержанта В. Прокатова, який знайшов вічний спокій у сивому кургані поблизу українського села Березівка [4, с. 17—23]; в оповіданні "Юнак з України" увічнив подвиг старшого лейтенанта М. Сотниченка, який отримав звання Героя Радянського Союзу за проявлений героїзм під час Березнегівато-Снігурівської операції, що відбулася навесні 1944 р. [4, с. 99—104].

Капітан Голишев закарбував в історію імена Героїв Радянського Союзу кулеметника, сержанта І. Вороніна [4, с. 91—93] та артилериста, старшого сержанта О. Волохова [4, с. 135—139], розповів зворушливу історію про захоплених у полон у Сталінграді заводських робітників, слюсаря І. Васіна й токаря І. Мірошнікова, які після втечі від гітлерівців пройшли героїчні бойові шляхи, кілька разів зустрічалися на фронтах: "...бачилися в Запоріжжі, зустрілися в гарячому бою за Дніпром, побачилися під час вуличного бою в Нікополі, перекинулися парою фраз у Березнегатці, штурмували разом Миколаїв і підступи Одеси, а тепер солдатська дорога звела їх у Закарпаття" [4, с. 126].

Отже, збірник "Герої Третього Українського" є персоналізованим літописом — затребуваним і цінним у контексті популярного європейського тренду "усної історії".

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що книгодруки перших повоєнних років, зокрема й видані в УРСР, заклали міцний фундамент величезного літературного загалу, що на довгі десятиліття визначив суспільне ставлення до подій Другої світової війни. Тема, без перебільшення, стала сакральною, відсунувши в аннали давнини навіть події Великого Жовтня та Громадянської війни 1918—1922 рр. На героїчних сторінках 1941—1945 рр. було виховано кілька поколінь радянських людей, в усвідомленні яких закарбувалася істина про Велику Перемогу "зі сльозами на очах".

Список використаної літератури

1. *Анотації наукових робіт, виконаних у 1941—1945 рр.* Одеським державним університетом імені І. І. Мечникова. — Одеса : Видавництво Одеського університету, 1946. — 50 с.
2. *Вершигора П.* Люди з чистою совістю / П. Вершигора. — Київ : Українське державне видавництво, 1946. — Кн. 1. — 124 с.
3. *Воронько П.* Партизанський генерал Руднев / П. Воронько. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 76 с.
4. *Герої Третього Українського* : збірник // [за ред. І. Ле, А. Трипільського, П. Усенка]. — Київ : Українське державне видавництво, 1945. — 164 с.
5. *Днепропетровщина.* К 3-й годовщине освобождения от немецко-фашистских захватчиков // [Отв. за вып. А. Г. Шкода]. — Днепропетровск : Днепропетровский обком КП(б)У, 1946. — 30 с.
6. *Кафтанов С.* Радянська інтелігенція вірно служить своїй батьківщині / С. Кафтанов. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 88 с.
7. *Мануїльський Д.* Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Доповідь 6-го січня 1945 р. на нараді вчителів західних областей України / Д. Мануїльський. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 24 с.
8. *Положение о Главном Управлении по делам литературы и издательств при Совете Министров Украинской ССР* — Главлит УССР // Приложение к постановлению Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У № 1275 от 16 июля 1946 г. — Киев : Радянська школа, 1946. — 4 с.
9. *Ушаков Н.* Летопись 1941—1944 / Н. Ушаков. — Киев : Державне видавництво художньої літератури, 1946. — 88 с.
10. *Шолін М.* Партизанськими шляхами / М. Шолін. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 75 с.

Larysa Doiar

Ukrainian book prints 1945—1946: reflections on the events of the military disaster

The presented article raises the problem of the Second World War in the context of the events that took place on its main direction — the Eastern Front, where, without exaggeration, the fate of all mankind was decided. The racial doctrine of Hitler's Nazism left no chance for the physical existence of most peoples, who were treated by it as inferior and those who could only be in slavery. Thus, on May 9, 1945, perpetuated not only the victory of one military bloc over another, but also the right of the human community to its diversity and life in conditions of racial and national equality, tolerance, and humanism. This article is devoted to the problem of covering the events of the war in book prints published in the Ukrainian SSR shortly after its end. The purpose of the presented research was to conduct a content analysis of previously unused and now forgotten books of 1945—1946 editions published in the USSR and devoted to the war of 1941—1945. The study involved literature of various genres, publishing volumes and purpose, namely: official documents (state and party), scientific works, memoirs (memoirs, memoirs), epistolary, fiction and

poetry. Realizing this goal, the author worked on book prints published in several publishers of the Ukrainian SSR at that time, in particular, the Ukrainian State Publishing House (State Publishing House of Ukraine), the Ukrainian Publishing House of Political Literature (Political Publishing House of Ukraine), the State Publishing House of Fiction (Lithuania), the publishing house of Odessa State University named after I. Mechnikov, the publishing house of the Dnipropetrovsk regional committee of the Communist Party of the Bolsheviks of Ukraine. Based on this work, the author came to the conclusion that the printing press of the first postwar years laid a solid foundation of a huge literary community, which for many decades determined the public attitude to the events of the Great Patriotic War.

Keywords: book printing; publishing houses of the Ukrainian SSR; Main Department for Literature and Publishing (Golovlit of the Ukrainian SSR); scientific works; military memoirs

References

1. Anotatsiyi naukovykh robot, vykonanykh u 1941—1945 rr. Odes'kym derzhavnym universytetom imeni I. I. Mechnikova. (1946). Odesa: Vydavnytstvo Odes'koho universytetu.
2. Vershyhora P. (1946). *Lyudy z chystoyu sovistyuu*. Kyiv: Ukrayins'ke derzhavne vydavnytstvo, Kn. 1.
3. Voron'ko P. (1946). *Partyzans'kyy heneral Rudnyev*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.
4. I. Le, A. Trypil's'kii and P. Usenko [za red]. (1945). *Heroyi Tret'oho Ukrayins'koho*. Kyiv: Ukrayins'ke derzhavne vydavnytstv.
5. Shkoda A. H. [otv. za vyp.]. (1946). *Dnepropetrovshchyna. K 3-y hodovshchynne osvobozhdeniyya ot nemetsko-fashyst-skykh zakhvatchykov*. Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskyy obkom KP(b)U.
6. Kaftanov S. (1946). *Radyans'ka intelihentsiya virno sluzhyt' svoiy bat'kivshchyni*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.
7. Manuyil's'kyy D. (1946). *Ukrayins'ko-nimets'ki natsionalisty na sluzhbi u fashyst-s'koyi Nimechchyni. Dopovid' 6-ho sichnya 1945 r. na naradi vchyteliv zakhidnykh oblastey Ukrayiny*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.
8. Polozhenye o Hlavnom Upravlenyy po delam lyteratury y yzdatel'stv pry Sovete Mynystrov Ukrayns'koy SSR — Hlavlyt USSR. (1946). *Prylozhenye k postanovlenyyu Soveta Mynystrov USSR y TSK KP(b)U № 1275 ot 16 yulya 1946 h*. Kiev: Radyans'ka shkola.
9. Ushakov N. (1946). *Letopys' 1941—1944*. Kiev: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oyi literatury.
10. Sholin M. (1946). *Partyzans'kyy shlyakhmy*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.

Надійшла до редакції 19 квітня 2021 року

ВІДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 002.1-051(477)(092)Пал

Наталія Кушнарєнко,

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ХДАК,
заслужений працівник культури України,
e-mail: nataliyanikush@gmail.com

Алла Соляник,

доктор педагогічних наук,
професор, декан факультету соціальних комунікацій
і музейно-туристичної діяльності
Харківської державної академії культури,
e-mail: allasolyanik164@gmail.com

Відома постать українського документознавства (до 70-річчя від дня народження Ю. Палехи)

В яскравому сузір'ї представників українського документознавства є ім'я Юрія Івановича Палехи — одного з фундаторів вітчизняного документознавства, кандидата історичних наук, професора, талановитого лектора, методиста й організатора вищої освіти, вихователя нової генерації документознавців-аналітиків та інформаційних менеджерів, людини невтомної енергії й високої відповідальності за справу підготовки кадрів. За чисельністю опублікованих Юрієм Івановичем підручників і навчальних посібників у галузі

загального та управлінського документознавства, кількість яких перевищила 50 назв, науковця варто номінувати званням "Рекордсмен України". Тематична структура потоку його публікацій має такі особливості: 63% наукових і навчально-методичних праць присвячено діловодству та документальному забезпеченню управління, 17,5% — інформаційно-аналітичній діяльності, 15% — проблемам загального документознавства, 4,5% — документознавчій професіології.

Ще на початку 1990-х рр. вийшли друком перші навчально-методичні видання Ю. Палехи, присвячені організації загального й кадрового діловодства та документального забезпечення управління. Книги видано українською мовою, що в той час було рідкісним явищем і сприяло ліквідації дефіциту українськомовної навчальної літератури для студентів

новоствореної спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність". Важливо, що Юрій Іванович одним із перших увів до наукового обігу поняття "ділова комунікація" та 1995 р. видав навчальний посібник, в якому розкрив теоретико-організаційні засади сучасної ділової комунікації. У 1998 р. Ю. Палеха у співавторстві з В. Кудіним випустили друком ще один інноваційний навчальний посібник "Культура управління та підприємництва". Відтоді комплексне вивчення сутності та складників культури управління стало одним із провідних напрямів наукової творчості ювіляра.

Результати ґрунтовних досліджень проблем організаційної та управлінської культури Ю. Палеха узагальнив в однойменній монографії, а згодом — у дисертаційному дослідженні "Культура діловодства в сучасних установах України: становлення, технологія, організація, керування", поданому на здобуття ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.10 "Історія науки і техніки" та успішно захищеному в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства 2005 р. Закономірним є той факт, що 2006 р. із грифом Міністерства освіти і науки України вийшов друком навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти "Культура діловодства", в якому це поняття було розкрито з позицій системного підходу, визначаючи сутність таких складників: культури документостворення; культури організації руху документів; інформаційно-технологічної культури; культури служби діловодства; культури управління діловодством. Водночас було обґрунтовано важливість запровадження людиноцентристської парадигми ефективного функціонування системи документаційного забезпечення управління.

Після захисту дисертації навчально-методичні праці науковця виходять на якісно новий рівень теоретичних узагальнень: у 2008 р. Ю. Палеха у співавторстві з Н. Леміш видав навчальний посібник "Загальне документознавство", що став вагомим теоретичним підґрунтям підготовки документознавців широкого профілю, зорієнтованих на працю не лише в ділових структурах, а й в усіх типах спеціалізованих документо-комунікаційних установ. Посібник схвально оцінили представники авторитетних документознавчих шкіл провідних ЗВО України. Про якість і ґрунтовність викладення матеріалу в навчальному виданні свідчить той факт, що й понині його активно використовують студенти українських університетів під час вивчення курсу "Документознавство".

Ще одним ефективним методичним інструментом якісної документознавчої підготовки фахівців став навчальний посібник Ю. Палехи та Н. Леміш "Історія діловодства (документознавчий аспект)", в якому всебічно висвітлено основні віхи історії документування управлінської інформації, починаючи від часів шумеро-вавилонської цивілізації, стародавніх Єгипту, Греції та Риму, Давньоруської держави, розкрито особливості організації діловодства періоду литовської експансії та Речі Посполитої. Особливу цінність з погляду виховання національної самоідентифікації

студентської молоді України мають розділи 4—6, присвячені розкриттю специфіки організації діловодства в адміністративних структурах козацької доби, розвитку діловодства на українських землях в XIX — початку XX ст. та особливостей ведення діловодства в Україні від початку XX ст. і до наших часів.

Наукові розвідки та навчально-методичні праці Ю. Палехи сприяли збагаченню змісту, методики й освітніх технологій викладання студентам не лише документознавчого циклу дисциплін у межах спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність", а й спорідненої спеціальності "Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія". Майже в усіх профільних ЗВО України за підручниками Ю. Палехи студенти опановують навчальні дисципліни "Документознавство", "Діловодство", "Кадрове діловодство", "Документаційне забезпечення управління", "Документно-інформаційні ресурси", "Документне фондознавство", "Документально-інформаційні комунікації", "Стандартизація та сертифікація в інформаційній, бібліотечній та видавничій справі".

Від 2010-х рр. якість документознавчої підготовки фахівців суттєво підвищилася завдяки тому, що Ю. Палеха ініціював уведення в освітній процес та оснащення авторськими навчальними посібниками таких інноваційних дисциплін, як "Документування в правовій сфері", "Документування в підприємницькій сфері", "Документування в дипломатичній діяльності", "Кадрове діловодство в органах вищої влади і місцевого самоврядування", "Діловодство в інформаційно-консультаційній діяльності", "Управлінське документування", "Консолідована інформація" та інших.

Цінність навчального посібника "Документально-інформаційні комунікації", виданого Ю. Палехою у співавторстві з Н. Мурейко та О. Оксіюк із грифом Міністерства освіти і науки України, полягає в тому, що видання не лише розкриває сутність і структуру системи соціальних комунікацій людства, а й характеризує базові документо-комунікаційні інституції (мережу бібліотек, національних архівів, музеїв, органів науково-технічної інформації), висвітлює особливості організації роботи інституцій масової, наукової, рекламної, політичної комунікації.

Новітній навчальний посібник Ю. Палехи "Інформаційна культура" (Київ, 2020), написаний у співавторстві з О. Палехою та Ю. Горбанем, є оригінальним завдяки застосуванню суб'єкт-суб'єктного підходу до рівнів розкриття сутності досліджуваного феномена: на рівні інформаційного суспільства; на рівні інформаційної культури особистості; на рівні інформаційної культури конкретної організації.

Важливо зазначити, що нетривіальні авторські ідеї Юрія Івановича активно друкували й друкують авторитетні фахові часописи, як-от "Економіка та управління", "Студії з архівної справи та документознавства", "Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія", "Архівознавство. Археографія. Джерелознавство", "Секретар-референт", "Кадровик України", "Довідник кадровика", "Кадри і зарплата", "Кадрова практика" та інші.

Складним викликом на шляху модернізації системи фахової вищої освіти було реформування організаційних засад підготовки фахівців вищої кваліфікації внаслідок ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 226 "Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти", згідно з яким у галузі 02 "Культура і мистецтво" було введено нову інтегровану спеціальність 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", що об'єднала два раніше самостійні освітні напрями — "Книгознавство, бібліотечознавство і бібліографія" й "Документознавство та інформаційна діяльність". Це стало суттєвою проблемою на шляху реформування змісту та структури підготовки документознавців.

Важливою новацією в модернізації організаційних принципів і методологічних підходів формування змісту вищої освіти варто визнати оголошення Міністерством освіти й науки України відкритого конкурсу, котрий проводили серед представників науково-педагогічної громадськості вітчизняних ЗВО щодо демократичного обрання складу підкомісії Науково-методичної комісії з культури і мистецтва сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України. В результаті проведення у березні 2016 р. конкурсного відбору з 16 претендентів, що подали до участі власні проекти стандартів, до складу роботи підкомісії зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" Науково-методичної комісії з культури і мистецтва було обрано 7 завідувачів профільних кафедр ЗВО Києва, Харкова, Львова, Тернополя, серед яких і Юрія Палеху. Завдяки вагомому внескові науковця в теоретико-методичне забезпечення підготовки інформаційних фахівців його було обрано заступником голови підкомісії зі спеціальності 029, що до грудня 2016 р. розробила спільний проект стандарту галузевої освіти зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" освітнього рівня бакалавр, подала його на розгляд призначених Науково-методичною радою трьох експертів від працедавців і членів професійних асоціацій для подальшого опублікування на офіційному сайті МОН і громадського обговорення.

Відтоді вже п'ятий рік поспіль важливим напрямом діяльності Юрія Івановича є робота у складі заступника голови, а згодом — голови підкомісії зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" Науково-методичної комісії з культури і мистецтва Науково-методичної ради МОН. Відповідно до "Положення про Науково-методичну раду Міністерства освіти і науки України", затвердженого наказом МОН від 27.10.15 № 1115, цей орган визначено як форму спільної участі держави, робото-

давців, навчальних закладів, представників академічної науки в розробленні методології та змісту освіти, формуванні стандартів освіти, впровадженні сучасних педагогічних та інформаційних технологій. Як талановитий організатор Юрій Іванович налагодив не лише ефективні зв'язки між розробниками стандартів і стейкхолдерами — авторитетними роботодавцями та одночасно рецензентами проектів стандартів, а й продуктивні контакти з працівниками МОН, відповідальними за вчасне узгодження та експертизу проектів стандартів на численних етапах їх науково-методичних експертиз у процесі затвердження. Завдяки його плідній співпраці з усіма суб'єктами складної та тривалої процедури розроблення, громадського обговорення, методичної та фахової експертизи, погодження й затвердження нормативних документів було своєчасно підготовлено проекти стандартів вищої освіти зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" всіх освітніх рівнів: початкового (молодший бакалавр), першого (бакалавр), другого (магістр), третього — освітньо-наукового (доктор філософії). У кожному з цих документів Юрій Іванович активно відстоював якісний перелік фахових компетентностей і результатів навчання, присвячених документознавчому складникові підготовки інформаційних фахівців. Нині, згідно з наказами МОН від 12.12.2018 № 1378 "Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти", від 24.05.2019 № 728 "Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" для другого (магістерського) рівня вищої освіти", обидва стандарти набули чинності від 2019/2020 навчального року, і за цей час зарекомендували себе як ефективний інструмент розроблення, запровадження та акредитації освітніх програм підготовки фахівців у галузі документознавства та інформаційної діяльності. У продуктивній і злагодженій роботі групи розробників нового покоління освітніх стандартів зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" є велика заслуга Ю. Палехи.

17 червня цього року професору кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки Національного транспортного університету Юрію Івановичу Палесі виповнюється 70 років. З ювілеєм, наш дорогий друже! Бажаємо здоров'я, добробуту, наснаги, шани та любові всіх, хто Вас оточує! Будьте завжди убезпечені від життєвих негараздів, хай кожен день наповнюється цікавими справами й земними радощами, а рідні та друзі дарують любов і повагу!

Надійшла до редакції 20 квітня 2021 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 166 пр. Зам. 27.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html